

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	9
'Aho	Mōnite, 1 Sune 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

Hon. Vuna Fa'otusia

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Hon. Tevita Lavemaau

Sāmiu Vaipulu

Lord Nuku

Lord Tu'ilakepa

Poasi Mataele Tei

'Akosita Lavulavu

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

Siaosi Sovaleni

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

Lord Vaha'i

Lord Tu'i'āfitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Siaosi Pōhiva

Sēmisi Sika

Māteni Tapueluelu

Losaline Ma'asi

Semisi Fakahau

Penisimani Fifita

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA
‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 09/2020 FAKATAHA
‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Monite 1 ‘o Sune, 2020
Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO: 4.1 Lao Ke Fakahū Atu ‘a e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngāue ‘a e Pule’anga 2020/2021 –Lao Fika 5/2020 • Polokalama Patiseti ‘a e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune 2021• Fakamatala Patiseti 2020/2021• Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungaue Fakapule’anga 2020/2021 – 2022/2023 4.2 Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021 4.3 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngoue mo e Toutai
Fika 05	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki.....	9
Me’a ‘a e Sea	9
Tokanga ke tufotufa taau koloa e fonua	10
Fakahā Pule’anga tauhi ‘enau lēkooti ki he ngāue tu’uaki tanu hala ‘i Fale Pa’anga.....	11
Fakatonutonu pea kole ke ‘ōmai fakamatala fakapepa savea Tongatapu 9	11
Tokanga Palēmia ki he fakamatala ‘oku ‘omi ki Fale Alea he ‘oku fanongo ki ai kakai	12
Fokotu’u ‘ikai tonu ke sea Palēmia he Kōmiti Procurement	13
Fakatonutonu ‘oku felave’i ‘isiu ki he tanu hala mo e Patiseti	14
Tukuaki’i Pule’anga ‘ikai ‘ata kitu’a tu’uaki ngāue ki he tanu hala	15
Fakatonutonu Palēmia ‘oku ‘omai ki Fale Alea e Patiseti ko e ‘ata kitu’a ia ngāue Pule’anga	16
Fakamahino’i founga ngaue Pule’anga na’e tu’uaki ‘aki ngāue tanu hala	16
Fehu’ia pē ‘oku lolotonga fai e ngāue ki he talangaue atu mei he ngaahi kautaha ngaahi hala	18
Fehu’ia ko hai ‘oku sea he Kōmiti <i>Procurement</i> lolotonga	18
Ngaahi me’a tui Tongatapu 2 kuo pau ke sivisivi’i he ngāue Kōmiti.....	18
Fehu’ia pē ‘oku ‘i ai ha Mēmipa Fale Alea ‘oku kaunga ki he ngaahi kautaha tolu ngaahi hala	20
Tokanga ki he Kupu 61 (1) (2) & (3) Tohi Tu’utu’uni	21
Tokanga ki he ngaahi monu’ia ma’u he Fale Alea ke ala uesia ha taha ‘ikai Fale Alea.....	22
Fakamahino Pule’anga tapu ‘aupito nau tukuange fakamatala laiseni ngaahi kautaha	23
Mahu’inga ke faka’apa’apa’i Fale Alea kakai mei tu’a & pule ‘a e Lao he fonuá	23
Taukave’i ‘oku ‘atā ke ‘eke’i he kakai ngaahi kautaha ngaahi hala he ‘oku ‘asi pē ia he ‘initaneti	24
Kole ke alea’i fakavouti ā ‘a e Patiseti.....	26
Fakatonutonu ‘oku ‘atā lesisita pisinisi mai he ‘initaneti kae tapui tukuange fakamatala ‘enau pisinisi	27
Fakama’ala’ala ki he founga ngāue <i>procurement</i> pe fakatau koloa/sēvesi Pule’anga.....	27
Kole nō ngaahi kautaha hala mei he Pangike Fakalakalaka.....	28
Fehu’ia anga fēfē ke falala Pule’anga ki ha taha ke totongi \$70 ‘oku ‘ikai ha’ane loli maka ..	29

Fehu'ia 'uhinga 'ikai fakaafe'i kotoa ngaahi kautaha ngaahi hala ke talamahu'inga ki he ngāue hala	29
Tokanga 'oku kehekehe lahi toni me'alele ki he uta maka	30
Fakama'ala'ala Palēmia he polokalama tanu hala Tongatapu 10	30
Taukave'i Tongatapu 2 fiema'u ke 'omi ki Fale Alea e fakamatala kakato mo mo'oni.....	31
Fokotu'u ki he Kōmiti Pa'anga ke vakai ki he ngaahi tukuaki'i 'oku loi Palēmia	32
Tali Pule'anga ki hono fehu'ia e \$70 ki he loli maka he tanu hala	32
Faka'ikai'i Minisita Pa'anga ngaahi talanoa tukuhiho 'o ia mo e Palēmia he mitia sosiale	33
Fokotu'u Tongatapu 4 kole fakamolemole ange Palēmia & pea to'o tukuaki'i mamafa 'o'ona mei he Miniti	34
(Pea na'e Toloi 'a e Falé ki he 2:00 efiafi).....	35
Tokanga ki he hiki 10.3 miliona tånaki tukuhiho mei he koloa mo e ngāue.....	35
Fakatonutonu ko e tukuhiho fakatau 'oku to'o mei he masiva ki he tu'umālie	36
Taukave mamafa ange tukuhiho ki he masiva.....	37
Fakama'ala'ala lahi ange ma'u'anga pa'anga ha taha ko e lahi ange ia tukuhiho 'oku to'o.....	37
Fakamahino 10 miliona hiki tukuhiho 'e tånaki mei he CT he telefoni mo e mīsini fetongi pa'anga he falekoloa.....	38
Tokanga ki he kehekehe mafai pule e fonua	38
Fehu'ia 'uhinga fakahoko ai fakatapatapu he COVID ha he Kupu 19(2) Konisitūtone	40
Taukave Pule'anga fakalao 'a e \$60 miliona tokoni ki he mateuteu ki he COVID-19	40
Tokanga ki he tu'unga & ngāue tanu hala fokotu'utu'u mai he Pule'anga he 'Esitimeti	40
Tokanga 'osi luoluo ngāue tanu hala 'i Hahake.....	42
Tali Palēmia ki he palopalema tanu hala 'i Tongatapu 10	43
Fakamanatu mai Pule'anga nau fatongia ke fai e ngāue pea lipooti mai ki Fale Alea.....	44
Fehu'ia pe kuo 'osi foaki ha silini ki he ngāue tanu hala lolotonga lele	44
Tali Pule'anga ki he 4 miliona ngāue hala to'o pe mei he 'Esitimeti lolotonga	45
Fakatonutonu toki lipooti mai Pule'anga ki he'ene ngāue tanu hala he Lipooti Fakamatala Fakata'u.....	46
Fakamahino ko e Fale Alea aofangatuku ke hiki hake pe tukuhiho ha tukuhiho.....	47
Tokanga ki he tanu hala 'e fakapa'anga 'aki e pa'anga mei he pōnite pe nō fakalotofonua	47
Fakatonutonu fakamatala fekau'aki mo e polokalama no he Pangike Fakalalakaka e Pule'anga	49
Tokanga ki he pule'anga e 'aho ke fakapotopoto'i ivi mo e pa'anga kakai mo e fonua.....	50
Tokanga 'i ai fatongia mahu'inga 'a e kauvaka ke tokonia e 'eikivaka mei ha faingata'a	50

Fehu'ia Palēmia fe taimi tonu ke fai ai tanu hala he ko e talu hono talu mei he 2015.....	51
Taukave'i Tongatapu 2 palopalema ko e 'ikai fou palani tanu hala he founa totonu mo e <i>procurement</i>	52
Fakamahino Pule'anga fou 'enau fokotu'utu'u ngāue ki he tanu hala fakatatau ki he Lao.....	53
Tui ko e tanu hala 'o ha pule'anga fakasivilaise ke fai ka 'oku taimi hala	53
Kole ke faka'atā hoko atu toutai mokohunu ki he fakaakeake 'ekonomika	53
Kole Palēmia ke tukuange faingamalie Pule'anga ke fai tanu hala ke fiefia kakai e fonua.....	57
Tokanga 'ikai kakato tukumai Pule'anga ki he hingoa ngaahi kautaha ngaahi hala.....	58
Taukave'i Lao Pisinisi Kupu 12 faka'ata ke tukuange mai fakamatala ki he ngaahi kautaha pisinisi	59
Tali Palēmia lava ke 'omai hingoa ngaahi kautaha ka 'oku tapu he tu'u e Lao.....	59
Taukave Tongatapu 1 ko e lulutava e Pule'anga he 'ave ta'efakalao 27 miliona ki he Pangike Fakalalakaka.....	59
Fakama'ala'ala Minisita Pa'anga he \$70 totongi ki he loli maka	60
Fakama'ala'ala Minisita MOI ki he toenga ngāue ki he tanu hala makehe mei he \$70/loli.....	61
Tokanga ki he Kupu 31(2) Lao ki he Tauhi Pa'anga Pule'anga	61
Taukave Palēmia 'uhinga 'ikai 'omai hingoa ko e faka'apa'apa'i tu'u 'a e Lao	62
Tokanga ki hano fakapaasi Fale Alea ha nō malu'i fai he Pule'anga kae 'ikai 'ilo ki he hingoa ngaahi kautaha.....	62
Taukave Pule'anga te'eki fakakakato ngaahi aleapau kuo tukuaki'i ange he tanu hala	62
Fehu'ia 27 miliona 'asi he Tu'utu'uni Kapineti 'aho 28 Fepueli ki he tanu hala	63
Tokanga ki he ma'u ta'efakalao ngaahi fakamatala Kapineti 'o ngāue'aki 'i Fale Alea.....	63
Faka'ikai'i Pule'anga fakamatala ki he 27 miliona fehu'ia Tongatapu 1 ki he tanu hala.....	63
Taukave Tongatapu 1 ko e 15 miliona 'ave ki he Pangike Fakalalakaka ke fakapa'anga 'aki tanu hala	64
Fokotu'u ke 'omai kau Fakafofonga ki Fale Alea ngaahi tu'utu'uni Kapineti	64
Poupou Tongatapu 4 ki he fokotu'u Minisita Polisi	64
Fokotu'u 'ave ki he Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea 'isiu ki he ngāue'aki ngaahi fakamatala mama mei he Kapineti ki he ngāue Fale	64
Fakahā Tongatapu 2 makatu'unga nau 'eke ki he tanu hala ko e laumālie langa fonua pē	65

Tautapa ki he Pule'anga ke liliu 'enau palani ngāue ki he tanu hala koe'uhi ko e tu'unga 'i ai e fonua koe'uhi ko e *COVID-19* 66

Taukave'i pou pou ki he tanu hala Pule'anga ka ko e founa ngāue kei ta'emahino 68

Kelesi..... 69

Fakamā'opo'opo feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga 70

Fale Alea 'o Tonga

'Aho : Mōnite 1 Sune, 2020

Taimi: 1000-1005

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (Lord Fakafanua)

'Eiki Sea : Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, kole atu kia Tongatapu 8 ke ne tataki mai e lotu 'o e pongipongi ni.

(hoko atu e lotu)

<008>

Taimi: 1005-1010

Lotu

(Fakahoko 'o tataki 'e he Fakafofonga Kakai Vāhenga Tongatapu 8, *Hon. Sēmisi Fakahau*)

<009>

Taimi: 1010-1015

(Kei hoko atu e lotú.)

<002>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Sea: Fakamālō atu ki he Fakafofonga Tongatapu 8. Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou'eiki Mēmipá.

Ui 'a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o 'Ene 'Afió kae 'uma'ā e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí kae 'atā ke fakahoko hono ui e Falé ki he 'ahó ní, 'aho Mōnite ko e 'aho 1 'o Sune 2020.

(Na'e lele heni hono ui e Hou'eiki Mēmipá.)

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tamate Afí, Sēmisi Kioa Lafu Sika. 'Eiki Sea ko e ngata'anga ē taliú ...

<002>

Poaki

Kalake Tēpile: Ko e poaki kei hoko atu pē poaki ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘e toko 3 ‘oku nau kei tukuvakā ‘i tu’apule’anga, pea ko e ‘Eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai tali mai hono ui, ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku ne me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ene ‘Afio, Tama Tu’i, Tupou VI, tapu pea mo e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u, tapu pea mo e Tama Pilinisi Kalauni, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki ‘o e fonua. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, tapu pea mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kāpineti, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki ko ‘etau ‘uluaki fakataha eni ‘aho ‘uluaki ‘o Sune, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngāue ‘i he Fale Alea, ko ‘etau ‘asenita ‘oku ‘i he Kōmiti Kakato. ‘Oku hangē pē ko e me’a ko ē ‘oku ou fa’a lave atu ki ai ‘i he uike kuo ‘osi, ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘ia moutolu na’a mou kole taimi mai ki he pongipongi ni, koe’uhi pē ko ‘etau ‘asenita ‘oku ‘i he Kōmiti Kakato. ‘E toki tuku atu homou faingamālie ‘amui. Ko ‘etau ngāue ‘oku kei ‘i lalo pē ‘i he Kōmiti ke fakakakato. ‘Ikai ke to e ‘i ai ha me’a ‘i he pongipongi ni hou’eiki kole atu ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

(Liliu ‘o Kōmiti Kakato (10am))

Me’a ‘a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Tapu mo e ‘afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolotonga. ‘Oku ou kole ke u hūfanga ‘i he tala fakatapu kakato kuo me’a ‘aki ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Pea ‘oku ou kole ke u hūfanga atu ‘i he lotu lelei, na’e tataki ‘e he Fakafofonga ‘o e Kakai Tongatapu fika 8, ‘a hono Folofola, ‘a hono Saame hiva, pea ‘oku ou lave’i Hou’eiki ko ‘etau ngāue ia. Ha’u ā kuo fokotu’u, ‘i he’etau kave’inga ngāue ‘o e ta’u fakapa’anga, ki he 2021 ko **Sihova ko hoku talitau’anga**, mo’oni ‘a e Saame ne tau hiva ai, ne fokotu’u mai ‘e he Fakafofonga ‘o Tongatapu fika 8, ko ia ia ke tau tu’u ai ‘i he hala ko e motu’a hala. ‘I ai pē fanga ki’i hala, ‘oku tau fononga ai faka’uhinga ‘o e ngaahi malangá pea kuo pau pē ke tau foki ki he lao, ko ia ‘a e motu’a hala, ko e motu’a hala pē ē, hā ia ‘i he himi na’a tau hiva ai, kuo fekau ai ‘a Sīsū, ki he’ene kakai ko kitautolu ke tau lotu fai ma’u pē. Mālō ho’omou laumālie. ‘Oku ou lave’i pē na’a mou ma’u ‘a e Sāpate lelei ‘aneafi na, ‘i he ‘uhinga ‘o e laumālie mā’oni’oni. Talanoa ‘a e ‘Apositolo ko Paula, hou’eiki mou me’a mai he ‘oku ou me’a atu, ko e fua ‘o e laumālie mā’oni’oni ko e ‘ofa.

Pea ‘oku ou lave’i ko e me’a ia ‘oku tonu ke fai ‘aki hono alēlea ke langa ‘aki ha Tonga mo hotau māmani ‘o ‘ikai ko ia ‘oku hoko ‘i ‘Amelika ‘oku mou me’a ki ai ‘i he ngaahi ongoongo. Ko ha laumālie ia ‘o e po’uli, ‘oku hangē ko e Saame na’e me’a ki ai na’e lau ‘e Tongatapu fika 8. Fiema’u pē ha tali tau’anga pē ko ha motu’a hala, kā ‘i ai ha me’a ‘oku sēsēlue hotau māmani, ‘oku ‘ikai ke tau vaivai kitautolu ‘oku tau lotu pē kitautolu mo fai ki he ngāue ‘a e ngaahi tāpuaki, ‘oku ‘omai ‘e he ‘Otua ma’a kitautolu, ‘ikai ke tau vaivai kitautolu, ‘oku tau vaivai pē kitautolu ‘i he ‘uhinga ‘o e ‘afungi. ‘Ikai ke te ...

Taimi: 1025-1030

Sea Kōmiti Kakato: ...Lototō, 'ikai ke te faka'apa'apa, 'ikai ke te tauhi vā, pea 'oku pehē ange hotau Fale ni. Ki he motu'a ni na'a mou feme'a'aki 'i he uike kuo 'osi, Fika 9 ko 'ene lava pē 'eku fakahoha'a ko u 'oatu leva mālō. Na'a mou feme'a'aki 'o fefokifoki'aki pē he 'isiū mahu'inga 'e ua, kā 'i he lave'i 'a e motu'a ni ko e talu e hoko 'a e 'Eiki Palēmia mo hono Pule'anga na'a ne fokotu'u 'a e mahu'inga 'a e motu'a hala ko e fefononga'aki e tanu e hala, hoko mai e mahaki fakamāmāni lahi ko eni ko u lave'i pē 'oku tokateu pē 'a e Pule'anga ki ai. Hou'eiki mou feme'a'aki pē ko e 'aho 1 eni 'oku te'eki pē 'i ai ha'atau nga'unu kimu'a 'oku tali mai e fonua ki he ngāue 'oku tau fai he Fale ni fiema'u ke fakaavaava 'a e ngaahi pisinisi taautaha ngaahi ngāue 'a e Pule'anga, tau sio ai ki he ngaahi fakakau'ā 'o hotau *border* kae makatu'unga ia he Patiseti ko eni he 'ikai ke tau 'unu ta'e'i ai ha pa'anga, kā kimu'a ia ko u pehē ke fe'unga hē kae me'a mai e Fakafofonga Tongatapu 9 me'a mai.

Penisimani Fifita: Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu mo 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i 'o Tonga, tapu mo e Ta'ahine Kuini kae 'uma'ā hona Fale, tapu mo e Feitu'u na Sea e Kōmiti Kakato, tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele, tapu mo hoku kaungā Fakafofonga Kakai 'o e fonua tau fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi lākoifile lelei pē hotau Hau 'Afio 'oku fai he taloni 'o e fonua. Pea 'oku napangapangamālie e me'a kātoa hangē ko e lotu lelei ne fakahoko 'e Tupou Leva pea 'oku tau fakafeta'i ai. Tau Fakafeta'i Sea tau a'u mai eni ki he 'aho 1 māhina hono 6 tau fononga he ta'u ko eni ko e konga 'o Hilinga Kelekele mo Hilinga Mea'a. Māhina ia 'oku utu fo'ou ai 'ufi pea 'oku mo'oni 'a e teolosia faka'ekonōmika ma'u e mā he kakava fa'a me'a'aki he 'Eiki Minisitā Ngoue fa'o feleoko kau tangata 'o tōkanga he ko e mahino eni 'oku fakahoko ai e katoanga tau konifelenisi, mo e ngaahi katoanga fakahoko ia he māhina ko eni koe'uhī ko 'ene mahu pea 'oku faka'amu e tēpile ko eni pea mo e fakahoha'a 'oku fai ke pehē 'a e mohu 'o e feme'a'aki 'i he 'aho ko eni.

Tokanga ke tufotufa taau koloa e fonua

Sea na'a ku hoha'a pea na'a ku lele 'o fai 'eku fakatotolo 'o felāve'i mo e 'isiū mahu'inga ko eni 'oku tokanga ki ai e tēpile ko eni mo e kakai 'o e fonua 'a e tanu hala pea ko u lele mai pea mo e fakatotolo ko ia 'o folahi atu he Fale ni ke ke me'a ki ai Sea. Ko e me'a 'oku fai ki ai e tokanga 'a e tēpile ko eni mo e kakai 'o e fonua ko e tufotufa taau e koloa 'oku tau ma'u 'oua 'e tufa ta'etaau kae tufotufa taau he ko e pa'anga eni 'a e fonua 'oku fai'aki e ngāue, mole ke mama'o ki ha fakata'e'aonga'i he tēpile ko eni 'a e mahu'inga 'o e tanu hala, mole ke mama'o mau mahu'inga'ia kā 'oku 'i ai mo e ngaahi me'a 'oku lolotonga fehangahangai mo e fonua, ko fē e me'a 'oku mahu'inga ange. Na'a ku fanongo ki he fakamatala 'a e tangata he ongoongo 'aneuhu pea u toki hū mai ki Fale Alea, fakamatala ia ki he tanu hala e Paati 'a e Kakai pea u pehē uehe tā 'oku 'ikai ko e tanu hala eni ia...

<007>

Taimi: 1030-1035

Penisimani Fifita: ...eni ia 'a e Pule'anga Tongá, ko e tanu hala eni ia 'a e paati 'a e kakaí, pea u fanongo ki he'ene fakamatalá pea u pehē, ko e pa'anga tukuhau eni 'a e kakaí..

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, kole pē mu'a, kai ke u loto ke u fakatonutonu Sea ka ko e kole pē mu'a. Ko e polokalama tanu hala ko ia 'a e Pule'angá, polokalama kehe 'aupito pē ia, polokalama ko eni ko ē 'oku fai ki ai 'a e feme'a'akí. Polokalama ko ē, 'oku 'ikai ke u lave'i ia 'e au Sea. Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu pē Sea foki mai pē mu'a ki he tanu hala 'a e Pule'angá. Mālō Sea.

Penisimani Fifita : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā. Sea, mahalo ko miniti eni 'e 40 'eku fanongo ki he ongoongo 87.5 na'e fakahoko mai ai 'a e me'a ko iá. Ko e fakahoko maí ko e tanu hala 'a e paati 'a e kakaí, na'e 'ikai ke fakahoko mai ia ko e tanu hala 'a e Paati 'a e Pule'angá. Ko e me'a ia 'oku fai ai 'a e hoha'á ki ai. Kaikehe, 'oku tokanga 'a e tēpile ko ení na'a mo e kakai ho fonuá, Hou'eiki Minisitā, tufotufa taau 'etau koloá. Na'a ku lele 'o fai 'a e fakatotoló Sea, pea u ma'u ai 'i Tongatapu 'a e kautaha 'e 5, pea kautaha 'e 4 mei Vava'u lahi. Na'a nau tohi mai ki he ngāue ko ení. Ko Tongatapu ko e Petani *Quarry* na'a nau *bid* he pa'anga 'e 148.20 ki he loli. Ko e *City Engineering Construction Ltd.* Na'a nau *bid* he pa'anga 'e 133..

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ka u ki'i fakatonutonu e Fakafofongá.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai.

Fakahā Pule'anga tauhi 'enau lēkooti ki he ngāue tu'uaki tanu hala 'i Fale Pa'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea tapu pea mo e Seá pea tapu mo e Fale 'eiki Sea. Fakatonutonu 'uluakí, ko e polokalama ngāue mo e palani ngāue ko eni 'oku fakahokó ki he tanu halá, ko e palani ngāue pē ia 'a e Potungāue Ngāue mo e Pule'angá. Pea ko e tanu halá ia 'Eiki Sea 'oku fai pē ia he ta'u kotoa pē.

Ua 'Eiki Sea, faka'apa'apa pē au ki he'ene fakatotoló 'Eiki Sea. Me'a kotoa pē na'e fakahoko 'Eiki Sea, na'e *transparent* pē ia. Na'e 'osi fakaafe'i 'a e ngaahi kautaha ko ení, kātoa ne u 'osi lave au ki ai kimu'a, pea na'e 'omai 'enau ngaahi tohi, na'e 'ikai ke ... Ko e ngaahi mahu'inga na'e 'omai 'Eiki Sea, 'ikai ke lava ia 'e he Pule'angá 'o mafuesia, fakatatau ki he pa'anga 'oku ma'ú, mo e palani ngāué. Ko ia 'oku ou fie fakamahino'i pē heni, fakamālō pē he ki'i savea ko ení 'Eiki Sea. 'Oku ne hanga 'e ia 'o tukuhifo 'a e ngāue mo e me'a ko eni na'e 'osi fakahoko 'e he Pule'angá. Kātaki 'o tauhi pē 'ene ki'i savea ko iá. Fu'u lōloa 'ene fakamatalá 'a'ana, ka te tau fakafekihi ai 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ení na'e fakaafe tohi, 'ave *tender* ki he ngaahi kautaha 'i Tongá ni, Tongatapú ni, pea 'omai, pea 'oku faile ia he lēkootí. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā.

Penisimani Fifita : Mālō ki he 'Eiki Minisitā. Ko e kautaha hono 3 ko e *Five Star Saving Cabella*, ko 'enau *bid* na'e pa'anga 'e 160. Kautaha hono 4 ko e *Island Dredging* ko 'enau *bid* na'e pa'anga 'e 114. Ko e Luna'eva *Quarry* na'a nau *bid* he pa'anga 'e 152. Ko Vava'u lahi, Veisiale *Construction* na'a nau *bid* he \$114. Ua, ko e *Inter Pacific Limited* na'a nau *bid* he pa'anga 'e 133. Ko e 3 ko Hamani na'a nau *bid* he 171. Ko e fā ko 'Alipate na'a nau *bid* he \$148.20. Na'e me'a 'aki 'e he Minisitā Pa'angá 'i heni, ko e ngaahi *bid* na'a nau 220, 'oku 'ikai ke mo'oni ia.

Fakatonutonu pea kole ke 'ōmai fakamatala fakapepa savea Tongatapu 9

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ko u fakatonutonu atu 'a e Fakafofongá.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io, me'a hake 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Kātaki 'o 'omai 'a e me'a fakapepa ke tufa ki he Hou'eiki. Ko e me'a ko eni 'oku ou lave aí 'Eiki Sea, 'oku maau hono lēkootí 'i Fale Pa'anga. Ko e ngaahi fika ko eni 'oku fakamatala ki ai 'a e Fakafofongá, 'oku ou kole atu, me'a mai pea mo e ngaahi tatau 'o e 'ū me'a ko iá ke tufa mai ki he Falé. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

Penisimani Fifita : Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e 'Eiki Minisitā ē 'oku ha'ana 'a e fika totonú, kole pē ke faka-felāve'i ho'o fakatotoló mo e me'a 'oku ma'u tonu 'e he 'Eiki Minisitā. Ka ke me'a mai pē. Me'a mai. Pea mo e uá pē, ki'i faka'ehi'ehi mei he ngaahi 'ū fika, he 'oku ai 'a e fika ia 'oku ngāue'aki 'e he Potungāue Pa'angá. Me'a mai.

Penisimani Fifita : Mālō Sea. 'Osi ko iá, 'enau *bid* 'uluakí pea fakataha pē 'a e fo'i toko 3 ia, 'o nau to'o mai 'enautolu 'a e fo'i kautaha 'e 3.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e toko 3 'o e paati tanuhalá pē ko e toko 3 kehe?

Penisimani Fifita : Te u toki 'eke ki he tangata na'e ...

<008>

Taimi: 1035-1040

Penisimani Fifita: polokalama 'aneuhu.

'Eiki Palēmia: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Tokanga Palēmia ki he fakamatala 'oku 'omi ki Fale Alea he 'oku fanongo ki ai kakai

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na pea tapu pea mo e Hou'eiki ko u kole pē au ki he Fakafofongá ke kātaki mu'a 'o 'omai fakalelei 'a e lāunga, he 'oku 'alu atu pē 'ene fakamatala pea mahino leva 'oku 'ikai ke ne 'ilo 'e ia ha me'a felāve'i mo e *process* ko ē *procurement*. Pea te tau fuoloa ai kitautolu ia 'i heni 'e Sea. Ko e motu'a eni na'e Sea he *procurement* pea ko e motu'a eni na'a ne hanga 'o fokotu'u e tanu hala ko eni pea na'e tali he Kāpinetí ke ne hanga 'o tokanga'i e tanu hala ko eni. Pea ko e motu'a eni na'a ne hanga 'o sivi 'o vakai'i 'a e 'ū me'a ko eni he ngaahi fakatahá pea ko u ma'u lelei pē 'ū me'a ko ia. Pea ko u kole atu pē mu'a ke ki'i 'omai angé 'a e me'a ke 'oua 'e fakanāfala pehe'i 'i heni, 'oua 'e fakanāfala pehe'i he 'oku fanongo e kakaí, 'oku tau hanga 'e tautolu ia 'o pā'ūsi'i 'a e kakaí 'i he taimi ko ia 'oku tau tipeiti ai, na'e lahi pē mo e ngaahi fakanāfala na'e fanongo he letiō na'e fai ai. Pea kapau te tau 'alu ki he fakaikiiki ko eni,

kuo 'ai hake *Five Star* heni te u to e 'ai atu mo ia ka 'oku 'ikai ke tonu ke 'oua 'e me'a pea na'e 'ave ki fē e 'ū me'angāué. Na'e toki 'omai pē he uike kuo 'osi. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia. Ka u ki'i tokoni atu pē, kau ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga kae toki me'a mai e 'Eiki Nōpelé 'oku 'i he tēpile 'a e motu'a ni 'i he kōmiti 'oku ou Sea ai 'a e Tohi Tangi ko eni 'a e savea 'oku ke lolotonga me'a ai. Mahalo 'e fai hono tēpile'i 'a efiāfi ke fai hano 'āsenita'i 'a e me'a ko ē 'oku ke lolotonga me'a ai pea ko u lave'i ko koe na'a ke fakahū mai 'a e 'ū fakamatala ko eni, ki'i fakamā'opo'opo mai pē Fakafofonga.

Lord Tu'ivakanō: Sea, Sea kātaki fakamolemole pē Sea ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Kae me'a mai 'Eiki ...

Fokotu'u 'ikai tonu ke sea Palēmia he Kōmiti Procurement

Lord Tu'ivakanō: Fie fehu'i pē ki he 'Eiki Palēmia koe'uhī, 'io tapu pē mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'a e Kōmiti Kakato ko e fehu'i pē ki he 'Eiki Palēmia koe'uhī he na'a ke me'a mai ko koe na'a ke Sea 'i he *procurement* kae hili ange ia ko e pa'anga ko ia 'oku *under* 'i he Minisitā Pa'anga ka 'oku anga fēfē ho'o Sea 'i he me'a ko eni ko u tui 'oku 'ikai ke tonu ke ke 'i ai, kai kehe kātaki pē 'o fakamolemole pē 'Eiki Palēmia ka ke 'ai pē ke mahino ange ...

'Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu'u na Sea pea u faka'apa'apa 'aupito pē ki he fakama'ala'ala ko ia 'oku fiema'u ko ia e 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Tongatapu. Mahalo na'e hala pē 'eku hanga fakalea ka 'eku 'uhinga pē 'a'aku ko e motu'a ni na'e Sea mai he kuo hili 'i he Kōmiti *Procurement* kā ko 'eku lave ko ē ki he tanu halá na'e tu'utu'uni he Kāpinetí ko e tanu hala eni fakafonua 'o tokanga'i ko e polokalama ia 'a e Palēmia. Pea ko e anga ko ia 'o e tu'utu'uni 'a e *procurement* 'oku anga pehe ni, fakanounou pē, 'ū *process* 'e fai ia 'o fou ai ko e hā e taimi ke *tender*? Ko e hā 'a e taimi he anga hono *open e tender* mo e 'ū me'a kotoa ko ia ka ko e *condition* 'oku 'oange ko ē ke fai 'aki e *tender* ko e me'a ia 'a e Potungāue ko ia. Pea ko e me'a ia 'a e Kāpinetí 'a e *condition* 'e fai 'aki 'a e ngāue fo'i *condition* 'e tolu na u fakahoko atu, toutou fakahoko atu ko e *quality, cost*, mo e *timeliness* fo'i me'a ko ia pea nau toki ō leva nautolu 'o feinga'i hono *work out* 'o e me'a ko ia. Ko 'eku tali pē ia ki ai ka na'e 'ikai ke pehē ia ko au na'e Sea he *procurement* 'i he fo'i taimi lolotonga ni ko eni mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia. Me'a mai ā koe 'o faka'osi mai Tongatapu 9. 'Osi ko ia pea hoko mai 'a Tongatapu 1 mo Tongatapu 2.

Penisimani Fifita: Na'e 'osi e fo'i *bid* 'uluaki Sea. Pea mātuku ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu pē Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē, me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na Sea, Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni. 'Eiki Sea ko 'eku lave'i e motu'a ni 'oku tau mama'o 'aupito tautolu mei he'etau 'asenita ko ē 'oku 'i hē he taimi ni.

Taimi: 1040-1045

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ... pea ko e ‘asenita ko ení ke tau ngāue ki he’etau *Budget*. Ko u tui ko e me’a ko ē ‘oku feme’a’aki ai e Falé ‘oku ‘i ai hono Tu’utu’uni ‘o e Tohi Fehu’i ki he Hou’eiki Minisitā fakatatau ki he Tu’utu’uni Ngāué mo hono taimi. Ko e taimi ní tau talanoa mu’a ki he’etau Patisetí fakatatau ki he’etau ‘asenitá pea ko u fokotu’u atu, tau foki mai ki heni pea koe’uhí ...

Māteni Tapueluelu: Ki’i fakatonutonu atu pē Sea kātaki.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘E fai e ngāué fekau’aki mo e ngaahi potungāue felālāve’í.

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu pē Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ka tau vave ka ‘ikai ‘e ‘osi e ta’u ni ‘Eiki Sea ‘oku kei fokotu’u na mai e ‘ū me’a kehekehe ho Falé.

Sea Kōmiti Kakato: Tonu ‘aupito e fakatonutonu’ ‘Eiki Minisitā. Ko e fakatonutonu e taha. Me’a mai.

Fakatonutonu ‘oku felave’i ‘isiu ki he tanu hala mo e Patisetí

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakatō. Ko e fakatonutonu Sea ko e fakamatala ko ē ‘oku feme’a’aki ai ho Kōmiti Kakatō ko e kongia ia ‘o e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’angá he’ene fakamatala ki he Patisetí. ‘Oku ‘i ai e pa’anga ‘e 15 miliona ‘oku vahe’i ki he tanu halá ‘oku ‘i ai e pa’anga ‘e 12 miliona ‘oku vahe’i ki he ni’ihi ke nau nō ai ke ‘omai ‘enau ngaahi misini tanu hala. Pea ‘oku tokanga atu e tēpile ko ení ki ai ‘oku kaunga tonu ia ki he vahevahe ‘o e pa’anga Patisetí Sea. Ko e toengá ia ‘oku faingofua. Ko e fo’i pona ia ko ení ‘oku mau tokanga ki ai Sea he ‘alu ke fakalalahi ‘oku ‘i ai ‘ene kaunga ‘a’ana ki he’etau Tohi Tu’utu’uni mo e fakatonutonu fakalao. Pea ko e fakatonutonu atu ia Sea ko e *issue* ko ení ‘oku *essential* ia ki he Patisetí. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a faka’osi mai Tongatapu 9.

Penisimani Fifita: Sea me’a ko ē na’e tokanga ki ai ‘a e Minisitā ko e fakahoha’a ‘oku faí ‘oku lolotonga fakahoha’a ‘i he *bank statement* fakamatala *statement* ko eni. Ko e me’a ia ‘oku fai ai ‘a e fakamatalá. Ko e me’a ko u tokanga ki ai Sea ko e fale ‘eiki eni talu mei mu’a.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Kapau ko e *bank state* ko e *Budget Statement* mai e peesi ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ko iá pea fai e talanoá felāve’i mo ia. ‘Oku ‘ikai ko e tohi fehu’i ke fehu’i e fakatotolo na’e fai ‘e ha taha tukukehe ‘a e me’a ko ē ‘oku ‘omai ‘i he Fakamatala Patisetí pea mo ‘etau ngāue ko ē ‘oku tu’utu’uni mai ‘e he ‘asenita ko ē ke tau ‘alu ki ai Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā ke mo’oni ‘aupito. Me’a mai Minisitā Pa’angá ka ke toki me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Seá tapu mo e Hou’eiki Mēmipá ‘Eiki Sea. Tu’u pē au ke poupu ki he, foki tau foki mu’a ki he’etau ‘asenitā ‘Eiki Sea. Ko e, na’a ku lave he ngaahi uike kuo’osí ko ‘etau *Budget Statement* ko ‘ene hulu’i pē. ‘Oku ‘ikai ko ha Lao ia. Ko e fo’i Laó ia ‘i he Patisetí hono vahevahe ko ē siliní. Tau ō ki he’etau fo’i Laó ko e Patisetí ia. Ko e ngaahi me’a ko ení ko e ‘omai pē ia ke ne fakamaama mo hulu’i ka tau ō ki he ngaahi voutí he te tau a’u pē ki he vouti ko ē ‘a e Potungāue Ngāué ‘oku ‘i ai e pa’angá ai pea tau toki talanoa ai. Kae ‘oua ‘e puke tu’u hotau vaká ‘Eiki Sea kuo taimi ke tau nga’unu. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Hou’eiki ‘oku ou lave’i pē te mou tuputāmaki au ka u hanga ‘o ‘oatu ‘eku tu’utu’uní ka ko u ‘oatu pē ke mou feme’a’aki. He ‘uhinga ko ē kuo fakamaama mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ‘a e ‘uhinga ‘a e Fakamatala Patisetí pea ko u manatu ai ki he me’a ‘a e tokotaha he Fale ni kuo mama’o atu tā ko e Fakamatala Patisetí ia ko e fu’u ‘ata pē. Te tau tukufētuli holo pē ‘i loto ka ko e mo’oni ē kae fai mo tau a’u ki ai ka tau sio ke hā sino mai ‘a e ‘uhinga ‘o e Lao kuo fakahū maí. Me’a mai Fakafofonga.

Penisimani Fifita: Mālō ‘e Sea. Ko e Fale ‘eiki eni talu mei mu’a ‘i mu’a. Na’e ngaue’aki ‘a e ngaahi lea ‘oku faka’ei’eiki. Sea ko e fo’i lea ko e fakanāfala ko e fo’i lea fakatu’a ia. ‘Oku ‘ikai ke fe’unga ia ke ngaue’aki heni. Me’a mai e Hou’eiki ko ē pea me’a mai mo e kakai ‘o e fonuá. Ko e fo’i lea fakatu’a ia ‘a e fo’i lea ko e fakanāfala.

‘Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu’ú na kae fakatonutonu mu’a e, ‘a e Fakafofongá. Ko e ‘uhinga e fakanāfalá he taimi ko ē ‘oku ta’eta’e’uhinga ai ko ē ‘a e fakamatalá pea mo e ‘ikai ke fou he fongá ke ‘omai e tohi ke mahino ‘a e me’a ko ē ke ‘alu, ‘alu ia fai ‘ene ki’i fakatotolo pea lohiaki’i atu ‘e ha fa’ahinga pea ha’u ia ‘o talamai ko e mo’oni ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia. Mo’oni pē Fakafofongá me’a ‘aki pē lea ‘oku faka’apa’apá. ‘Oku ‘ikai ke kau e fo’i lea ia ko iá pe ngaue’aki ‘i he tau ngāue he Lao ko eni mahu’inga ko ē.

Penisimani Fifita: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Pea ‘oku te’eki ke tohi ia ha Lao ‘i he Pule’anga Tongá e fo’i lea ko iá ke tuku ē kae ‘ai ē pea fakahū ai e fo’i lea ko ē ‘oku fakatonutonu mai he Fakafofongá. Kae tuku atu mu’a e leá ia ‘oku lahi hono ngaahi ‘ū ‘uhingá ...

<002>

Taimi: 1045-1050

Sea Kōmiti Kakato: ... kae fakamā’opo’opo mai ho’o me’á Tongatapu 9 ka tau fononga.

Tukuaki’i Pule’anga ‘ikai ‘ata kitu’a tu’uaki ngāue ki he tanu hala

Penisimani Fifita: Mālō Sea. Na’e fai e fehu’i mai pē ko e peesi fihá ia. Hou’eiki mou me’a ki he peesi valu ki he peesi 22 kātōi kātōi ai. Ko e me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga ko eni ‘a e hoha’a ki ai ‘a e

kakai 'o e fonuá mo e kau kautaha hala mateaki ta'u eni 'e fiha ngeau 'enau fai e ngāué ko e 'ikai ke 'ata kitu'á 'a e ngāué. 'Osi pē ko ē fo'i piti (*bid*) ko ē pea 'osi ia ai pea fili e fo'i tolú ia. Ko e hā na'e 'ikai nau to e 'ai ai ha fo'i piti 'o talamai 70 pē ko e fiha. Ko e me'a ia 'oku mau hoha'a aí e kakai 'o e fonuá.

'Eiki Palēmia: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga, me'a mai 'Eiki Palēmia.

Fakatonutonu Palēmia 'oku 'omai ki Fale Alea e Patiseti ko e 'ata kitu'a ia ngāue Pule'anga

'Eiki Palēmia: Fakatonutonu ki he Fakafofongá Fika 9. Ko e me'a ia 'oku 'omai ai ko ē ki heni 'a e Patiseti ko 'ene 'ata ia kitu'á. Pea 'oku 'i ai e foki e talāfili he me'a ko ia ko e 'ai ko e malu'i. Ne 'i ai pē malu'i ia na'e fai he Pule'anga ko ē ka na'e 'ikai ke 'omi ia ki heni. Na'e 'ikai ke 'omi ia ki heni ke tau longoa'a ai. Ko e hā e me'a kuo 'omai eni ke tau talanoa'i e me'a ko iá he ko e ngāue fakafonua eni. Ko e me'a ia 'oku ui ko ē ko e 'ata kitu'á. Me'a kotoa 'omi ki heni ke tau talanoa'i kae 'oua 'e 'ai holo pē ia 'o 'ai holo pē ia 'i tu'a 'ikai ke me'a. Na'a tau 'i ai kotoa pē. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia.

Fakamahino'i founga ngaue Pule'anga na'e tu'uaki 'aki ngāue tanu hala

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u to e ki'i tokoni atu pē ki he Fakafofongá ko e 'uhingá 'oku ne hanga 'o fakafehu'ia 'a e 'ata kitu'á. 'Eiki Sea ko e Lao ko ē ki he *Procurement* 'oku 'i ai hono Tefito'i Lao pea 'oku 'i ai hono ngaahi Tu'utu'uni. Ko e taumu'a pē ko e kakano ko eni 'o e Lao ko eni ke ho'ata kitu'a pea ke ma'u 'a e totongi lelei taha 'i ha fa'ahinga *service* 'oku fai he Pule'angá pea ke ne malu'i e filifilimānakó. Ko e taumu'a ia 'o e Lao ko eni. Pea 'oku lolotonga fakahoko e, ko e Pule'anga ko ē kimu'á 'Eiki Sea na'e tuku pē ia 'o nau 'ai' ai noa'ia pē nautolu 'osi ko iá pea nau toki ... talamai fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā me'a fakapotopoto pē.

Sēmisi Sika: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: He 'oku maau 'aupito pea mahino ho'o me'a kimu'á ka ko e ki'i fo'i faka'osi'osi ko ená ki'i fakalelei'i pē 'o faka'apa'apa pē.

Sēmisi Sika: Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakamolemole atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Uhingá ka mou tuputāmaki 'o hoko ha me'a heni ko au te u laveá 'i homou tuputāmaki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakamolemole atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Sēmisi Sika: Ki'i fehu'i pē mu'a ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i ...

Sēmisi Sika: Ki he ‘Eiki Minisitā Sea pē, pē te ne tali.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea ko e ‘uhinga ia ‘o e *Procurement* ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki’i fehu’i eni ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ou ‘osi pē au ia ke u fakamahino’i pē *Procurement* pea ...

Sea Kōmiti Kakato: Poupou.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Hoko atu ia ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia. Fakafofonga me’a ā koe pea toki ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e Laó ia pea mo e taumu’a ko ē ‘o e Laó ‘Eiki Sea. Ko e fatongia ‘o e Pule’angá ke muimui ‘o fakatatau ki he fiema’u ‘a e Laó. Ko e fatongia ‘oku, na’e ‘osi fai e ‘uluaki piti (*bid*) ia. Ko e *open bid* ia ‘Eiki Sea. Na’e fakaafe’i kátoa e keli’anga maka kotoa pē ‘i Tonga ni mo Vava’u ke nau tohi mai. Ne ‘i ai e fakakaukau ia ‘Eiki Sea manatu’i ko e taimi ko ení ia ‘oku nau ‘osi ‘ilo pē ‘enautolu ka ‘i ai ha ngāue ‘oku fai he Pule’angá pē ko ha ngāue ‘oku fai fakapa’anga pea mei he Pangikē ‘a Mamaní ‘oku ‘i ai e pa’anga. Ko e taimi eni te nau feinga ai ke ma’u ha sēniti ‘a e ngaahi kautaha ko ení. Pea ‘oku tatau pē ia ki he tanu halá pea mo e langá. Na’e fakakaukau ‘a e ngaahi kautaha ia ko ení ke ‘oua to e holo ha’anau piti ‘anautolu ko e ‘uhingá ka nau nofo pē nautolu he 200 tupu ‘Eiki Sea. ‘Ikai ke lava ia he fonuá mo e ivi fakapa’anga ‘a e Pule’angá. Ko e me’a ia na’e fakata’e’aonga’i kátoa ai ‘a e ‘ū piti (*bid*) ko iá pea na’e ‘osi tohi pē ‘o fakahoko kiate kinautolu. Mālō homou tohi maí ko e mahu’inga ‘oku mou ‘omaí he ‘ikai ke lava ia he Pule’angá ...

Māteni Tapueluelu: Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatatau ki he taumu’a ngāue ko ení pea mo e pa’anga ‘oku ma’u he fonuá. Mālō ‘Eiki Sea.

Māteni Tapueluelu: Fakamolemole pē mu’a pe ‘e laumālie lelei e ‘Eiki Minisitā ka u ki’i fehu’i ange pē ko e ‘uhinga ‘oku mau feinga ke muimui’i ‘ene me’á ke me’a mai ai pē ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Fakafofonga tuku mu’a ke ‘uluaki fehu’i ‘a Tongatapu Fika 2 na’e si’i faka’ilonga maí pea ke hoko kae fakamā’opo’opo mai ‘a Tongatapu 9.

Māteni Tapueluelu: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki ‘oku fu’u pongipongia ‘etau puputu’ú he pongipongi ni.

Sēmisi Sika: Mālō Sea. Pea ko u fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā Pa’angá ...

Sea Kōmiti Kakato: Pea mo u me’a lelei pē te tau fononga pē ‘o maama lelei. Mālō.

Fehu'ia pē 'oku lolotonga fai e ngāue ki he talangaue atu mei he ngaahi kautaha ngaahi hala

Sēmisi Sika: Fakamālō ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá koe'uhí ko hono 'omai e ngaahi fakamatala ko ení. Mahino 'aupito pea mo hono 'omai 'o e malu'i ko ení. Tau tu'u fakafehu'ia leva 'etautolu ia e ngaahi Minisitā Pa'anga kimu'a atú pē ko e hā na'e 'ikai ke 'omai ai e ngaahi me'a ko íá. Kae kehe ko 'eku 'eke ko eni ki he Minisitā Pa'angá na'e fai foki 'a e *open bid* pea na'e fakahoko mai he *Procurement* 'o mahino pea kaniseli. Pea ko e *option* eni ko ē 'oku hoko atú ko e fo'i *contractor* ko eni 'e toko tolú. Ko 'eku fehu'í 'oku 'i he *Procurement* he taimni ni 'a e fo'i *process* ko eni hono *procure* 'o e *option* fakamuimui ko eni ki he toko tolú ...

<002>

Taimi 1050-1055

Sēmisi Sika: ...pē 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, hoko atu ai pē mo ho'o fehu'i Tongatapu fika 4, na'a ke tali faka'angataha mai 'e 'Eiki Minisitā ke hao ai 'etau taimi, kae fakamā'opo'opo mai 'a Tongatapu fika 9. Mālō.

Fehu'ia ko hai 'oku sea he Kōmiti *Procurement* lolotonga

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea, ko e ki'i fehu'ia 'oku nounou pē, ko e 'uhinga ko e me'a mai ko ē fekau'aki mo e *transparency* ko e 'ata kitu'a fekau'aki ia mo e me'a 'a e 'Eiki Palēmia na'e Sea 'i he ngaahi kōmiti kimu'a, *procurement* ko 'eku fehu'í pē 'a'aku ia. Ko e kōmiti ko ē na'a ne fai 'a e tufotufa ko eni 'a e ngaahi kautaha 'e tolu ko eni, *award* 'a e ngaahi *contract* ko ia, ko hai na'e Sea ai, pē na'e 'i ai ha kaunga ki ai, ko hai na'e Sea ai Sea koe'uhi ke 'atā mai ki tu'a, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Ko e fehu'í ē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea, loto lelei pē au ia ke nau to e ki'i fehu'ia takai holo pē 'i he fo'i me'a ko ia, ko e 'uhingá ke nau kakato mai. Ko 'ene faingamālie, ko e 'uhinga he ko 'eku talí 'aku 'oku faka'angataha pē, kapau ko e 'osi ē 'enau fehu'ia pea u tali kā tau hiki.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. 'Oku to e 'i ai mo ha fehu'ia?

Ngaahi me'a tui Tongatapu 2 kuo pau ke sivilivi'i he ngāue Kōmiti

Sēmisi Sika: Sea kātaki ko 'eku fehu'ia 'aku ia ko e 'io pē ko e 'ikai. 'Oku ngāue 'a e *procurement unit* ki he *process* 'o e *project* ko eni *contractor* he ta'u 'e tolu pē 'oku 'ikai. He 'oku ou talaatu Sea kapau 'e 'ave eni ki he *procurement* 'oku 'i ai 'a e 'ū lisi ko ē hono *checklist* ko ē *criteria*, 'osi tō pē tokolahi ia he fo'i 'uluaki fehu'ia. Ko e ngāue ko ē *procurement* 'oku 'ikai ko e *lowest bid* 'oku fiema'u, 'oku sivilivi'i 'e he *procurement* ia ke fakapapau'i ko e ngāue kotoa pē 'i he fonua 'oku 'alu ke *successfully completion*, ke 'osi. He 'oku 'i ai pē 'a e taimi 'e ni'ihia ia 'oku fakamāmani lahi pē, palopalema 'a e ngāue he lotolotonga 'a e fononga, 'o tatau ai pē ia pē ko ha taha pē ko ha pisinisi 'oku 'i ai ha'ane pa'anga pea lahi mo ene kau taukei, 'oku kei malava pē ia ke palopalema. Ko e fatongia ia 'o e *procurement* ke fakapapau'i 'oku 'ikai mole 'a e pa'anga 'a

e fonua pea fononga e fo'i ngāue ke 'alu ke a'u ki he'ene 'osí, 'a ia te nau sivilivi'i 'a e me'a fakapa'anga, sivilivi'i 'a e me'a fakalao...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea ka u tali atu ai leva 'a e fehu'i ...

Sēmisi Sika: ...nau sivilivi'i 'a e tukuhau 'oku totongi, sivilivi'i 'a e tekinikale, mo e kau ngāue taau, 'oku 'i ai 'a e me'angāue

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko eni te u tali atu ho'o fehu'i.

Sēmisi Sika:pea kuo pau ke sivi ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ho'o fehu'i pē ko ho'o malanga.

Sēmisi Sika: Ko e ngāue ia 'a e *procurement*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E to e 'oatu mo ha fehu'i 'Eiki Minisitā hangē ko ho'o me'a 'anenai?

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku ou tui kuo 'osi 'enau fehu'i, he ko ē kuo tu'u hake ē ia, ko eni kuo tu'u hake ē 'o malanga.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku to e 'i ai ha fehu'i, ko eni kuo to e fakatonutonu eni ko e fehu'i pē. 'E Tongatapu fika 2 ko e 'io pē pē ko e 'ikai, 'i he 'uhinga hono fakapa'anga 'i he *procurement*, fehu'i ko e.

Mo'ale Finau: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato:Tapu mo e Ha'apai fika 13. Mālō.

Sēmisi Sika: Sea ka u ki'i faka'osi atu pē ki'i fakatonutonu, 'oku kau ai pea mo e *pass performance*, 'oku fu'u tu'u faka'ilonga fehu'i 'aupito ia ki ha fa'ahinga ngāue *procurement* 'i māmani ke 'ohovale pē ko ē kuo fo'i hū mai pē ha taha ia te'eki ai mahino ia pē na'a ne fai ha ngāue pehē kimu'a ko e fo'i *risks* fo'i *risks* ko ia...

Sea Kōmiti Kakato: Mahino ia fakafofonga fika 2.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na ka u ki'i fakamanatu atu pē ki he Fale, ko e motu'a ko eni 'oku fakahoha'a 'Eiki Sea, ko ia 'oku Sea 'i he Kōmiti *Procurement* 'a e Pule'anga, 'oku 'ikai ko e tokotaha ko ē....

Sēmisi Sika: 'I he 'ene pehē 'oku totonu leva ke mahino 'a e tali ia 'a e 'io mo e 'ikai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ko e matāpule ko ē 'oku Sea, ko e motu'a ko eni 'oku Sea.

Sēmisi Sika: Kapau ‘oku Sea ‘oku ne ‘ilo’i kātōa ‘a e ngaahi naunau ko eni ‘oku ou fakahoko atu. ‘Osi totonu leva ke fakahoko mai ‘a e ‘io pē ‘oku ngāue ‘a e *procurement* ki heni pē ‘ikai pē ‘oku ‘ai pē ki’i fo’i *procurement* fakanāfala ia ‘i he tafa’aki kātaki fakamolemole pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, Tongatapu fika 2, ko ene lava kotoa ‘ū fehu’i ko eni ‘e toki fai leva ‘a e tali ‘a e Minisitā. Kae fakamā’opo’opo mai ‘a Tongatapu 9 ‘oku te’eki ai ke ‘osi ‘ene me’a ‘anenai.

Mo’ale Finau: Ki’i fehu’i pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e taimi eni ‘o e fehu’i.

Mo’ale Finau: Mālō. Tapu mo e Feitu’u na ...

Sea Kōmiti Kakato: Kae fakamā’opo’opo mai ‘a Tongatapu 9 ‘oku te’eki ai ke ‘osi ‘ene me’a ‘anenai.

Mo’ale Finau: Ki’i fehu’ipe Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e taimi eni ‘o e fehu’i.

Fehu’ia pē ‘oku ‘i ai ha Mēmipa Fale Alea ‘oku kaunga ki he ngaahi kautaha tolu ngaahi hala

Mo’ale Finau: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Sea ko e *issue* matu’aki mahu’inga eni pea ‘oku ou tui Sea ko e totonu ke ma’u ‘e he Fale ni ‘a e loto fiemālie ke tau talanoa, pea ko ene lava pē ‘o fai ‘a e femahino’aki ‘oku ou tui kuo lele leva ‘etau ngāue. Sea ko ‘eku fehu’i ‘oku pehē ni, ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘i he Fale ni ‘oku nau kaunga hangatonu pē ta’e fakahangatonu ki he fo’i toko tolu ko eni, ‘i he toko tolu ko eni. Ko e ‘uhinga ko ē fakahangatonu....

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e hā ‘a e fehu’i.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku fehu’i pē ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘i he Fale Alea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni kuo ke hanga ‘e koe ‘o fakamatala’i mai ‘oku ‘i ai ‘a e toko tolu ‘oku ke mahamahalo koe, kuo ke fakamo’oni...

Mo’ale Finau: Sea kau ki’i fakalea atu pē. ‘Oku ‘i ai ha ni’ihi ‘i he Fale ni ‘oku nau kau ki he fo’i toko tolu ko eni ‘a eni ‘oku fai hono tālanga’i.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A ia kapau ko hono fakalea, ko hai ‘a e toko tolu ‘i he Fale ni, ke tu’u fakafehu’i.

Mo’ale Finau: Ko hai ‘a e toko tolu ‘i he Fale ni ‘oku kau ki ai, pea kapau ‘oku ‘ikai ke nau kau, ko e hā ‘enau felāve’i mo e toko tolu ko eni ‘oku nau *contract* ‘oku tali ‘e he Pule’anga ke nau nō ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko eni, ko e fehu’i pē ia Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ou tui Fakafofonga ko e tali ki ai mahalo ko e kupu 49 ia, ‘oua ‘e ‘ulungaanga ta’etaau he Fale ni, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fehu’i pehē. Me’a mai koe fakafofonga ko koe Ha’apai, mālō e me’a ki Ha’apai pea mo e fakakakato e fatongia.

Tokanga ki he Kupu 61 (1) (2) & (3) Tohi Tu’utu’uni

Veivosa Taka: Sea ke u ki’i tokoni atu pē. Ki’i tokoni pē Sea ki he....tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni, fakamālō atu Sea ‘i ho’o ...

<005>

Taimi: 1055-1100

Veivosa Taka: ... ‘ulifohe poto kuo fakahoko ki ho Fale ‘Eiki pea ‘oku ou ongo’i ‘oku toka lelei hotau vaka. Ko u fakamālō atu ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga koe’uhī ko ho’omou fua e kanongatāmaki ‘o e ngāue mamafa ko eni. Pea ko e ‘eikivaka ia neongo e fisi’inaua kae lūsia pē ki taulanga. ‘Oku ou kole fakamolemole atu Hou’eiki Minisitā Kapineti ‘oua mu’a te mou tuputāmaki kapau ‘oku ‘i ai ha kauvaka kuo ne fehu’ia e maea ke tā ko e ‘uhingá ka tau tauala hotau vaka, pea ko e ngaahi fehu’i kotoa ko eni ‘Eiki Sea kā ‘oku ou fie tokoni pē au ia ki he me’a na’e fehu’i ki ai ‘a e Ha’apai 12. Ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘Eiki Sea kupu 61(1)(2) te u kamata pē mei he kupu 61 ‘oku pehē. “**Oku ‘ikai ke totonu ke lea pe fakahā loto ha mēmipa ki ha me’a ‘oku ‘i ai ha’ane kaunga fakapa’anga pē kaunga fakafō’ituitui pē ‘i ai ha’ane monū’ia faka’eia ‘e ma’u mei ai.** Kupu si’i (2) Sea kongā A “**E ta’ofi ‘a e mēmipa ‘i he ‘ene lea ‘i he kaveinga ‘oku lolotonga alea’i mo fakata’e’aonga’i ha’ane loto ke pālōti**” ko ia ai ‘Eiki Sea ‘oku ou poupuu atu ki he fokotu’u ‘a Ha’apai 12. Pea ‘oku ou fokotu’u atu he kupu si’i (3) Sea. “**Neongo ‘a e tu’utu’uni si’i ua ‘e malava ‘a e ‘Eiki Sea ke ne fakahū atu ha lāunga ki he Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ke nau to e fakatotolo’i kimu’a pea toki fai ha’o tu’utu’uni.**” ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ia ‘a e tokoni ngali fu’u lōlōa ‘etau fetaulaki mo e ‘au ko eni na’a lava ‘o to e ki’i faka’atā ange ke to e tukuhifo ki he kōmiti ‘a e Feitu’u na pea toki fakahoko

Māteni Tapueluelue: Sea ka u ki’i tokoni atu ki he Fakafofonga

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga hangē ko e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a Tongatapu 9. ‘Oku tau lolotonga nofo he Tohi Tangi ‘i he tēpile ‘o e Kōmiti ‘o e Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea ‘oku ‘i ai e motu’a ni ‘oku fai e ngāue toki fakataha’i ia ‘oku mo’oni ‘aupito ho’o me’a kā ‘i ai ha’o me’a ki hē totonu leva ke ‘oange ki he Kōmiti Tu’uma’u ke fai ha ngāue mei ai pea tau hoko atu me’a mai

Māteni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē ko e ki’i tokoni pē ko e ‘uhinga ia Sea na’e fai ai e ‘eke ko ē ke nau me’a mai ‘o talamai ko hai ‘a e ngaahi kautaha ‘e tolu. Ko hono ‘uhinga ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni na’e fai ‘a e kole ‘a e motu’a ni ki he ‘Eiki Sea ke u fakamalanga atu

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea kātaki pē mu’a ka u ki’i fakatonutonu atu pē Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga mahino lelei ‘aupito kā ‘oku lave’i he motu’a ni ‘a e anga ‘a e *separation of power* ‘a e *confidential* ‘a e me’a ‘a e *Executive* mo e ngata’anga ‘a e Fale

Alea hangē ko e me'a ko eni 'oku tau talanoa lao 'oku fakahū mai ki heni. 'Oku ou kole mu'a ke tau ki'i mālōlō ka ke toki me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi fakamolemole.

(Mālōlō ai e Fale)

<007>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea Kōmiti Kakato(Lord Tu'i'afitu)

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, hoko atu e feme'a'akí. 'Eiki Minisitā Polisi, hoko ki Tongatapu Fika 9 'e 'oatu pē ho taimi, Tongatapu Fika 1.

Tokanga ki he ngaahi monū'ia ma'u he Fale Alea ke ala uesia ha taha 'ikai Fale Alea

'Eiki Minisitā Polisi : Ko e fakahoha'a atu 'a e motu'a ni 'Eiki Sea, koe'uhi ko e tūkunga ko eni 'o e feme'a'akí he pongipongi ni 'Eiki Sea. Na'a ku fakatonutonu atu ko ia 'anenaí ki he ngaahi hingoa ko e ngaahi kautaha 'oku fakafehu'ia 'e he Falé ni 'Eiki Sea. Ka koe'uhí ko 'eku tokanga atú 'Eiki Sea, ko e ngaahi monū'ia ko eni 'o e Falé, 'oku 'ikai ke lava ia 'e ha taha ia mei tu'a ke ne hanga 'o fakatonutonu, ko e hā 'a e me'a te tau fehu'i, ko e hā 'a e me'a te tau lea'aki. Ko e ngaahi monū'ia ko iá 'oku fakangatangata ia ki he Falé ni, ka ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu atú 'Eiki Sea, 'o hangē ko ho'o polokalama. 'O hangē ko e 'asenita ko ia 'o e 'ahó ni 'Eiki Sea. Ko e ngaahi kautaha ko ē 'oku fai ki ai 'a e feme'a'akí, ko ho'o polokalama patiseti 'a e Pule'angá 'Eiki Sea, 'oku fakatatau ia ke ngata 'i he Sune ko eni 'Aho 21. Ka koe'uhi ko 'eku fehu'i pē 'aku ia ki he 'Eiki Minisitā ko eni ko ē 'a e Potungāué, pē 'oku ai ha kautaha pehē ni 'e 3 'i he ngāue ko e polokalama patiseti ko eni 'oku ngata 'i Sune 'o e ta'ú ni, 'o fakatatau ki he 'asenita ko eni 'i he Kōmiti Kakatō 'oku 'omai. Ke 'omai mu'a ki Falé ni, pē 'oku tau fai e feme'a'akí ia, 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a pehē ia kuo fakahoko 'e he Potungāué. Ke makatu'unga hono alea'i 'i Falé ni ko e malu'i, ko e pa'anga kuo tukuatu. Koe'uhí na 'oku fai 'a e feme'a'akí, fai ia 'i he anga 'o e vakai pea mo e anga 'o e fokotu'utu'u ngāue na'e 'oatu 'e he Palēmiá, ko 'ene fokotu'utu'u ngāue. Ka ko 'eku fehu'i ki he 'Eiki Minisitā, pē 'oku ai ha ngaahi kautaha pehé ni 'o hangē ko hono fakafehu'ia. Foaki ki ai 'a e ngāué, 'ave ki ai mo e siliní. Ko 'eku fie lave pē ki ai.

Ko e me'a hono uá Sea, ko e ngaahi me'a ko eni ko ē ke fehu'ia 'i he Falé ni, 'a e ngaahi mo'oni ko ē e ngaahi monū'ia, 'oku ma'u ko ē 'e ha taha he Falé ni 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'oku fakafo'ituitui ia he Falé ni 'oku 'ikai ke ngofua ia. 'Oku ai hono feitu'u, pea 'oku ou tui pē mahalo ko e Minisitā Leipá 'oku ai e Lao ia ki he foaki e ngaahi laisení mo e ngaahi me'a ko iá. Kae 'oua te tau hanga 'o ngāue hala 'aki 'a e ngaahi monū'ia, 'a ē ko ē 'oku 'omai kia tautolu 'e he Falé ni, 'oku tau hanga ai 'o tuku 'a e fakanāfalá 'Eiki Sea, koe'uhí 'oku pehē 'oku fakatu'a. Ka tau pehē 'oku tau hanga 'etautolu ia 'o tāpalasia ha me'a pē 'oku tau fie lea ki ai. Ka koe'uhí 'oku tonu ke fai pē 'a e feme'a'akí 'o fakatatau pē ki ho'o 'asenita ngāué. Ka ko 'eku fehu'i 'a'aku ia 'oku 'oatú 'Eiki Sea mo e fakatonutonú, ke a'u ko ia ki Sune 'o e ta'ú ni, pē 'oku ai ha ngāue pehē 'oku lolotonga fakalele 'e he Pule'angá. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Mo'oni 'aupito.

'Eiki Palēmia : Sea, ..

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Palēmia fakamolemole, ki'i fakamolemole 'Eiki Palēmia, kae 'oange mu'a he na'e lave 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Polisi ki he 'Eiki Minisitā 'oku ha'anā 'a e 'uhinga 'o e 'ū fehu'i ko ení, pea 'oku ai pē 'a e ngaahi lao ia ki he 'uhinga e lēsisitá, 'oku 'ikai lava ia ke fakahoko 'i he ngāue pehē he Pule'anga ke 'ilo 'e ha kakai, he 'oku ai hono Lao 'o'ona. Ka ke ki'i e me'a ia 'o fakamaama mai 'e he 'Eiki Minisitā Leipá, pea hoko mai 'a e 'Eiki Palēmiá, pea tau foki mai leva ke hoko atu e feme'a'aki, feme'a'aki fakapotopoto pē.

Fakamahino Pule'anga tapu 'aupito nau tukuange fakamatala laiseni ngaahi kautaha

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki. Mālō Sea. Hūfanga atu he ngaahi fakatapu 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he ngaahi feme'a'aki ko ia 'oku faí, ka ko 'ene molumalu mo faka'e'i'eiki ko ia 'a e Falé ni, ke takitaha nofo 'i hono siakale. Na'e 'i ai 'a e tūkuhua na'e 'i he kuohilí 'Eiki Sea, ko e me'a pē 'oku houhau ai 'a Taufaha'au, ko e fa'a... fakaa'u atu 'e he Feitu'ú na 'Eiki Sea. Ko u kole atu, ko e ngaahi kautaha ko ení, mo e kautaha kotoa, 'oku lēsisita ia 'i he Potungāue ko eni 'oku 'i ai e motu'a ko ení. Pea 'oku tapu, pea tapu ...

<008>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ke 'ave 'a e fakamatala ko ia ki ha taha tukukehe ka 'eke 'e he Fakamaau'anga.

Mo'ale Fīnau: Sea ki'i fakatonutonu. Fakatonutonu e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku pehe ni, ko e Lao ko ē na'e 'ohake ko ē he Fakafofonga Ha'apai 13 'oku fiema'u ia ke 'ilo 'e he Fale Alea 'a e ni'ihi ko ia ko ē 'oku kaunga tonu koe'uhī he 'oku muimui mai e Lao Sea ke 'oua te nau kau ha pālōti mo ha 'ū me'a pehē. Ko hai te ne 'ilo'i 'e tomu'a 'ilo'i ia he Fale ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ...

Mo'ale Fīnau: Ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko u lave'i pē ko e me'a 'oku me'a mai he 'Eiki Minisitā 'i he 'uhinga 'o e tefito'i Laó, ko e 'ū me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'e koe kapau ko ha 'ū Tohi Tangi pē ko ha 'ū Tohi Fehu'i ki he Falé 'e toki tau'atāina ai hotau Falé. Ko e anga pē 'eku ki'i maamá, me'a mai, faka'osi mai Minisitā.

Mahu'inga ke faka'apa'apa'i Fale Alea kakai mei tu'a & pule 'a e Lao he fonuá

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea 'oku tufa mai 'a e 'ū me'a ki he fekau'aki 'a ha taha mo ha pisinisi mo e me'a ko ia ke tau *declare*. Ko 'etau fatongia ia mei mu'a pea 'oku mahu'inga 'Eiki Sea 'a e hanga 'e he Fale ni 'o faka'apa'apa'i 'a e kakai ko ē mei tu'á he koe'uhī ko e me'a ko ē te te lea 'aki heni pē 'oku loi pē 'oku mo'oni 'oku tu'u ia 'o tohi'i ko e lea ko iá 'oku mo'oni. Pea

‘oku mahu’inga leva ai ‘a e faka-‘eiki’ eiki ho Falé ‘Eiki Sea ke ngāue’aki ma’u pē ‘a e me’a ‘oku mo’oni mo paú pea fou mo muimui ‘i he founa ngāue kuo tukumai ‘i he’etau tu’utu’uni ngāue pea ko e taha ‘o e ngaahi fatongia ‘oku lolotonga ‘i he Le’ole’o ai e motu’a ni ‘Eiki Sea ke fakapapau’i ‘oku pule ‘a e Laó ‘i he fonua ni. ‘Oku ‘ikai ke ngāue tavale ta’efakatatau ki he Laó.

‘U me’a ko eni ‘oku fai ai ‘a e fetō’aki ‘i he Fale ni, ‘Eiki Sea na’e ‘osi fai hono fehu’i pea ‘omai ai ‘a e me’a ko eni na’e to e toloi hono alea’i ‘i he Kapineti kae to e ‘omai ‘a e ngaahi fakamatala ko ē ‘oku fiema’u pea kuo ‘osi maau e me’a ko ia. Pea ko ‘ene a’u ia ko ē ki he ‘aho ni Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e feinga’i ke fakalalouaea mo ta’efakalao. Pea ko u faka’apa’apa ‘aupito au ‘Eiki Sea ki he ngaahi totonu ‘a e ni’ihi ko ē ‘oku nofo mai mei tu’a. Mo’oni te nau lava ‘o lāunga mai ha me’a kehe, ‘oku ‘atā ‘aupito ‘omai ‘enau Tohi Tangi, ‘atā e Fale ni. Ka ko e taimi ko ē ‘oku fehu’i ai ‘a e ngaahi kautaha ‘oku nau fakahoko ‘a e ngāue ko u tui ko e fatongia ia ‘oku tukumai ai ‘a e ni’ihi ko eni mo e ‘Eiki Palēmia ki he faha’i ko eni ke nau fakahoko ‘a e fatongia ko ia ‘o fakatatau ki he Laó ‘o ‘ikai fai filifilimānako. Pea ko e anga ia e ngāue ‘Eiki Sea.

Ko e ngaahi kautaha fakatatau ki he fehu’i ko ē ‘oku ‘omai ki he Fale ni ko u kole fakamolemole atu he ‘ikai ‘oatu ha taha ‘o e ngaahi kautaha pē ha taha mei he tafa’aki ko eni ha hingoa ‘o ha taha ‘i ha kautaha. Pea kapau ‘e ‘oatu ‘e ha taha mei he tafa’aki ko eni ‘Eiki Sea, te ma kē, ‘o kē fakalao. He ‘ikai ke ma kē fuhu ka te ma kē ‘o fakaiku ia ki he feitu’u kehe. ‘Oku ‘ikai ke ngofua ke ‘oatu ‘a e ‘ū me’a ko ia pea ko u kole atu Hou’eiki tau faka’apa’apa’i ‘a e Fale ni mo hono ngaahi tu’utu’uni pea mo e kakai ‘oku tau ‘i heni ‘o ngāue ma’a kinautolu. Mālō ‘aupito Sea.

Taukave’i ‘oku ‘atā ke ‘eke’i he kakai ngaahi kautaha ngaahi hala he ‘oku ‘asi pē ia he ‘initaneti

Māteni Tapueluelu: Sea ka u ki’i fehu’i ange pē ki he ‘Eiki Minisitā ko hono ‘uhinga ko e me’a na’e me’a mai ai fakamolemole. Mālō ‘Eiki Sea tapu mo e Feitu’u na kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmití. Sea ko e fehu’i ‘oku ou hanga ‘o fakahokó ko hono ‘uhinga ‘oku lau Lao mai e Minisitā. Ka ko e ngaahi kautaha ko ‘eni ‘oku lolotonga *online* pē ia. ‘Oku ‘atā pe ia ki he kakaí. Pea ko e ‘uhinga ia ko ē ‘eku fakahoko atu Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ...

<009>

Taimi: 1130-1135

Māteni Tapueluelu: ... me’a ia ‘e fūfū pea ko e fakamatala ko ē ‘oku ‘omai kiate kinautolú ‘oku ‘atā ke ke totongi ‘a e *fee* ka ke ‘ilo ko hai ‘a e kau talēkita ‘i he ngaahi kautaha ‘oku lēsisita ‘i he Pule’anga Tongá telia ‘a e ngaahi fakatonutonu fakalao.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Māteni Tapueluelu: ‘Oku lolotonga *online* ‘eku fakamatala ko eni Sea.

‘Eiki Palēmia: Ka u ki’i fakatonutonu me’a e Fakafofongá.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē. ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Ko u fakatonutonu ‘a e Fakafofongá ko e tu’o fiha eni ‘ene fai e fehu’i ko iá ke ‘omai e hingoa ko iá. Pea ko u manavasi’i pē au ia he te tau ō tautolu hangē ko ē ha koka’angá ‘e fai hení, te tau lau tautolu. Ka ko u vakavakai ange ko ē ki he ngaahi, ko e fika 4 ko e fika 4 na’e tuli ‘a e Minisitā ko ē mo e Minisitā ko ē ko e ngāue pē ‘a e fika 4.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Palēmia.

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu.

‘Eiki Palēmia: Hangē ia kiate au ko e ‘ai eni ia ke ma’u homau ngaahi hingoá kae tuli mautolu he ngāué.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito e kongá ki mu’a ho’o me’á ka ko e faka’osi’osi ko ena ho’o me’a ko ená ko u lave’i ‘e au ia ‘oku ‘ikai ke ...

‘Eiki Palēmia: Sea ‘oku ha’u e manavasi’i ia ki he motu’a ni.

Sea Kōmiti Kakato: Fekau’aki ia mo e Fale Aleá ‘a homou ngaahi tu’utu’uní.

‘Eiki Palēmia: Ha’u e manavasi’i ia ki he motu’a ni he na’e mei tuli pē mo e motu’a ko ení Sea.

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea. Na’e ‘ikai ke tuli na’e heke.

‘Eiki Palēmia: Pea na’e ...

Māteni Tapueluelu: Na’e ‘ikai ke tuli na’e heke ia.

‘Eiki Palēmia: Mo e motu’a ko ení ‘Eiki Sea. Ta ko ē ‘e ‘alu ia ‘o talaange ki he fika 1 pē ko hai te na fetongi ‘a Tupou VI. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia.

Māteni Tapueluelu: Sea fakatonutonu e Palēmia ko ení.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ki’i fakatonutonu.

Māteni Tapueluelu: ‘Oku ‘ikai ke to e kehekehe eni Sea ‘oku hala ‘aupito ‘ene fakamatalá.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Palēmia ‘oku ou, mou me’a ki lalo. Palēmia ‘oku fu’u tō kitu’a ho’o me’á ‘i he tu’unga ho, ‘a e ngāue ‘a e Fale ni ‘i he ‘uhinga ‘o e mafai ma’olunga ‘o e fonuá. ‘Oku ‘ikai ko ha ngaahi me’a ia ke mou me’a ‘aki he Fale ‘o’okú hení. Kapau ko e ngaahi me’a ‘oku talanoa ‘i tu’a ngata pē ‘i tu’a. ‘Oua fa’a ‘omai pē va’inga ‘aki e huafa ‘o e Tu’i ‘o Tongá ‘i hoku Falé. Fakalelei kimoutolu. Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea. Tapu pē mo e Feitu’ú na mo e Hou’eikí. Ke me’a ki he fa’ahinga me’a ko ē ‘oku me’a mai ‘aki he Palēmiá ki he ‘aho ní? Me’a ia na’a tau vilitaki ki ai e Feitu’ú na mo e motu’a ni ke tau ‘ilo he fonua ni. Hā e me’a ‘oku ta’ofi ai? Ngaahi me’a eni na’a tau ‘osi feinga mai he ngaahi ta’u ko ē ke mea’i he Feitu’ú na pea u lave’i. Me’a ki hē. Fakailifia!

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu atu Sea me’a ko ení.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fakailifia ‘aupito Sea.

Māteni Tapueluelu: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaunga ia ‘o e me’a ko ē ki he Patisetí.

Sea Kōmiti Kakato: Mou me’a lelei pē ko ‘eku ki’i ‘alu pē hoku le’ó ia ‘o’oku ia ka ‘oku ‘ikai ke u ‘i ai ha me’a ia hoku lotó ‘e tataka. Mou laumālie lelei. Mou feme’a’aki.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai e ‘Eiki Nōpelé ke ‘osi kae toki hoko mai e ‘Eiki Minisitā pea toki hoko mai ‘a Tongatapu Fika 4. Mālō.

Kole ke alea’i fakavouti ā ‘a e Patiseti

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ‘oku ou kole atu ki he Feitu’ú na tau foki ā tautolu ki he voutí he ‘ikai ke ‘osi e fakafekikí ia tapu pea mo e Fale ‘eiki ni. Pau te tau a’u ki ha tu’unga Hou’eiki tautautēfito kia moutolu ‘oku mou me’a mai he tafa’aki kau Fakafofonga e Kakaí na’a mou Pule’anga ‘aneafi. Pea na’a mou fai ho’omou ngāue mau fehu’ia mou fakalongolongo pē fai homou ngāué. Hā e me’a ‘oku hoko he taimi ní? ‘I ai e tokotaha ia he ‘Ofisi Akó te’eki ke ha’u ia ‘o ‘ave ‘ene *contract* ke ‘osi. ‘I ai e tokotaha ‘i he kau Minisitā ko ení toko nima na’a nau mei hoko kinautolu ke nau pule’i e fu’u *cable* kotoa ‘i Tonga ni kātoa. Lahi e ngaahi me’a ia ‘oku hokó.

Siaosi Pōhiva: Sea fakamolemole ka u ki’i tokoni atu.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ka ‘oku ‘ikai ke tau fie fakafetelau e ‘ū fakamatalá ‘Eiki Sea he ‘oku hangē ‘oku hoko e taumu’a ngāue ‘a e Pule’anga ko ení ko ha me’a ia ko ha fu’u me’a ‘oku kovi. ‘Oku mea’i pē he Pule’angá ia fakapotopotó ‘io ka ‘oku mahu’inga ke tanu ‘a e halá ki he taha kotoa pē.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Pea ko e pou pou ia Sea. Kole atu ki he Feitu’ú na tau ‘unu ā ki he fakavoutí. To e ‘ai pē ngaahi fehu’i tatau.

Siaosi Pōhiva: Pou pou.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā ka ko u kole fakamolemole atu ‘Eiki Palēmia. Ko e anga pē ia e le’o ‘o e Sea ha Fale Alea ‘i māmani. Ko ‘etau a’u pē ko ē ki he ngutungutu lilifá kuo pau leva ...

<002>

Taimi: 1135-1140

Sea Kōmiti Kakato: ... pau ke hiki hoku le’ó he ‘uhinga e tu’u ‘a e Laó mo e me’á ke malu’i pē kitautolu ‘oua te tau tō kitu’a.

‘Eiki Palēmia: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Ka ko u kole fakamolemole atu.

‘Eiki Palēmia: Fakamolemole atu ‘Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha lotu ia ‘e po’ulia he motu’a ni ka ke laumālie lelei pē. Mālō.

Fakatonutonu ‘oku ‘atā lesisita pisinisi mai he ‘initaneti kae tapui tukuange fakamatala ‘enau pisinisi

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko e, kātaki nau ‘uhinga atu pē ke u fakatonutonu ‘a e me’a ko ē ‘a e fika 4 ke fekau’aki mo e *online*. Ko e *online* pē ia ‘a e lēsisitā ‘e ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke *online* ‘o tufaki ai ki māmani ‘a e *information* ko ia. Ko e ‘atā pē ia ke lēsisita mai ha taha ‘i he ‘initāneti ke faingofua ‘a e ngāué ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke foaki ai ‘a e ngaahi fakamatala ko ia ‘o e ni’ihi ‘oku lēsisitā ‘i he fonua ni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Leipa. Ko e totonu ē ‘o e Laó kae me’a mai e ‘Eiki Minisitā Pa’angá. Fakamolemole pē Hou’eiki ko ení mou ki’i taimi toe ‘etau miniti ‘e 20 te mou hokohoko.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakatō ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko u, na’e lahi e fanga ki’i fehu’i ka ‘oku felāve’i pē ki he me’a tatau ki he halá. Pea ko u tui ko ‘eku fakama’ala’ala ko ení miniti ‘e 20 ko ení ‘oku toé ‘Eiki Sea tonu ke mahino ‘aupito ka tau foki ā ki Teufaiva ki he’etau ‘Esitimeti.

Fakama’ala’ala ki he founga ngāue *procurement* pe fakatau koloa/sēvesi Pule’anga

Ko e ‘uluaki fakama’ala’ala ‘uluaki Sea ko e fatongia ko ē ‘o e *Procurement*. Hangē ko ē ne u lave ko ē ki ai ki mu’á ko e fa’unga ko ení mo e Lao ko ení ‘oku Sea he kōmiti ko ení ko e Minisitā Pa’angá. Mēmipa ai e *Solicitor General* ko e *CEO* ‘a Fale Pa’angá pehē ki he *CEO* ‘a e *Revenue and Custom* pea mo e *Head* ko ē ‘o e *Procurement* ‘i he Fale Pa’angá. ‘Oku ui mai leva ki ai pea mo e tokotaha ko ē ‘anautolu e *project* ko ē ke fakahokó pē ko e *CEO* pē ko e Minisitā he taimi ‘oku fakahoko ai hano *tender* ha ngāue. Ko hono *tender* ko ē ‘o e ngāue ko iá ‘oku ‘omai e fakaikiiki pea mei he potungāue ko ē ‘a’ana ‘a e ngāué. Talamai ‘enau fiema’u kátoa ko iá pea toki teuteu he Fale Pa’angá ‘o tuku atu ia.

Ko e alepau ngāué ‘Eiki Sea hili ko ē hono fakakakato ‘o e *due process* ko ení mauu ‘o mahino ‘oku foaki e ngāue ko ení ki ha kautaha pē ko ha tokotaha. Pea ‘e toki fakahoko leva ia he potungāue ko ē ‘a’ana e ngāué. Te u fakatātā hangē ko eni ko e tanu halá. ‘E toki fakahoko ia he ‘Eiki Minisitā ko ē ‘o e *MOI* pea mo ‘ene *CEO* ‘a e alepau ngāue ko iá. Ko e konga ko ē ki he me’a fakapa’angá fengāue’aki ia pea mo e Fale Pa’angá ke fakapapau’i ‘oku ‘i ai ha pa’anga fe’unga ke lava ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko ení.

Ko e ngāue ko eni ‘Eiki Sea ki he tanu halá ‘Eiki Sea. Ko e ngaahi ta’u kimu’a atú na’e kamata ‘aki pē 5 miliona. Ko e pa’anga ia na’e vahe’i. 2017/18 ‘Eiki Sea na’e toki hiki hake leva ai ‘o pa’anga ‘e 10 miliona. ‘Oku ‘ikai ke fe’unga e ki’i sēniti ia ko ení ‘Eiki Sea. ‘A ia ko e ta’u ‘e ua ko eni kuo tau sītu’a mei a’í 10 miliona. Ko e ta’u ni Patiseti ko eni ki he ta’u kaha’ú hiki hake ai ‘o 15 miliona. Ko u tui ‘Eiki Sea ko e Patiseti ‘o e 21/22 te tau sio he 20 pē ko e 25 miliona. Ko e ngāué ia ko ení kuo pau ke fakakakato ke lava. Ko e faingata’a ‘o e ngāue ko ení ‘Eiki Sea ko e ‘uhingá ko e si’isi’i ko ē silini ko ‘ene lava ko ē ‘o toki fakahokó kuo ‘osi ta’e aonga mai e ‘ū hala ia ko ē na’e kamata. Pea ‘i he fengāue’aki ko ení ‘Eiki Sea pea mo e tokoni ko ē ‘a e Pangikē ‘a Mamaní nau lave ki ai ko e *AITA* 13 18 ‘oku ‘omai ai he Pangikē ‘a Mamaní meimei ko e pa’anga ‘e 26 Tonga, ‘Amelika 26 miliona. ‘Oku ne tanu ‘e ia ‘a e fo’i kilomita ‘e 43.

Ko e alea ngāue ko eni ‘oku hoko mai ‘Eiki Sea ‘oku to e ‘omai ai pē he pangikē ‘a e silini tatau ke hoko atu e ngāue ko ení ki hono tanu e ngaahi hala ki ‘utá, hala ngoué mo e ngaahi hala ko ē kátoa pē ‘i Tonga

ní. Pea ko u tui 'Eiki Sea ko e 'osi e ta'u 'e nima mei heni kuo tō e halá ki ha tu'unga fakafiemālie pea 'e lava leva ke *maintain* 'a e ngāue ko ení.

Ko e ngaahi alea fakapa'angá 'Eiki Sea na'a ku lave pē ki ai ko e ngaahi kautaha ko ení na'e 'osi fai e *due process*. Na'e 'eke he 'e Fakafofonga 'o e Kakaí pē na'e ngāue 'a e *Procurement* ki he ngāue ko ení? 'Eiki Sea ko e talí 'io ko ia. 'Oku lolotonga ngāue ki ai 'a e *Procurement* pea te nau ngāue ki ha fa'ahinga ngāue lalahi pē he Pule'angá 'oku fai he ko e tu'utu'uni ia ko ē 'a e Lao. 'Oku nau lolotonga ngāue ki he ngaahi *contract* ke hoko atu e ngāue ko ení. Pea 'oku fakakakato pē ia 'o fakatatau ki he fiema'u ko ē 'a e Lao.

Kole nō ngaahi kautaha hala mei he Pangike Fakalalakaka

Ko e nō pa'anga ko eni 'oku fai he ngaahi kautaha ko ení ...

<002>

Taimi 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'enau ō 'a nautolu ia 'o kole nō mei he Pangikē Fakalalakaka ko eni 'a Tonga ni. Ko nautolu ia 'oku nau ō 'o fakahū ki ai 'enau tohi kole nō 'ave mo 'enau palani ngāue. Ko e fakapa'anga 'oku fai ia 'e he Pangikē, ko e alea ngāue fai ia pea mo e Potungāue Ngāue. Ko e totongi 'e fai ia pea mei Fale Pa'anga.

Sēmisi Sika: Sea ka u ki'i, kole 'Eiki Minisitā Keu ki'i fehu'i.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai fakafofonga.

Sēmisi Sika:....pe ke fakamā'ala'ala, 'a e motu'a ni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku te'eki ai ke 'osi 'eku tali fehu'i 'Eiki Sea. Na'e hokohoko mai 'a e ngaahi fehu'i, ko e na'e 'i ai mo e fehu'i ko eni 'e taha ke 'omai ko eni 'a e ngaahi hinga, hangē ko ia neu lave ko ē ki ai kimu'a. Ko e alea fakahoko ngāue ia mo e pisinisi 'oku 'ikai ke kau 'a e Pule'anga ia ai, ko e alea ngāue ia mo e Pangikē, pea kapau te mou ō 'o kole ki he Pangikē ke 'oatu 'a e ngaahi fakamatala ko eni, he'ikai ke 'oatu ia 'e he Pangikē ki ha taha, a'u ki he kole 'a e Pule'anga, he'ikai ke 'omai 'e he Pangikē ia 'a e fakaikiiki 'a 'enau alea ngāue pea mo e ngaahi kautaha ko eni.

Ko e hā hono tu'u hono pehē 'e totongi 'e he kakai 'o e fonua 'a e me'a ko eni, he 'oku *share*? Ko e alea ngāue ko eni, ko e alea ma'ama'a taha eni, pau pea lava 'o fakahoko 'a e taumu'a ngāue 'i he alea ngāue ko eni, pa'anga 'e \$70 ki he loli, ko e loli 'e taha 'oku fakafuofua ki he *cubic meter* ia 'e 3.38 hono mahu'inga 'a e pa'anga 'e \$70. Sai ko e fehu'i eni 'Eiki Sea, fehu'i eni ia 'oku 'eke ia pea 'oku fika'i te lava pē 'e kita 'o fika. 'E anga fēfē ke pa'anga 'e \$70 'a e loli 'e taha, hili ko ia ko e ngaahi kautaha fakakomēsiale 'oku nau 100 tupu lahi 'o a'u ki he uangeau. Ngaahi me'a kātōa 'oku lava pē ke nau tatai ai 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ē te na kehekehe ai, ko e kehekehe lahi ia.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā fakamolemole kae fai 'a e fakatonutonu ko ē. Ko ho'o fakatonutonu pē ko e fehu'i 'e Fakafofonga.

Veivosa Taka: Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Fehu'ia anga fēfē ke falala Pule'anga ki ha taha ke totongi \$70 'oku 'ikai ha'ane loli maka

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki. 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu fekau'aki pea mo e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e pa'anga 'e 70 'o e loli 'e taha, kā ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea, 'oku anga fēfē ke ke falala ki ha taha 'oku ne 'omai ha totongi 'o ha loli 'oku te'eki ai ke 'i ai ha'ane loli, pē 'oku ne lava 'o uta ha loli maka pa'anga 'e 70 ki ha 'elia.

Kā ko 'eku fakatonutonu na'e anga fēfē 'ene falala ki he pehē 'oku 70 ki ha taha 'oku te'eki ai ke ne fai 'e ia ha ngāue pehē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō fakafofonga, kau atu ai pē mo ia 'i he tali fehu'i.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea mālō 'aupito ia 'Eiki Sea. Ko e hā 'a e me'a 'oku fakatonutonu. 'Ikai ke 'i ai ha me'a 'oku fakatonutonu 'Eiki Sea he ko e fika ko eni 'oku ou 'oatu ko e mo'onī ia ko e fika ia 'oku ngāue 'aki 'a e aleapau, pa'anga 'e 70.

Veivosa Taka: Sea te u tali atu ki he fehu'i 'a e Minisitā. Ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea 'a 'ene falala pea mo e taukei 'i he mala'e 'oku ne me'a ai ke u lele atu pē au ia 'o talaange te u pa'anga au 'e nimanoa, pea 'omai ma'aku 'a e ngāue. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mahalo ko e to e fehu'i eni 'e taha Minisitā. 'Oku ou lave'i 'oku tonu pē ke fononga pē mo mou tali mai pē 'e vave ai 'etau nga'unu.

Fehu'ia 'uhinga 'ikai fakaafe'i kotoa ngaahi kautaha ngaahi hala ke talamahu'inga ki he ngāue hala

Sēmisi Sika: Sea Kātaki ka u ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā. Koe'uhi ko e me'a ko eni 'oku ne lolotonga me'a mai 'aki ke fakamā'ala'ala pē mo hoko atu ai pē 'ene me'a, 'uhi ke fakamā'opo'opo 'uhi ke tau fononga fakataha. Ko e fehu'i ko e 'ohifo ko ia ki he toko tolu 'i he taimi ni, kapau 'oku 'i he *procurement*. Ko e hā 'oku 'ikai ke *invite* kātoa ai 'a e ni'ihi ko ia te nau malava ke fakahoko 'a e fatongia, koe'uhia ke toki fai mei ai 'a hono sivilivi'i mo hono filifili'i 'a e tokotaha lelei taha mo e tokotaha 'oku mā'olunga taha hono faingamālie ke ne fakahoko lelei'i 'a e fatongia.

Tokanga ‘oku kehekehe lahi toni me’alele ki he uta maka

Sai, ko e fo’i fakatonutonu leva ‘e taha Sea ko e loli *cubic meter* ‘e 3.8, ‘oku kehekehe pē foki ‘a e *size* ‘o e ngaahi loli. Ko ‘eku tui ko ē ki he mahu’inga ko eni, ko e loli *normal* ko e loli toni ‘e 5, ‘oku ‘i ai foki ‘a e ngaahi loli ia ‘oku toni ‘e 10, toni 15, toni 20 ‘a ia kapau ko e loli toni ‘e 20 ko e 7 liunga 20. Ko e uangeau tupu ia meimei tolungeau ki he loli, koe‘uhiā ke tau faka’aonga’i mu’a ‘a e fo’i lea ko e ...

<005>

Taimi: 1145-1150

Sēmisi Sika: ...Pa’anga ‘e 70 ki he *cupid meter* ‘e 3.8 ‘e hala hono faka’aonga’i e fo’i lea ko e loli he ko e kehekehe e uta e loli he ‘e uta’i he loli lahi ‘e ni’ihi uta ‘enautolu e fo’i uta ‘e nima, ono ‘i he taimi ‘e taha ‘e kei 70 ai pē? Kaikehe foki Sea ko e ngāue eni ‘a e *Procurement unit* ‘oku lahi hono fakaiiki mo hono ngaahi naunau mo hono ngaahi me’a ke fakamā’opo’opo ko ‘etau talanoa ko ē ki ha *project* 1 miliona, 2 miliona mahalo pē te tau *let go* tuku pē he ‘oku ‘ikai ko ha silini. Ko ‘etau talanoa ko ē ki he lau ngeau miliona ko e me’a ‘oku teteki ai e kakai he ‘aho ni ke fakamahino ‘aupito ‘a e ngaahi puipuitu’a ko ia ‘i mui ‘i he *project* ko eni ke mahino.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea pehē ‘e au ko e fakatonutonu tā ko ē ‘oku malanga ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō

Sea Kōmiti Kakato: Mou laumālie lelei pē ‘oku mou feme’a’aki holo pē kā ‘oku mou lava pē ‘o tali lelei ‘a e ngaahi fehu’i he ko e tēpile eni ‘oku fai atu ‘a e fehu’i pea ko ho’omou tali mo ho’o mou fakatonutonu ko ena te u hanga leva ‘o pule’i atu mei heni he ‘ikai ke to e fai ha malanga pē ko ha fakatonutonu he me’a tatau. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Fakama’ala’ala Palēmia he polokalama tanu hala Tongatapu 10

‘Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu’u na, pea tapu mo e Hou’eiki faka’apa’apa ‘aupito ki he ngaahi fehu’i. Ko e fo’i pa’anga ‘e 70 ko e fo’i fika ia na’e ‘oatu ‘e he motu’a ni talu ‘eku lele holo ‘i he ngaahi vāhenga ‘o malanga’i ‘o ‘a’ahi holo ‘eke ‘enau fiema’u vivili ko e fo’i fika pē ia na’a ku fakahoko. ‘Io na’e ‘ikai ko ha fo’i fika ko ia na’e ‘ai noa’ia. Ko e fo’i fika ko ia na’e ngāue’i fakalelei’i ‘a e fo’i fika ko ia. ‘A ia ko ‘eku ‘uhinga ki he fo’i *single load* ‘oku kilo ‘oku 3.8 ko ia pea kapau ‘e lahi e loli ia ai ‘e me’a ia ‘oku ‘ikai ko e *double* ‘e totongi ai e fo’i *double* ia kā ko e ‘uhinga ia ko e fo’i *single load* ko ia 3.8 ko ia. Fakamolemole pē na’a pehē ‘e he Fale ni ko u sanitungua ‘a e 70 ko ia Sea. Ko e 70 ko ia kuo ‘osi fe’unga ‘aupito ‘aupito pē ia ki he tupu ko eni ‘oku ma’u ‘e he ngaahi kautaha. Ko e ‘ova ko ē ai ‘oku nau ‘alu nautolu ki he fu’u sai ‘aupito. Ko e motu’a ni Sea na’a mau ngāue pē ki ai mau fikefika pē pea ngali me’a pē ‘a ‘enau ko e motu’a ni ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo ‘e au pē ‘oku ‘i ai ha taha ‘i Tonga ni ‘oku *course and management accountant* ko e motu’a ni Sea. Na’e ‘ave au ‘e he...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Palēmia ko e fehu'i ē pea ke toki me'a pē

'Eiki Palēmia: Mālō Sea

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu mo ho Fale 'Eiki 'Eiki Sea pea 'oku ou fehu'i 'o fekau'aki pea mo e loli. Ko e 70 ko e maka 'a'aku hūfanga he fakatapu 'Eiki Sea, halu 'e au, to e to'o mo e *top soil* pea u to'o mo e fo'i maka 'o lele mo ia ki he feitu'u 'oku fai ai 'a e tanu hala, ko e 70 ia pē ko e ha'u 'a A 'o fai 'a e fo'i ngāue ka u toki lele'i 'e au e fo'i maka.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga mahino 'aupito ho'o fehu'i lolotonga me'a 'a e 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Sea te u ki'i hoko atu ki he me'a pē 'a e Fakafofonga ko ē na'a ne pehē kapau te ke fai ha ngāue ha me'a 'oku 'oange ai. Na'a mau kamata he Tongatapu 10, na'a mau kamata 'i Tongatapu 10. Na'e pehē 'e 'osi mahina 'e tolu tanu pea valitā Tongatapu 10. Ko e Tokonaki kotoa pē 'oku ou lele 'o takai 'o sio 'i Tongatapu 10 'osi māhina 'e tolu ia 'oku ou sio au 'oku ngali kehe ia, pea mau fakataha pea u 'eke e fo'i me'a ko eni 'e tolu, *quality, cost, timeliness* 'oku ma'u e taimi, *quality* hā e me'a 'oku hoko talamai 'oku 'ikai ha me'angāue ko fē 'etau ngaahi fu'u louta mo e me'a, 'oku 'ave ia 'e hai, ko fē fu'u loli valitā, 'ave ia 'e hai. 'Osi ange 'oku 'ave pē 'ū me'angāue ia 'e he ngaahi kautaha ko eni talamai ko ē 'oku 'i ai 'enau ngaahi me'angāue ko e fu'u loli valitā Sea ko e fu'u loli engeenga kapau te ke me'a ...

<007>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Palēmia : ... 'E 'alu atu pē ia 'o sio 'oku tau he taimi hē, na'e toki 'omai pē ia he uike kuo 'osí. 'Osi ia ta'u 'e 4 mahalo pē 5 nofo pē ia he kautaha 'e taha, hangē pē ia ha'ane me'angāué. Fiema'u ke liliu 'etau founa ngāué. Fiema'u ke liliu 'etau founa ngāué, ka tau lava 'o lele ha me'a 'oku saí.

Sēmisi Sika : Sea fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Palēmia fakamolemole ko e fakatonutonu ē.

'Eiki Palēmia : 'Oku te'eki ke u tali 'e au 'a e fo'i fehu'i ko ē 'eku *timeliness* kuo ne fakatonutonu 'e ia au. Te u a'u atu ki ai, pē kuo lava ha fo'i *contract* 'o ma'u hono taimi pē 'ikai, he kau tama pē ko eni 'oku 'ave pē ko ē 'a e me'angāue 'a e Pule'angá 'o nau ngāue'aki mo e ta'etotongi.

Taukave'i Tongatapu 2 fiema'u ke 'omi ki Fale Alea e fakamatala kakato mo mo'oni

Sēmisi Sika : Sea ka u ki'i fakatonutonu atu fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io fakatonutonu Fakafofonga.

Sēmisi Sika : Ko e ngaahi fakamatala ta'ekakato ko eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki Palēmiá ke takihala'i 'a e Falé ni.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke ta'ekakato eni ia. Ko e motu'a 'Atita eni ia ke sio ki ai ho matá.

Sēmisi Sika : Ko e 'atita loi lahi eni kuo tau fanongo ai. Ko e fo'i fakamatala loi 'aupito eni na'e toki 'omai Sea.

'Eiki Palēmia : Sea, 'ai ha Komisoni ke ne vakai'i 'a e Poate ko eni 'a e Takimamatá pea mo e me'a he fo'i ta'u 'e 3 pē 4 kuo 'osí.

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga ngāue'aki pē 'a e ngaahi lea lelei, lea lelei pē mou laumālie lelei.

Sēmisi Sika : 'Oku ou kole atu pē ko e ngaahi fakamatala ko ia 'oku 'omai ki he Falé ni ke matu'aki kakato, pea toki 'omai. 'E leva pē ke 'omai konga ha me'a 'o fao'i ia heni 'o takihala'i e kakaí.

'Eiki Minisitā Polisi : Kole pē mu'a 'Eiki Sea ke u ki'i ...

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā.

Fokotu'u ki he Kōmiti Pa'anga ke vakai ki he ngaahi tukuaki'i 'oku loi Palēmia

'Eiki Minisitā Polisi : Ko e ki'i me'a 'oku hoha'a ki ai e motu'a ni, koe'uhi kuo fai e tukuaki'i kuo fai e loi ho Falé. 'Oku tapu ke fai ha fakamatala ke pehē. Kapau kuo tukuaki'i e Fakafofonga Fika 2 'oku loi 'a e 'Eiki Palēmiá, tonu mu'a ke tukuatu e me'a ko ía ki he Kōmiti Pa'angá, he koe'uhi 'oku ai e tu'utu'uni ho Falé Sea. Koe'uhi 'oku mole 'aupito 'a e ngeia 'o e kau Fakafofonga 'oku fili mai 'e he kakaí, he ōmai 'o fai 'a e fa'ahinga feme'a'aki ko ía..

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia 'oku ou lave'i pē 'Eiki Minisitā, ka 'oku ou fai pē hono malu'i e Falé ni, mo fakatokanga atu, ko moutolu pē ia 'oku mou *swing* takai holó. Ko e 'i ai pē ngaahi 'ū me'a 'oku 'ikai totonu ia ke 'omai, ka 'oku ou fakafaiangamālie'i atu pē kia kimoutou ko e me'a ē 'oku mou loto ki aí, 'oku hoko ai 'a e ngaahi lea ta'efaka'apa'apa.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō 'Eiki Sea ka u hokoatu au 'eku...

Sea Kōmiti Kakato : Mou foki mai pē 'o me'a lelei pē, 'oua 'e tukuaki'i ha taha he 'oku 'ikai ko ha fale hopo eni.

Tali Pule'anga ki hono fehu'ia e \$70 ki he loli maka he tanu hala

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu mo e 'Eiki Seá pea tapu mo e Fale 'eikí ni. Ko 'eku feinga pē Sea ke u tali mai 'a e ngaahi fehu'í, he ko e fehu'i takai holo pē, vilovilo pē he *issue* tatau pē. Ko u tui ko 'eku a'u mai pē ko ia ki he fehu'i fakamuimuí, hangē ko ē 'e anga fēfē 'eku falala. Hangē ko 'eku fakamatalá 'Eiki Sea, ko e founga ko ia 'a e founga ngāué, 'osi mā'opo'opo pē ia. 'Oku 'ikai ke

to e fiema'u ha taha ia ke ne hanga 'o vakai'i, he ko e fo'i ngāue ko ia 'oku faí, ko e to'o 'a e fo'i maká kátoa mo e me'a ko iá mo hono tiliva pa'anga 'e 70. Ka 'oku ou tui 'Eiki Sea, ko e fika ko ē ki hano ma'u 'a e 70, he'ikai ke to e lava ia. Kau eni ia he totongi fakalotu 'aupito 'Eiki Sea. Ko 'eku fifili 'a'akú, mahalo... he ko e fo'i me'a ko ia 'oku lahi ai e *mark up* Sea, 'oku tupu ko ē e ngaahi maká. Ko e mahu'inga ko ē 'oku nau 'ai ki he fo'i maka. 'Oku ou mālie'ia au ia he ngaahi 'uhinga kehekehe, ka ko e maká foki 'Eiki Sea, ko e koloa ia 'a e fonuá, pea 'oku tonu ke 'inasi e fonuá ia ke ngāue'aki e maká, ki he langa fakalalakaka 'a e fonuá 'i ha ki'i totongi si'isi'i 'aupito pē 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakamālō atu ki he ngāue ko eni 'Eiki Sea, kuo meimei kakato 'a e ngāue ki heni, 'a e Pule'angá, ki he ngaahi alepau ngāue mo e ngaahi kautaha ko eni, pea 'e toki ō pē 'a e kakaí 'o mou me'a ki ai, pea te mou mea'i pē 'e moutolu 'a e ngāué 'Eiki Sea.

Faka'ikai'i Minisita Pa'anga ngaahi talanoa tukuhifo 'o ia mo e Palēmia he mitia sosiale

Ko e ki'i me'a faka'osí 'Eiki Sea 'oku ou tokanga ki aí, ko e .. 'oku 'i ai 'a e ngaahi talanoa 'oku 'ikai ke mo'oni 'oku fe'ave'aki he *social media* 'Eiki Sea, felāve'i pea mo e Vahefonua 'Euá. 'O pehē tokua ko e fanga ki'i kulupu mo e ngaahi kulupu 'oku nau pehē 'oku hanga 'e he 'Eiki Palēmiá pea mo e motu'a ni, 'o tu'uaki atu mo e kole 'a e fu'u nō faufaua mei Siaina, kae malu'i 'aki 'a 'Eua. 'Oku ou fie fakahā pē heni 'Eiki Sea, 'oku 'i heni pē mo e Minisitā Fonuá 'oku 'ikai ke malava he me'a pehē he fonuá ni, pea 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi talanoa tukuhifo ko iá.

Hoha'a 'Eua tuai fakahoko ange langa e fonua hili ange Matangi Hāloti

Ko hono uá 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e hoha'a mei he kāinga mei he Fungafonua,ko e hili ko eni..

<008>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Minisitā Pa'anga: Matangi ko Hāloti 'oku ngalingali 'oku tuai e ngāue ange ke langa 'a e Funga Fonuá, 'Eiki Sea ko u fie fakahoko pē heni na'e 'osi fai e kole 'a e Hou'eiki Pule'anga ki he Minisitā Fonuá ke vakai'i ha ngaahi konga 'oku ma'olunga ange ke hiki ki ai e kakai ko eni pea na'e laumālie lelei e 'Eiki Minisitā Fonuá. Pea 'oku 'osi 'ave mo 'ene kau ngāue 'Eiki Sea ke nau ō vakai'i 'a e ngāue ko eni.

Māteni Tapueluelu: Kole pē au ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Na'e 'i heni 'a e ongo Pule Fakavahe ...

Māteni Tapueluelu: Laumālie lelei, ko hono 'uhinga ko 'etau taimi 'oku toe si'i ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Pea mo e Fakafofonga Pule'anga ko ē 'o 'Eua na'a nau lava mai 'o me'a ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā, ke hao atu ai leva 'a e fehu'i 'a e Fakafofongá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Palēmia, ki he 'Eiki Minisitā Fonua 'o fai e kole tataua 'Eiki Sea. Pea na'e laumālie lelei 'a e Minisitā Fonua 'ave mo e kau ngāue ki motu ke fai e ngaahi ngāue ki ai Sea ko e ngaahi nunu'a pē eni ia 'o e feliuliuaki 'o e 'eá. Kuo pau ke kumi ha feitu'u 'oku ma'olunga ange ...

Māteni Tapueluelu: Sea fakatonutonu ā 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'ikai ke ai ha kaunga e me'a ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ke hiki kinautolu ki ai. Mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Māteni Tapueluelu: Ko ena ki he patisetí ko e me'a ia 'a hono vāhenga ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, me'a mai ko e Fakafofonga ...

Māteni Tapueluelu: Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ma'u kātoa ...

Fokotu'u Tongatapu 4 kole fakamolemole ange Palēmia & pea to'o tukuaki'i mamafa 'o'ona mei he Miniti

Māteni Tapueluelu: Kole atu mu'a e ki'i fo'i taimi ko eni Sea ko e 'uhinga ia na'e fokoutua hake ai e motu'a ni ko e 'uhinga ko u vakai atu kuo me'a e Palēmia ia ka ko ia nau 'amanaki ki ai Sea ko hono 'uhinga ko e tukuaki'i na'e fai ki he motu'a ni ko e tukuaki'i mamafa 'Eiki Sea 'oku fai 'i ho Kōmiti Kakato pea 'oku me'a mai ki ai 'a e kakai 'o e fonua. Pea kiate au 'Eiki Sea 'oku totonu ke kole fakamolemole 'a e 'Eiki Palēmia pea to'o mo 'ene lea mei he Miniti. Ko e tukuaki'i hala he kapau ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea ki he tukuaki'i ko eni. Ko e hā e me'a 'oku fakatonutonu ko 'eku toki lave'i eni ki hono fokotu'utu'u ke tuku maua kitu'a, mālō.

Māteni Tapueluelu: 'Eiki Sea, ko e me'a ia ko ia ia na'e tukuaki'i ia ko hono 'uhinga ko 'ene kovi. Ko e me'a na'e 'ai ke tuku kitu'a ko 'ene kovi. Ko 'eku 'uhinga 'a'aku ki he tukuaki'i hala na'e fai mai ki he motu'a ni 'a ia na'e hanga Feitu'u na Sea ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu 'e 'Eiki Sea, lea ta'efe'unga eni ho Fale ... 'uhinga ko ho'o Fale he kapau te u 'oatu ho lea fe'unga he 'ikai ke fe'unga ia.

Māteni Tapueluelu: Pea ko u fokotu'u atu Sea ke to'o e me'a ko ia mei he Miniti.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Moveuveu e fonua ni he taimi na'a ke Minisitā Polisi ai.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mo me'a ki lalo fakamolemole. Ko u lave'i pē 'oku 'ikai ke ongo fakaetangata Tongatapu Fika 4 'o hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā ka ko u lave'i ko e me'a ia 'a e Kapineti ko e hā 'a e ngaahi matangi tō kuo ha'u ki hotau loto Fale ni tau tukuange pē mu'a he ko e 'uhinga he na'e 'ikai ke 'i ai ha fekau'aki 'o e ngaahi 'ū me'a ia ko ia mo e tataki 'a e Sea

he ko e ngaahi tu'utu'uni fakangāue pē ia 'a moutolu homou Kapineti mo ho'omou Pule'anga pea 'oku pule pē 'Eiki Palēmia 'o e 'ahó ki ha'ane Minisitā ke na ngāue mo ha Minisitā 'oku 'ikai fiemālie ke na ngāue fakataha. Mou laumālie lelei, 'i he'ene tu'u pehē tau liliu ā 'o Fale Alea. Ka mou toki me'a mai 'a nai.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

Eiki Sea: Hou'eiki toloi e Falé ki he 2:00.

(Pea na'e Toloi 'a e Falé ki he 2:00 efiafi)

Taimi: 1400-1405

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá. *(Lord Fakafanua)*

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Kole atu ke tau liliu ai pē 'o Kōmiti Kakato.

(Na'e liliu 'o **Kōmiti Kakato (2pm)**)

Sea Kōmiti Kakato: Mālō homou laumālie Hou'eiki pea hoko atu ai pē 'etau ngāué. Me'a mai.

Siaosi Pōhiva: Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea. Tapu ki he 'Eiki Palēmiá, tapu ki he Hou'eiki Minisitā, tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki 'o e fonuá, tapu pea mo e kau Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea fakamālō atu ma'u faingamālie. Na'e talu 'eku lama holo ke faka'osi'osi 'eku malanga 'o e uike kuo'osí ko e toki ma'u eni e ki'i faingamālie.

Tokanga ki he hiki 10.3 miliona tñaki tukuhau mei he koloa mo e ngāue

Pongipongi ko ení Hou'eiki kae 'uma'ā 'Eiki Sea 'oku tau longoa'a 'i he anga hono tufotufa e silini ko ení mo e founa 'oku fai 'aki e tufotufá. Ko u loto Sea mo Hou'eiki ke fakafoki 'etau tokangá ki he feitu'u 'oku ha'u mei ai 'a e pa'anga ko eni 'oku tau tufotufá he 'oku mahu'inga he 'oku mafatukituki ki he fonu, ki he motu'a ni. Hoha'a lahi e fonuá 'Eiki Sea. Tui pē 'oku mea'i he Feitu'ú na kae 'uma'ā e Hou'eiki 'oku 'i ai e ngaahi tohi tangi 'oku ha'u pea 'oku 'i ai mo e ngaahi tohi tangi 'oku teuteu ke fakahoko mai. Ko e faka'ilonga ia 'o e hoha'a 'a e fonuá.

Pea ko 'etau hoha'á 'uluakí 'i he 'uhinga 'oku fai ai e longoa'á pea mo e uá ko e makatu'ungá. Ko e makatu'ungá eni 'oku ou loto ke u kamata ai Sea. Na'a ku 'osi lave pē ki ai he'eku malanga he uike kuo'osí ko ha konga lahi taha 'o e tukuhau koeni 'oku tñaki ko eni 'oku fai ko ē hono vahevahé 'oku ha'u ia pea mei he tukuhau 'o e koloá mo e ngaahi ngāué. Peesi 53 te u to e hanga 'o ki'i lau atu 'a e palakalafi fakamuimuimui. Tukuhau 'o e koloá mo e ngāué. Ko e tukuhau ki he koloá mo e ngaahi ngāue ki he 20/21 'oku fakafuofua ke 'i he 173.7 miliona ko e hiki 'aki eni 'a e 10.3 miliona mei he 'Esitimetí Fakaangaangá fe'unga mo e 163.4 miliona.

Sea te u 'oatu pē ki'i talanoa fakatātā mahino. Hangē eni ha'atau ki'i pulu 'oku ma'u mei ai 'a 'etau hu'akau hūfanga 'i he fakatapú ko e 163.4 miliona lita hu'akau. Sai malanga 'Eiki Minisitā Pa'angá talamai 'Eiki Palēmiá fakapōpō'uli 'a e kaha'u faka'ekonōmika 'o e fonuá koe'uhí ko e uēsia 'e he KOVITI pea mo e afā. Hou'eiki ko e ki'i pulu tatau pē eni. 'E anga fēfē 'etau 'amanaki kuo holo tutue hono sinó he ngāue 'a e KOVITI. Anga fēfē 'etau 'amanaki ke tau to e tānaki mai mo ha lita 'e 10.3 miliona mei he pulu ko eni 'i he ta'ú. Ko e mamafa ia ki he motu'a ni 'a e me'a ko eni 'oku tau fakahoko he Patiseti ko eni. Sai ko hai 'oku ne totongi e tukhau ko eni? Ko hai e ki'i pulu hūfanga he fakatapú 'oku fai ki ai e fakatalanoá.

Ko e kakai 'o e fonuá ko u loto ke vahevahe eni ki ha fo'i kulupu lalahi 'e ua. Fo'i kulupu 'e taha ko e fa'ahinga 'oku 'ikai ke fu'u loko lahi 'enau sēniti pea ko e fa'ahinga kulupu 'e taha ko ha kakai 'oku hulu atu ...

<002>

Taimi: 1405-1410

Siaosi Pohiva: ... 'enau sēniti pea 'oku lava pē 'o fai 'aki 'enau ngaahi fakatau pea to e ha'anau ki'i sēniti. Ko e kulupu ko ē 'oku lahi hono faka'aonga'i 'enau sēniti, koe tokolahia taha ia he fonua ni Sea. Ko e kakai ia 'oku nau masivesiva 'i he fonua, ko e kakai ia 'oku 'ikai ke ma'u ha'anau vāhenga lalahi. Meimei ko e peseti ia 'e 80 e kakai 'a e fonua 'a e kulupu ko eni.

'Oku ai 'a e *term* 'i he 'ekonomika, koe *marginal propensity to consume*. Ko hono 'uhinga ko e mafai fakatau ko eni 'o e silini 'oku ma'u 'e he kakai. Pē 'oku ha'u mei fe 'enau silini, pē 'oku ha'u mei muli mei honau kāinga pē 'oku ma'u mei ha'anau ngāue, pē 'oku ma'u mei ha'anau ngāue faka-pule'anga pē koe private sector pē koe fakatau atu pē ha'anau fa'ahinga me'a he hala. 'Oku 'uhinga 'a e *marginal propensity to consume*, ki he peseti 'oku ngāue'aki ke fakatau'aki mei he'ete silini 'oku ma'u.

Koe fo'i kulupu ko eni peseti 'e 80 'oku ou talanoa ki ai Hou'eiki, 'oku peseti *marginal propensity to consume* 'oku 90 ki 'olunga, 'a ia ko hono 'uhinga 'oku meimei 'osi kātoa pē ki'i sēniti ia 'oku nau ma'u he fakatau'aki 'a e koloa, totongi 'aki e penisini, fakatau'aki mo e ngaahi me'a kehekehe. Ko e fo'i kulupu ko ē 'oku ki'i tu'umalie ange, ko e *marginal propensity to consume* pē ko honau ivi, ko e lahi ko ē silini mei he'enau *income* pē ko e pa'anga 'oku nau ma'u 'oku fakatau 'oku ma'ulalo ia he peseti 'e 60.

'UHINGA 'Eku talanoa pehē ni Sea ke fakatokanga'i 'e he Fale 'Eiki ni, ko e kakai 'oku nau totongi e tukuhau ko eni, 173.7 miliona ko eni 'oku 'amanaki ke to'o, ko e kakai ia ko eni 'oku ou talanoa ki ai, peseti 'e 80 e fonua, 'a eni 'oku 'ai ke ha'o 'aki e fu'u kupenga ko eni, 'oku ou fakalea ko e fu'u kupenga holisi e mate., 'oku 'ikai ke toe hao ha taha, 'i he CT. 'I he CT mahalo 'oku me'a pē ki ai.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ki'i fakatonutonu atu pē Sea.

'Eiki Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e fakatonutonu e.

Fakatonutonu ko e tukuhau fakatau 'oku to'o mei he masiva ki he tu'umālie

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Ki’i fakatonutonu pē. Mahalo ‘oku hu’u tonu pē ‘ene fakakaukau ki he me’a, ka ko e *sales tax*, ‘oku ‘ikai ko e peseti ‘o e 80 ‘o e kakai ‘oku to’o mei ai. To’o peseti ‘e 100, kātoa pē mei he masiva ‘o a’u ki he tu’umalie, kātoa pē tautolu. Mālō.

Taukave mamafa ange tukuhau ki he masiva

Siaosi Pohiva: Mālō, mālō ‘a e tokoni Sea, ka koe peseti ‘e 100, ko e tokotaha ko ē ‘oku vāhenga pa’anga ‘e 10, ‘oku totongi kātoa ‘ene fakatau ‘a’ana ia pa’anga ‘e 10, peseti ‘e 100 ia. Ko e tokotaha ko ē ‘oku vahe pa’anga ‘e 100, ko ‘ene fakatau ki’i koloa pa’anga ‘e 10, ‘oku peseti pē ‘e 10 ‘ene vāhenga Sea. ‘Oku mamafa ange e tukuhau ia ko ia ki he tokotaha ko ē ‘oku masiva, ko e ‘uhinga ia ‘eku fakatalanoa. ‘Oku *regressive* ‘a e natula ‘o e tukuhau ko ia. Ko e tukuhau ko eni ‘oku ‘i he uafu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ka u ki’i Fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e fakatonutonu ē.

Fakama’ala’ala lahi ange ma’u’anga pa’anga ha taha ko e lahi ange ia tukuhau ‘oku to’o

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e ‘Eiki Sea pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ni Sea. Ko e tukuhau ko ē ‘o e pa’anga hū mai pē ko e pa’anga ko ē ‘oku te ngāue’i *PAYE*, ‘oku *progressive* ia ‘Eiki Sea. Na’u fakamatala ‘oku *progressive*. Ko e fa’ahinga ko ē he taimi ni he Lao, ko ‘enau pa’anga hū mai ‘oku pa’anga ‘e 10,000, ‘oku ‘ikai ke tukuhau ia, ‘oku ‘ikai ke to’o ai e peseti ‘e 10 ia. Ko ‘ene ‘alu ange ko ē ke lahi ange ‘a e vāhenga ko ē ‘a e kau ngaue pea mo e pa’anga hū mai, ko e lahi ange ia tukuhau ‘oku to’o. Ko e tukuhau fakatau ia ‘Eiki Sea, tatau kotoa pē ia, *universal* ia. Ko e fili ia ‘a e tokotahá ko e hā ‘ene me’a ‘oku fiema’u. Tau’atāina ia pea ‘oku tukuihau’i fakataha pē ia. Mālō ‘Eiki Sea.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea. ‘I he fakamatala ‘esitimetri ko ‘eni, ko e pa’anga pē ‘e 53 miliona ‘e tānaki mei he fa’ahinga ko eni tukuhau vāhenga pea mo e tupu mei he ngaahi pisinisi. Ko e pa’anga ‘oku ou talanoa au ki ai ‘oku tānaki mei he tokolahia taha ‘o e kakai ‘o e fonua ‘oku masivesiva ko e 173. 7 miliona. Sea, koe ‘uhinga ia ‘oku mafatukituki ai. Te u lava tala atu ko e *population* ko ē he taimi ni Sea, ‘a Tonga ni, Tohi Kakai. Hou’eiki.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga, ki’i tokoni atu pē, pē ‘e ofiofi atu. ‘Oku ‘ikai ko e ki’i mavahe ko e ki’i mavahe hake pē mei he 163 ‘aki ‘a e fo’i 10 miliona ki he 173, ka ‘oku ‘ikai ko e 173. ‘Ikai ko e anga pē ‘eku ki’i vakai ki loto ho’omo

Lord Tu’iha’angana: Sea, ka u ki’i kole pē, ke u fehu’i ai pē he me’a.

<003>

Taimi 1410-1415

Fakamahino 10 miliona hiki tukuhau ‘e tānaki mei he CT he telefoni mo e mīsini fetongi pa’anga he falekoloa

Lord Tu’iha’angana: ...’uhinga ke mā’ala’ala mai ‘a e me’a ‘a e fakafofonga. Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e fakafofonga. Hangē pē foki ko ho’o me’a ke afe ko ē ki he *issue* ko ē tānaki kā ko ‘ekuk ‘uhinga atu pē ‘aku ia ‘i he peesi ko ia na’a ke me’a mai ai, ‘a e hiki pa’anga ‘e 10.3 miliona mei he ko e ta’u fakapa’anga lolotonga foki ‘oku ‘esitimetri ko eni ki he 163.4 miliona. ‘A ia ‘oku mahino pē foki Fakafofonga ‘oku tatau pē ‘oku ‘ikai ke pehē ke to e fu’u kā ko e kongā kimui ko ē palakalafi ko ena ‘oku hā mai pē ai, ‘oku mahino pē ia ko e hiki ko e 10.3 miliona ‘oku tānaki ia mei he feinga ke mā’opo’opo ange ‘a e taimi ni foki mahalo ‘oku hangē pē ‘oku ke mea’i, kongā lahi ‘o e ngaahi falekoloa ‘oku te’eki ke kakato ia ‘i he ‘ū mīsini ko eni ‘oku ne ‘a ia ‘oku mei pehē ‘e he Potungāue na’e me’a mai ‘aki ‘e he fika 4 he ta’u kuo ‘osi, ‘i he, ‘io, he ta’u kuo ‘osi ia ko e Minisitā mālōlō ‘a ‘enau feinga ko eni ke fakamā’opo’opo ke ngāue’aki ‘a e ngaahi mīsini lesisita ko eni ‘oku tā ai ‘a e fakatau ke maau, pea pehē foki ki he hiki pēseti ‘e 15 ki he telefoni mo e fetohi’aki, ‘a ia ko e 10 miliona ko ia ‘oku ‘omai pē ongo fo’i me’a ko ia, ‘a ia ‘oku mahino ko e ‘oku ‘ikai ke to e fu’u ‘i ai ha fu’u ko e pulu tatau pē ia, kā ko e ongo fo’i me’a ena ‘e 2 ko ē mei te ne ‘omai ‘a e 10 miliona, ko e ‘ai ke mā’opo’opo ange hono tānaki ko ē ‘i he ngaahi falekoloa ‘a e CT, pea mo e to e hilifaki atu ko eni ‘a e peseti ‘e 15 ki he telefoni. Ko e ki’i fakamā’ala’ala pē ia pē ‘oku tau peesi tatau pē Fakafofonga, mālō.

Siaosi Pōhiva: Mālō, Hou’eiki Nōpele. Na’a ku lele atu ‘i he uike kuo ‘osi ki ‘api, fetu’utaki mai ‘a e finemotu’a ko hoku tuofefine ‘o talamai, Fakafofonga na’a ku ‘alu ‘o hopo eni mo hoku ki’i ‘ofefiné ko e ma’u ko e ‘alu ‘i he tu’a taimi ko e pa’anga ‘e 1000, hopo ko ia na’e ta’utu ai ‘a e finemotu’a ko eni ‘o talamai toko hongofulu, tahaafe kātoa ‘ikai ke to e ‘oange ha faingamālie ke nau fakamatala. Sea, ‘oku fakapotopoto nai fa’ahinga tu’utu’uni ‘a e Pule’anga ko ia he taimi pehē ni, taimi ‘oku ‘ikai ha silini ‘a e kakai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea fakatonutonu atu ki he Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Fakafofonga.

Tokanga ki he kehekehe mafai pule e fonua

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku, ‘Eiki Sea tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Fale ‘Eiki ni. Ko e ngaahi mafai ko ē ‘o e Falé ‘e 3 ‘oku kehekehe, ‘oku ‘i, ko e fatongia ‘o e Fale ko eni ke paasi ‘a e Lao, ko e fatongia ‘o e Fakamaau’anga ke nau hilifaki ‘a e tautea, ko eni ‘oku ‘ai ke tau to e tu’utu’uni kitautolu ki he hilifaki tautea ‘a e Fakamaau’anga, fakamolemole tuku ‘aupito ia ‘oku hala ia.

Siaosi Pōhiva: Mālō. Mālō ‘a e tokoni Minisitā Pa’anga. Kā ko ‘eku ‘uhingá ia te tau iku kumi holo ha feitu’u ke feinga’i ke ma’u ai ‘a e silini ko eni ke fai ‘aki ‘a e fu’u tanu hala ko eni ‘oku tau longoa’ ai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ‘ofa mu’a ‘o tokoni ki he Fakafofonga, ko e fatongia ‘o e Fakamaau’anga ke fakahoko ‘a e lao na’e tali ‘e he Fale ko eni. Ko e ‘esitimetri ko ē ‘oku fakahū mai ‘e he Pule’anga, ‘osi ‘omai ‘a e ngaahi founa ‘oku fakapa’anga ‘aki ia ‘a e ‘esitimetri ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia, Fakafofonga foki mai pē ki he me’a na’a ke me’a malanga ai, hoko atu fakangatangata ‘a e ‘ū mo’ua.

Siaosi Pōhiva: Mālō, hoko atu

‘Eiki Palēmia: Sea kātaki mu’a ‘Eiki Sea keu ki’i to e ki’i fehu’i mu’a ki he Fakafofonga fika 1 ‘o Tongatapu. Ko ‘eku lele mai ‘i he hala ‘oku ou fanongo mai ‘oku to e fai pē ‘ai ko ē fu’u holosi, fu’u kupenga holisi ‘o mate, 173.7 miliona ko ē, ko ‘eku fehu’i, ne kau nai ‘a e ta’u kuo ‘osí ‘i he fu’u holisi ‘o mate? Pē ko e toki ‘ai pē ia ‘i he ta’u ni pē ‘a e 173.7, na’e meimei tatau pē mo e fo’i fika ko ē he ta’u kuo ‘osi, kā na’e ‘ikai ke holisi ‘o mate ia, he Pule’anga ko ia, pea kuo ‘osi angé holisi ‘o mate pē ongo Pule’anga. Mālō Sea.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea. Ko e fakamanatu atu pē ki he Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Ki’i fakamaama atu pē kae vave ‘a e me’a malanga ‘a e Fakafofonga, kātaki pē fakafofonga na’a ke pehē ku ou malanga. Ko e fehu’i lahi ia ‘a e tokotaha ‘i Siaina ki he fili Palesiteni ko ia na’e toki ‘osi, talaange ‘e he Palesiteni, ‘oku ke fiefia ‘eku hoko ko e Palesiteni ‘o e Pule’anga Siaina, talaange ‘e he ki’i motu’a, ‘ikai, kapau he’ikai ke to e ‘i ai ha tukuhau ‘i Siaina. Hoko atu ho’o me’a.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea. ‘Oku ou ki’i fakamanatu pē mu’a ki he ‘Eiki Palēmia, na’a ku toki hū mai pē ‘a e motu’a ni ‘i he ta’u ni ‘o Fale Alea, na’e ‘ikai ke u kau ‘i he Pule’anga kuo ‘osí. Ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia, kā na’e ‘ikai ke ‘i ai ha holisi ha mate ia ko e toki hoko pē he ta’u ni.

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu atu, fakatonutonu atu ko e motu’a ni na’e Minisitā Pa’anga ko ē ‘i he ta’u kuo ‘osí ‘i he me’a. Ko e fu’u holisi pē ‘o mate ē na’a mau ‘ai...Palēmia kuo fakahingoa ia he taimi ni ko e holisi ‘o mate.

Siaosi Pōhiva: Ko ia ‘e Sea mo’oni pē ‘a e ‘Eiki Palēmia, kā ko hono fakatu’utāmaki ko e ta’u eni ia ‘oku faingatāmaki, ko e mate ‘aupitō eni ia ‘e Sea. ‘Oku tau lolotonga lave’i

<005>

Taimi: 1415-1420

‘Eiki Palēmia: ...Fakatonutonu atu Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Fakafofonga

‘Eiki Palēmia: ‘Oku tau kei hao ‘i he *COVID* ko e poto ia pea mo e faka’uto’uta lelei ‘a e Pule’anga ko eni. He ‘oku te’eki ke mate ha taha ia.

Siaosi Pōhiva: Sea kapau ‘oku tau kei hao he *COVID* ko e Kupu 19 e Konisitūtone

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito ‘a e fakatonutonu e ‘Eiki Palēmia ‘oku tau kei hao he *COVID* hoko atu pē ho’o me’a ‘au.

Fehu’ia ‘uhinga fakahoko ai fakatapatui he *COVID* ha he Kupu 19(2) Konisitūtone

Siaosi Pōhiva: Sea Kupu 19(2) “**I he ngaahi me’a kau ki ha tau pē angatu’u pe mahaki fakatu’utāmaki fakafonua**” te’eki ai ke a’u mai e *COVID* kā ko e hā ‘oku tau fai ai ‘etautolu e fakatapatui ko eni kapau ko ia.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Ki’i fakatonutonu atu pē Sea ki’i lau’i hifo pē e fo’i lao ke meimei ‘osi he ‘oku ‘asi ‘oku lolotonga hoko pē ‘e hoko mai.

Siaosi Pōhiva: Ko e faka’osi ko ē ‘eku mahino kia au ‘oku pehe ni “**kuo pau ke fakahā ai ‘e he Minisitā Pa’anga ‘a e ngaahi tu’unga ‘o e fakamole ‘o e lahi ‘o e pa’anga**” kuo ‘osi e ‘aho ia ‘e 28 mei heni ui e Fale Alea ko eni Sea. Ka u hoko atu Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu ‘Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

Taukave Pule’anga fakalao ‘a e \$60 miliona tokoni ki he mateuteu ki he *COVID-19*

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Ko e tu’o tolu eni ‘Eiki Sea hono tuhu’i mai he Fakafofonga Fika 1 ‘a e kupu ko eni ‘i he Lao mo e ‘aho ‘e 28 ke fakahoko mai ai ki he ‘Eiki Minisitā pea mo e Pule’anga ki Fale Alea ni ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko e polokalama tokoni ko ē ‘a e Pule’anga ke malu’i e fonua pea mo fakaakeake ko ē ‘o e fonua ko e ‘uhinga ko e ngaahi kaupeau ‘o e *COVID-19* ‘a ē ko ē ‘oku fe’unga mo e pa’anga ‘e 60 miliona. ‘Oku fakamafai’i pē ia he Konisitūtone pea mo e Lao ki he Pa’anga pea ‘oku toki fakahoko pē ia ki he Fale Alea ‘Eiki Sea kapau ‘oku ‘ova he pēseti ‘e 5 pēseti ‘e 5 ko ē ‘o e ‘Esitimetri ‘o e ta’u lolotonga na’e fakahoko mai.

Sai ko e pa’anga ko eni ‘e 60 miliona pēseti ‘e 78 ia ‘Eiki Sea ko e pa’anga tokoni ia ko e pa’anga me’a’ofa ia, pēseti ‘e 22 ai ko e pa’anga pē ia ‘i loto ‘i he ‘Esitimetri ko ē ‘o e ngaahi potungāue. Ko e me’a pē na’e fai ko e kole ki he ngaahi potungāue ta’ofi e ngaahi polokalama ngāue na’a mou fokotu’utu’u ke hoko kae lava ke *prioritize* ke fokotu’u ha ngaahi polokalama ngāue ki hono malu’i pea mo teuteu ‘a e fonua koe’uhī ka hoko mai ‘a e *COVID-19*. Ko e tu’utu’uni pē ‘a e lao fakahoko he Pule’anga fakalao e me’a katoa ‘Eiki Sea, ‘osi ma’u pea mo e fakahinohino pea mei he *Attorney General* mo e kau fakahinohino lao e Pule’anga maau e me’a kotoa. Ko e Pule’anga ko eni ‘oku mau faka’amu ke fai e muimui tonu ki he Lao.

Tokanga ki he tu’unga & ngāue tanu hala fokotu’utu’u mai he Pule’anga he ‘Esitimetri

Siaosi Pōhiva: ‘Oku ou tui Sea kuo mahino tokoni ia ‘a e Minisitā me’a ko ia toki fakatonutonu ia ‘emautolu ki he Fakamaau’anga. Pea ‘oku ou loto ke hoko atu Sea. Na’e me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia he uike kuo’osi ‘osi maau ke tanu e hala kilomita ‘e 2100 to e ma’u, kau mo e kongame’a ‘a e Palēmia ko e loloto ko e milimita ‘e 300. Ko e *standard* fakamāmāni lahi ki he tanu hala ‘Eiki Sea *World Bank* eni ko e kilomita ‘e 85 fakafuofua ko e ta’u ia ‘e ua ‘e tanu ai, me’a mai e ‘Eiki Palēmia he ta’u kuo ‘osi ‘e tanu e kilomita ‘e 2100 ‘i he ta’u pē ‘e ua. Hou’eiki ‘oku ou manavasi’i na’a ko ha halanga puaka, halanga moa eni

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ‘Eiki Sea fakatonutonu

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Fakamolemole na’e me’a atud, tapu pē mo e Feitu’u na Sea faka’apa’apa lahi ‘aupito ki he Fakafofonga Tongatapu 1. Na’e me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘e ta’u ‘e ua ki he ta’u ‘e 4 mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e mo’oni ē

Siaosi Pōhiva: Mālō e fakatonutonu sai, na’e to e me’a foki ‘a e ‘Eiki Palēmia ko e *cubic meter* ‘e 3.5 pa’anga ‘e 70 miliona

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Fakatonutonu Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu me’a mai ‘Eiki Minisitā

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Fakatonutonu ko e 3.8 *cubic meter* ‘ikai ko e 3.5

Siaosi Pōhiva: Tā ‘oku to e lahi ange he 3.5 ko e 3.8

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e totonu ē mo e mo’oni ‘oku fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tokoni mu’a ki he Fakafofonga

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ki’i tokoni ē ka ke toki me’a mai.

Siaosi Pōhiva: ‘Io me’a mai

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea ko ‘eku ki’i tokoni pē ki he Fakafofonga tuku mu’a ‘a e fakatekinikale ia he ko e me’a ia ‘a e *Executive* mo e kau ‘enisinia ‘oku ‘ikai ko e fatongia ia e Fale ni ko hotau fatongia ko e pa’anga ke vahe’i...

<007>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Minisitā Pa'anga : .. ke vahe'i ke fai'aki 'a e ngāue ko ení. Ko e lipooti fakata'u e ta'u kaha'u 'Eiki Sea. 'E lipooti mai 'e Pule'angá hangē ko e fiema'u 'a e laó. Kapau te tau to e ōmai tautolu ke tau to e fai 'a e ngāue 'a e Pule'angá heni, 'oku ou kole atu 'Eiki Sea ke tau foki mai mu'a ke tau alea'i 'etau 'esitimetí, kamata mei he Vouti 1.

Siaosi Pōhiva : Sea, fakamolemole ko e Kupu 51 (5) 'o e Konisitūtone.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā, ko u pehē ke si'i toka'i pē 'a e malangá na'a 'aonga pē. Me'a mai Fakafofonga.

Siaosi Pōhiva : Kupu 51(5) : Kuo pau ke fa'u 'e he ..

'Eiki Minisitā Pa'anga : Kapau kuo fo'i ia he fakaloló 'Eiki Sea pea ha'u ā ia 'o 'eikivaka, ka mau ō atu mautolu 'o fakalolo.

Siaosi Pōhiva : Sai, tuku 'a e Konisitūtone ia ke mou takitaha me'a ki ai, ka u hoko atu au Sea ke fai mo 'osi kau me'a au ki lalo. Ko e lipooti ko ia 'a e faka'enisiniá, 'oku anga pehé ni. 'Oku ai 'a e fo'i konga lalahi 'e 4 e fo'i ngāue kotoa ki he tanu halá. Konga 1 ko e savea ia, peseti ia 'e 7-10. Konga hono 2 ko e makamaká ia peseti 'e 15-20. Konga hono 3 peseti 'e 40-45 ko e ngāue ia, me'angāue mo e kau ngāue. Ko e faka'osí leva ko e valitā ia. Me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá 'e Sea, ko e 27 milioná ko e fo'i maka 'atā'atā pē ia. Sai, kapau leva te tau fika 'i he fika ko ē, ko e peseti ia 'e 20 ko e fo'i maka ko e 27 miliona. Kapau ko ia, ta ko e 80 milioná ia, ko e peseti 'e 80 'oku toé ki he tanu hala ko eni 'oku palaní, ko e 108 miliona ia Sea.

'Eiki Palēmia : Ki'i Fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Palēmia.

'Eiki Palēmia : Na'e te'eki ai ke u lea tau atu pa'anga 'e 27 miliona, na'e 'ikai ke 'i ai ha'aku me'a pehē 'a'aku mei he ngutu 'o e motu'a ni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga , ko ho'o ngaahi fakamo'oní ko ē kuo me'a mai 'a e 'Eiki Palēmiá he ko 'ene ngāue. Hoko atu ho'o me'á.

Siaosi Pōhiva : Kaikehe 'Eiki Sea, ka ko e pa'anga ia 'e 108 miliona 'e fiema'u ke fakakakato 'aki 'a e maka ko eni, 'oku 'ai ke tanu ko eni fu'u kilomita 'e 2100.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Na'a ku toutou ... tapu mo e Seá, na'a ku toutou fakamanatu pē ki he Hou'eikí, ko e vouti ko ē 'a e Minisitā Ngāué, ko e pa'anga ko ē 'oku fokotu'u a'í fe'unga mo e pa'anga 'e 15 miliona. Pea kapau te tau to e hanga 'etautolu 'o hiki ke 107 miliona.

Tokanga 'osi luoluo ngāue tanu hala 'i Hahake

Siaosi Pōhiva : Mālō Sea. Kapau ko e 15 miliona, ka 'oku mahalo ko ha halanga pasikala ia 'oku tau talanoa tautolu a'í. Ko e kilomita eni 'e 2100 'e langa'aki pē 'a e 15 miliona, 'oku ou fehu'i 'e au. 'E lava 'o langa 'a e hala milimita 'e 300 hono matolú? 'Oku ou kole atu Hou'eiki, kapau 'e

faka'atā 'a e Falaite ko ení ke tau me'a atu ki Hahake ki hē 'o sio he ngaahi halá, 'oku 'ikai ke a'u ia ki he milimita 'e 300 ko ení, hangē he vali patá. Kuo 'osi luoluo ia Hou'eiki.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 'Eiki Minisitā. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Tali Palēmia ki he palopalema tanu hala 'i Tongatapu 10

'Eiki Palēmia : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakató. Na'u ki'i kamata atu foki 'eku fakalavelave atu 'anepongipongí, 'i he fo'i me'a ko ia ko e *quality*, *cost* pea mo e *timeliness*. Na'a ku ki'i kamata pē he *quality* hono tanu ko eni he me'a, pea 'itengia au 'e he kau tangata pea tau ngata ai pē, ka te u hoko atu ki he *cost*. Ko e taimi ko ia, hanga foki 'e he Fakafofonga Fika 4 'o tukuaki'i au 'oku ou hanga 'o fakamoleki 'a e 4 miliona 'e Tongatapu 10. Ko u lelelele foki hono fai ko eni 'a e me'a..

Māteni Tapueluelu : Sea, ka u fakatonutonu e Palēmia.

'Eiki Palēmia : Na'a ke kaila 'a e me'á ko e 4 miliona 'e Tongatapu 10 na'e fakamoleki hé.

Māteni Tapueluelu : Fakatonutonu. Ko 'eku fakatonutonu ko 'ene hanga 'o fakahoko mai na'a ku hanga 'o tukuaki'i iá ki ai. Ko e Palēmia na'a me'a ange ki hoku vāhengá fakahoko aí, ko e tanu hono vāhenga, 4 miliona. 'Ikai ko ha tukuaki'i, ko ia na'a ne me'a totonu 'aki 'a e me'a ko iá Sea. 4 miliona kae taki 2000 homau vāhenga.

'Eiki Palēmia : Sea, ko 'ene fo'i kaila ko ia he 'ahó, ko e me'a ia 'oku ui ko e tukuaki'í, Ka ko e 'ai eni ke u fakamatala'i lelei ki ai, 'a e hoko 'a e 4 milioná te'eki ai ke 'osi ha ki'i me'a 'e taha. 'Oku tau feinga ke fetongi 'a e ngaahi fu'u founa 'oku tau lele mai ai mei he kuohilí 'o a'u mai ki he 'ahó ni. Pea kapau te tau kei hoko atu ai, he'ikai ke lava ha ngāue ia he fonuá ni. Sai, ka u talanoa he *cost*. Toutou lele foki au ia 'o takai 'i me'a, sio au ia 'e 'osi pē 'a e me'á 'oku te'eki 'aupito ke lava...

Siaosi Pōhiva : 'Eiki Sea kuo malanga 'a e 'Eiki Palēmia ia hoku taimí, kae faka'osi au..

<008>

Taimi: 1425-1430

Siaosi Pōhiva: Sea pea toki ...

'Eiki Palēmia: 'Io kapau 'oku ke pehē koe ko u malanga ka ko e 'ai ko ē ke u fakamatala atu 'a e hoko 'a e 4 miliona 'i hono ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Fakafofonga ko e me'a eni 'oku 'alu ai ho'o me'a malanga 'oku si'i feinga mai ai e 'Eiki Palēmia, 'ai pē kuo tali mai 'a ia ko e fika ua eni e kaveinga ngāue 'o e fakamahu'inga hono fakapa'anga ha me'a 'oku me'a mai ai e 'Eiki Palēmia.

Siaosi Pōhiva: Mālō.

'Eiki Palēmia: Sai, 'uluaki lele foki 'a e Potungāue 'a e *MOI* na'e 'i ai e fu'u maka pea uta mai ia pea u ki'i folau au he fanga ki'i me'a kehekehe 'ikai ke u fu'u ha'u 'o fakasiosio 'o *monitor* e me'a pea ko 'eku toki ongo'i ko ē kuo ngali kehe ko eni kuo 'osi 'a Tīsema ia 'oku 'ikai pē ke nga'unu e me'á ia. Pea u ui 'emau fakataha. 'Eke ange 'osi 'enau, nau fakamatala ki he *quality* 'anenai mo 'eke atu ko ē ki he *cost*, na'e fiha 'oku fiha 'a e me'a? Talamai 4 miliona. Ko u talaange ka tānaki ho'omou 'ovataimi mo e me'a kotoa ko ia 'o fakataha mo e fo'i makamaka 'oku 'ikai ke a'u ia ki he fā miliona. Ka kuo 'osi e 4 miliona ia.

Siaosi Pōhiva: Sea te u ki'i fakatonutonu atu pē he'ene lave, me'a ki he 4 miliona. 'Oku 'i ai e ki'i me'a ko u loto ke u fakatonutonu ai 'Eiki Palēmia. 'E Sea, kapau te tau 'alu 'aki e founa ko ē ko e kumi e ma'ama'a taha, 'oku te'eki ai ke 'omai e ngaahi puta mo'ua ia he tanu mo teke holo e ngaahi feitu'u hala ta'efai hano savea'i 'i Hahake. Te'eki ke fakakau mai ia hē 'ū mo'ua ko ia. Ko e palopalema na'e 'ikai ke faka'aonga'i ha savea ke ne savea'i e ngaahi hala ke nau ō 'o fai e ngāue pea kuo 'ova atu e teke ia mo e me'a he 'ulu niu mo e ngaahi 'api tukupau 'e ni'ihī Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea ki'i fakatonutonu e Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Fakamanatu mai Pule'anga nau fatongia ke fai e ngāue pea lipooti mai ki Fale Alea

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea kole mu'a fakamanatu ki he Fale 'Eiki nau nofo pē honau tefito'i fatongia. Ko e fatongia ia 'a e Pule'anga ke fakahoko ko ē 'a e ngāue pea toki lipooti mai, na'a faifai pea nau to e ō nautolu 'o lau mo e fo'i maka mo e me'a ko ia. Mou nofo pē hotau fatongia ko e alea'i 'etau patiseti. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mo'oni 'aupito 'a e 'Eiki Minisitā fakalao pē 'etau ō he hala Pule'anga ka 'oku 'ikai ke tau ō atu 'o savea'i ha tu'utu'uni 'a e Pule'anga 'oku tau maumaulao hala loto'api tautolu ai. Palēmia, te ke faka'osi mai ho'o totongi? Fakamahu'inga ho'o pa'anga kae faka'osi 'a e me'a malanga 'a e Fakafofonga?

'Eiki Palēmia: Ko e 'eke ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko 'eku hoko atu ko eni ko e 'uhinga ke fai mo maama e me'a ko eni 'oku tau kei fihi tu'u ai.

'Eiki Palēmia: Ko ia.

Siaosi Pōhiva: 'E sai pē ke u fehu'i ke tali mai ai pē 'Eiki Palēmia he'ene kei me'a 'i 'olunga.

'Eiki Palēmia: Ko ia.

Fehu'ia pe kuo 'osi foaki ha silini ki he ngāue tanu hala lolotonga lele

Siaosi Pōhiva: Kuo 'osi foaki e, ha silini ki he ngāue ko eni pē 'oku te'eki ai?

Eiki Palēmia: Ko e, ‘e toki, ‘ai mai angé ‘a e ...

Siaosi Pōhiva: ‘Ikai ko e fehu’i pē ko e ‘io pē pē ko e ‘ikai ‘Eiki Palēmia pē kuo ‘osi foaki ha silini ki he ngāue ko eni kuo ‘osi fai ko eni tanu hala?

Tali Pule’anga ki he 4 miliona ngāue hala to’o pe mei he ‘Esitimeti lolotonga

Eiki Palēmia: Ko e 4 miliona ko e to’o pē ia mei he fo’i ‘esitimeti ko eni kuo ‘osi. ‘Oku me’a, ‘a e fo’i 4 miliona ko ia. ‘Esitimeti ko ia ‘o e taimi ni. ‘Oku tau kei talanoa’i ‘e tautolu ‘a e ‘esitimeti ko eni ki he hoko atu. ‘I ‘osi ‘a Sune. Sai, pea ko ‘ene ‘ai ko ē ... Ko u ongo’i foki ‘e au ‘oku fu’u lahi e 4 miliona ia ki he ola e ngāue ‘i he kongā ko ia. Pea u talaange kapau ‘e lau ‘a ho’omou ngāue leipa, ‘ovataimi mo e me’a fakataha mo e fo’i makamaká ‘ikai ke a’u ia ‘o fā miliona ‘a e me’a ko ia. Sai, ko u pehē atu hā me’a ‘oku hoko ai? Pea nau talamai foki na’e ‘ave ‘ū me’angāue ia ki he ngaahi feitu’u kehe. ‘Osi ko ia manatu’i ko ‘emau fakataha na’e ‘ikai ke fu’u loko ma’u ha taimi lelei ‘ohovale au kuo a’u mai ‘a e ‘ofisa ia ‘e taha ‘o talamai, ‘e ‘Eiki Palēmia na’e tanu ‘a e ‘api ia ‘o e CEO, ‘o ‘ai pē ia ki Tongatapu 9 pea mo e ‘api ‘e taha pea mo e ngāue ‘e taha. Sea, ko e me’a ia ‘oku tau feinga ke tuku me’a ko ia ke me’a, ko ‘etau feifeinga atu eni ke tau ō atu ki ha fa’ahinga me’a ‘oku sai ange he me’a. Pea pehē atu, sai, ‘ai e *timeliness* he ko eni kuo ‘osi e me’á ia kuo ‘osi e, ‘a Tīsema ia ‘oku te’eki ke valitā te’eki ke hoko mo e ‘ū me’a ko ia. Pea ‘oku te’eki ai ke ‘ai ‘a ‘uta ia ko kolo pē eni. Ta ko ē ko ‘eku toki ‘ilo ia ta ko ē ‘oku ‘ikai pē ke ‘i ai ha fo’i ha fo’i ngāue ia ‘e taha ‘a e Potungāue ...

<009>

Taimi: 1430-1435

Eiki Palēmia: ... ko ení ‘oku ma’u e me’a ko e taimí. ‘Ikai ! Ko e fo’i *vocabulary* ia ko iá ‘oku me’a noa ia ki he’enau fakakaukaú ‘a e fo’i *voca* ko ia *timeliness, timeline*. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē ia he koe’uhí kuo pau pē ke ha’u pē me’á ia ‘o hoko atu pē ia. ‘Oku pulia e fo’i *voca* ia ko iá he potungāue ko iá pea ‘oku ‘i ai pē ngaahi kautaha ia ‘oku fonu pē *contract* ia ai. Te’eki ai ke, te’eki ke ‘osi ia hono me’a, ‘osi *award* pē ia te’eki ai pē ke, fo’i me’a ko ē ‘oku ‘ai he taimi ní ‘e to e ‘ai ia ‘o to e lōloa atu. Mahalo ‘oku fe’unga ‘eku fakahoha’á Sea.

Sēmisi Sika: Sea ka u ki’i hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io. Me’a mai Tongatapu Fika 2. Kei ‘i ai pē taimi ‘o Tongatapu Fika 1.

Sēmisi Sika: Ko e fakatonutonu pē Sea. Ne u tā tu’o lahi ‘eku kole ki he Feitu’ú na Sea ke fakapapau’i mu’a ‘a e ngaahi fakamatala ko ē ‘oku ‘omai ki he Fale ni ‘oku kakato pea mā’opo’opo pea ‘osi fakapapau’i ‘oku foua mai he ngaahi sitepu totonu ko e ‘uhingá ke tau aofangatuku mei he Fale ni. He ‘oku meimei ko e Fale ko ení Sea ko e fu’u mafai ko ē ‘oku ‘i he Fale ni ko e meimei ko hono aofangatuku ‘o e ngaahi fakamatala ‘oku ‘omai ki heni. Hangē kiate au Sea ko e ‘Eiki Palēmia ‘oku ne ‘ohofi fakafu’ituitui ha ni’ihi pea ‘oku fihia ai mo lēvei ‘a e anga ‘ene ‘atamai lelei mo ‘ene fakakaukaú ke talanoa mo feme’a’aki ‘i ha ngaahi... ‘i he laumālie ...

Eiki Palēmia: ‘Eiki Sea kātaki fakamolemole pē Sea.

Sēmisi Sika: Ko e langa fonua.

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu ‘oku ‘ikai ke u ‘ohofi fakafo’i ...

Sēmisi Sika: Ko e ‘ai ko eni ko e ni’ihi na’e ‘ave ‘a e me’angaue ...

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ikai ke u ‘ohofi fakafo’ituitui ‘e au ha taha.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Tongatapu 2.

Sēmisi Sika: He na’e tanu honau ngaahi ‘api.

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ikai ke u talaatu au ha hingoa ‘o ha taha. Ko e me’a pē eni ia na’e ‘alu hake ‘i he’emau fakataha, *fact*.

Sēmisi Sika: Kae kehe foki Sea ko e ‘uhinga ia e fakatonutonú.

‘Eiki Palēmia: Ko e me’a ia na’e ‘i he fakatahá.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Mālō ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Mālō Sea.

Sēmisi Sika: Ko e anga ko ē ‘a e lave’i ‘a e motu’a ni Sea ko e ngaahi fakamatala ko iá ...

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea.

Sēmisi Sika: ‘E ‘ave ki he feitu’u totonu hangē ko e *Procurement*.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea ko e kole atu pē mu’a ‘Eiki Sea ke ki’i fakatonutonu atu pē. ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Fakatonutonu toki lipooti mai Pule’anga ki he’ene ngāue tanu hala he Lipooti Fakamatala Fakata’u

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e me’a ko ena ‘oku ‘omai ko ē he taimi ní ko ‘etau felau’aki eni ‘i he fakamatala fakata’u ke lipooti mai ai ‘a e ‘ū me’a ko ení. Ka ‘oku tau lolotonga lele eni ‘i he huluhulu fakamaama ‘o e Fakamatala Patiseti ko ē ki he ta’u ní. Ka ko ‘eku tokoni atu pē ‘a’aku ia ke tuku mu’a ke ‘omai e me’a ko ení he Fakamatala Fakata’ú ke ‘uhí ke toki fai ai hono ‘eké. He ko e me’a ko ē ‘oku hoko he taimi ní kuo tau hangē tautolu ha finemātu’a tau’aki hukeyala he Fale ni hangē hūfanga he fakatapu. Kuo tala atu ‘a hai na’e hā talaatu ‘a hai na’e hā. Ka u kole atu tuku mu’a ke ‘omai e fakamatala fakata’ú pea kapau ‘oku ‘i ai ha ngāue na’e hala mei mu’a mei heni ‘oku ‘i ai ‘a e Lao ko e Kupu 75 ‘o e Konisitūtoné ke fai ‘aki e ngāué Sea. Ka ‘oku ‘ikai ke tau ‘ai pē ko e hā ‘etau ngaahi fiema’u mo e anga ‘etau ngaahi fakakaukaú ka ko ‘eku

fakatonutonu atú kuo tau ‘eke e me’a tali mu’a ke ‘osi ‘a e fakamatala fakata’ú pea ‘eke ai hono tonu mo ‘ene halá Sea. Ko e tokoni atu pē ia Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito e ‘Eiki Minisitā.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki e tokoni mo e fakatonutonú. Ko e kongá ‘o e pa’anga ko eni ‘i he tanu halá ...

Fakamahino ko e Fale Alea aofangatuku ke hiki hake pe tukuhifo ha tukuhau

‘Eiki Minisitā Polisi: Kātaki pē ‘e Fakafofonga Fika 1 ke ‘uhí ko e ‘ai pē ia ke u tokanga atú ki ho malanga ko ē ‘anenai ki he tukuhau ke hiki ko ena ko ē ‘a ē ko ē pehē ‘oku hiki pēseti ‘e 10. ‘Eiki Sea ko ‘eku fakatonutonu atu ki aí ‘oku ‘i he Fale ni ke hiki pē holoki e tukuhau ‘o e Fale ni. Kupu 78 ia e Konisitūtoné Sea. Ko e me’a ia ‘a e Fale ni. Kapau ‘oku mou pehē ‘oku fu’u lahi e hiki peseti ‘e 10 ko e me’a ‘a e Fale ni ke tukuhifo. ‘Ikai ke to e ‘i ai ha sino ia ‘e faitu’utu’uni ki ai. Ko e Kupu 78 ia. Ko e Kupu 19 Sea **kuo pau ke totongi tukuhau e Tonga kotoa pē koe’uhí ke malu’i ‘enau koloá mo ‘enau mo’uí.** Ko e ‘uhinga ia ‘oku fai ai e totongi tukuhau. Pea kapau ‘oku pehē ‘e he Fale ni ‘oku fu’u lahi tukuhifo ka ‘oku ‘ikai ke tau hanga ‘o fakaanga’i ē he ko e fokotu’utu’u eni ‘oku ‘oatu ko ē he ‘Eiki Minisitā Pa’angá ‘e tupu ‘aki kapau te mou me’a ki he peesi 53 kongá ki lalo ko ē ‘o e me’á, ko e tukuhau ngaue’akí pēseti ‘e 15 ‘oku hili ia ki he me’a fo’ou. Ko e peseti ‘e 15 ko eni ‘Eiki Sea na’e talanga’i lahi he Fale ni hono tukuhau’i ‘o e telefoni ‘a e kakaí. Na’e ‘ikai ke loto ki ai ‘a e Falé ka ...

<002>

Taimi: 1435-1440

‘Eiki Minisitā Polisi: ...na’e tuku mai eni ‘i he Fakamatala Patiseti ‘a eni ko ē, ko ē koe 19/20, pea ko e ‘uhinga ia ko ē , kapau ‘oku pehē ‘e he Fale ni ke to’o e peseti ‘e 15 ko ē telefoni, ko e me’a pē ia ‘a e Fale, ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘a e Pule’angá ko eni. Ko e me’a ‘a e Fale ke mou faitu’utu’uni mai ki he me’a ‘oku pehē ‘oku lahi. Ka ko e me’a ‘a e Pule’angá ke malu’i ‘a e mo’uí ‘a e kakai mo ‘enau koloa, he ko e fo’i fakafetongi’aki ia, mou totongi mai ho’omou tukuhau kae fai ‘aki homou malu’i. Ko e ki’i fakama’ala’ala atu pē Sea, koe me’a ko eni ‘oku kei ‘i mu’a pē ‘ia tautolu pē ‘e ‘alu hake, pē ‘e peseti ‘e 10, peseti ‘e 20. Me’a pē ‘a e Fale ko eni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Me’a mai.

Tokanga ki he tanu hala ‘e fakapa’anga ‘aki e pa’anga mei he pōnite pe nō fakalotofonua

Siaosi Pohiva: Mālō Minisitā. Ko e kongá foki e silini ko eni ki he tanu hala ‘oku me’a pē ki ai e Palēmia mo e Minisitā Pa’anga. ‘Oku ha’u ia mei he ponite, pē ko e *domestic loan* pē ko e nō fakalotofonua, *administer* ia pea ‘oku fakalele ia mei he Pangikē Fakalalakalaka, peseti ‘e 10. Sea peseti ‘e 3.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. Na’a ku ‘osi fakamatala’i mahino ‘aupito ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i he mafai ‘o e Pule’angá ke *issue* ha pōnite fakafonua ke fakapa’anga ‘aki ‘a e taimi ‘oku tōnounou ai ‘a e tānaki pa’anga ‘a e fonua ko e ‘uhinga ko e COVID-19. Ko e Potungāue Tānaki Pa’anga ‘Eiki Sea, ‘a e Tukupau pea mo e Tute. ‘Oku ‘ikai ke nounou ‘ene Tānaki Pa’anga ‘a’ana he ta’u eni ‘e 4 ko eni kuo ‘osi, 5, ‘oku hulu ma’u pē ia. Ko e peau ko eni ‘o e COVID-19 pea mo e ngaahi tukuhau ‘oku hanga ‘e Pule’angá ‘o tukuange atu ke ‘oua tānaki. Fakatātā, koloa langa ki *Gita*, fakalōloa ke a’u ki Tisema. Koloa me’akai ‘oku ‘ikai ke tute pē tukuhau fakatau, to e fakaloloa atu mo ia ki Tisema. Ngaahi tokoni ki he kau ngoue, kau toutai, ngaahi sekitoa kehekehe ‘Eiki Sea. ‘Oku lau miliona ‘a e pa’anga ‘oku mole ai, ka ko e uestia lahi taha ‘Eiki Sea, ko e holo ‘a e tu’unga fefakatau’aki. Ko e ‘uhinga ko e hā? Ko e ngaahi peau ko ē COVID-19. Pea ko e mole ‘a e silini ko ia ‘Eiki Sea, ko e founa pē eni taimi vave ke fakapa’anga ‘aki ‘e he fonua ko e ‘uhinga ke lava ke fakahoko ‘aki ‘a e sevesi ‘a e Pule’angá, ko hono fakatau e pōnite pa’anga ‘e 15 miliona, ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ko e hala ‘Eiki Sea.

Ta’u fakapa’anga lolotonga, ko e ‘esitimetri ko ē ki ai ‘oku 10 miliona ki he hala, lava pē ia ‘o fai, lava pē ia ‘o fai. Ko e ki’i fakalahi ko ē ki he 20/21, ko e 5 miliona pē ia ‘Eiki Sea, ka ‘oku ‘ikai ko e *issue* e pōnite ia ke fakapa’anga ‘aki ke tanu ha hala hangē ko ia ko e taki ko eni ‘oku fai ‘e he Fakafofonga ko eni, pea ‘oku ou ‘amanaki pē ‘oku mahino ‘a e fakamatala ‘oku ou fai ‘Eiki Sea. Mālō ‘aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e fakamaama e me’a ‘oku fakamaama mai e ‘Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea. Mo’oni pē ia Sea ‘oku ‘i he mafai ia ‘o e Pule’angá ke nau *issue* ha Ponite ko e nō, ka ‘oku makatu’unga e noo ko e hulu ko ē ‘a e fiema’u. Ko e hulu ko ē ‘a e fiema’u ko ē ki he tanu hala ko eni Sea, ko e ‘uhinga ia ‘oku fai ai ‘a e nō ko eni, kapau na’e ‘ikai

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu eni ‘Eiki Sea. Tapu mo e ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Siaosi Pohiva: Sea kau ki’i faka’osi mu’a pea u ta’utu au ki lalo.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku ‘ikai ke mahino ki he Fakafofonga ‘Eiki Sea ‘eku fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Fakafofonga, kuo pau pē ke fakamaama e fika kuo ke fokotu’u mei he tafa’aki ko ē.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ko ‘eku ki’i tokanga pē ‘aku, ko ‘eku ki’i tokoni pē ‘aku Sea ki he Fakafofonga, kuo u ‘ilo pē, sio talu ‘ene me’a ‘anenai mo e fakatonutonu. ‘Oku ne *mix* ‘e ia ia, ‘a ia ‘oku ne to’o ‘e ia ia ‘a e fika ko eni ‘oku ‘asi he ‘u peesi ‘o fakatonulea’i mai ‘aki ‘ene fakakaukau. Ka ko ‘eku kole pē ‘a’aku ki he Fakafofonga ke ne hanga ‘o talamai e peesi, talamai mo e ki’i fo’i *statement* ko eni ‘oku ‘osi ‘asi atu he ‘u peesi pea toki hoko atu ‘ene me’a, kae ‘oua te ne hanga ‘o *mix*, he ‘atunga e, ‘e fakatonutonu pē mei he kamata ‘o ‘osi ai pē ‘ene taimi. Mālō.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mo’oni ‘aupito e Minisitā e *MEIDECC*, ha’u pē he peesi totonu mo hono pa’anga.

Siaosi Pōhiva: ‘Oku ‘ikai ke u *mix* atu ‘e au e ‘u fakamatala Sea. Ko ‘eku talanoa atu heni he peseti ‘e 15 pōnite. Sea ‘oku peseti ‘e 3 ‘a e pōnite ko eni. Kapau ‘oku ‘ave e silini ko eni ki he Pangikē Fakalalakalaka ki he nō peseti ‘e 1, ‘oku ‘ikai ha ngāue pehē ‘i māmani Sea.

<003>

Taimi 1440-1445

Siaosi Pōhiva: Ke ‘alu atu ‘a e tokotaha nō pea to e hanga ‘e he Pangikē ia ‘oange mo ‘ene silini.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea..

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu. Manatu’i ma’u pē Fakafofonga fakangatangata e mafai ‘etau ngāue ‘i he Fale Alea ni, mo e ngaahi ngāue ke fai ‘e he ...

Fakatonutonu fakamatala fekau’aki mo e polokalama no he Pangike Fakalalakalaka e Pule’anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ko e ngaahi fakamatala hala ko eni ‘oku ne taki hala’i ‘a e fakamatala ko eni ‘oku fai ‘e he Fakafofonga, kamata mei he pōnite pa’anga ‘e 15 miliona, pea ne me’a mai ‘oku ‘ave ki he Pangikē ‘Eiki Sea ‘o pēseti ‘e taha, ‘oku ‘ikai ke mo’oni ia. ‘Oku ‘i ai ‘a e *scheme* ia ‘a e Pule’anga, ko e polokalama nō ia ke tokoni ki he ngaahi sekitoa ‘oku ne langa ‘a e ‘ikonōmika ‘a e fonua ni. Ko e *scheme* lolotonga ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e pēseti ‘e taha, pēseti ‘e tolu mo e fā. Lolotonga *review* ‘a e *scheme* ia ko ia, ko e ta’u eni ia ‘e ono ‘ene lele mai ‘a e *scheme* ko ia ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘i heni ko e ‘ave ke nō pēseti ‘e taha ki he tanu hala ‘Eiki Sea.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea. Ko e *scheme* ko eni ‘oku ou ‘uhinga atu ki ai, pēseti ‘e taha ‘i he Pangikē Fakalalakalaka mo hono *issue* ‘o e *bond* ko ē *deed*. Sai ka u faka’osi au Sea. Ko e pongipongi ko eni na’e taki ‘a kitautolu ‘a e lotu, mo e himi, fekau’aki mo e motu’a hala. Sea ‘oku ‘i ai ‘a e fakatu’amelie ia ki he motu’a hala ko ia, ko e hala ko eni ‘oku fai ai ‘etau longoa’a ‘i he Fale Alea Sea, ko u manavasi’i ko e mala ‘oku taki kitautolu ki ai, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō fakafofonga. Tau, fai pē ‘etau ngaahi ‘uhinga mo tau pou pou pē ki hotau Pule’anga he ko e hala ko ē ‘oku tau fakaanga’i ko e hala pē te tau lele ta’etotongi ai kā sai, mo lelei ha ngāue ‘a e Pule’anga. Me’a mai ‘a Ha’apai.

Mo’ale Finau: Sea tapu mo e Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Faka’ofo’ofa ‘a e ngaahi tānaki mo e ngaahi faka’uhinga. Tau pou pou pē ki he ngāue mālō.

Mo'ale Finau: Sea 'oku ou fakatapu atu ki he Feitu'u na mālō 'a e fakataulama hotau Fale, fiema'u 'a e kaivai Sea ke fakataulama. Ko e 'eikivaka mo'oni 'oku tala ia 'i he taimi 'oku hou tu'u ai 'a e 'ōseni, tautautefito 'Eiki Sea...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e 'eikivaka ia ko eni 'oku hao ia 'i he afā kae ngoto 'i he tofua, me'a mai koe.

Mo'ale Finau: Tautefito 'Eiki Sea ki he taimi 'oku folau ai 'a e tautahí, taimi ko ē 'oku kite ai 'a e fonua 'oku 'i ai 'a e ki'i fo'i hou 'oku ui ko e hou fonua, ko e hou faka'osí ia, pea hū leva 'a e folau 'a e tautahi ki taulanga, pea 'oku ui leva 'e he Tu'i Ha'apai 'ene tau ke nau tānaki honau loto, pea ko e me'a ia na'e ikuna ai 'e Tonga 'a e meimei kātoa 'a e Pasifiki. Ko e laumālie 'Eiki Sea, 'oku ou loto ke fakafoki ki ai 'a e Fale ni, ko e laumālie ia na'e fai 'aki 'etau ikuna, pea ko e laumālie tatau pē te tau to e ikuna'i 'aki hotau kuonga mo hotau to'u tangata. 'Oku ou tui pē 'Eiki Sea ko 'eku fakahoha'a faka'osi pē eni 'oku lave'i pē 'e he motu'a ni 'oku 'i ai 'a e tokanga makehe 'a e Feitu'u na ke 'unu 'etau folau pea 'oku mahino 'aupito 'aupito 'Eiki Sea ki he motu'a ni pea 'oku ou tui ko hoku faingamālie faka'osi pē eni.

Tokanga ki he pule'anga e 'aho ke fakapotopoto'i ivi mo e pa'anga kakai mo e fonua

'Eiki Sea te u fakahoha'a 'i he peesi 3 'i he palakalafi hono 4, pea mo e palakalafi 5 pea te u toki faka'osi pē 'e au 'Eiki Sea, ki he ki'i me'a si'i pē 'i he tanu hala. Ko e palakalafi ko eni 'a eni hono 4 'Eiki Sea, 'asi ai 'a e ngaahi kupu'i lea mahu'inga 'oku pehē ni. Ko e fatongia 'o e Pule'anga ko eni, Pule'anga 'o e 'aho, 'aho ni ia, ke nau hanga 'o fakapotopoto'i pea leva'i 'a e pa'anga ko e ivi 'o e kakai 'o e fonua, te u ki'i nofo atu ai 'Eiki Sea.

Tokanga 'i ai fatongia mahu'inga 'a e kauvaka ke tokonia e 'eikivaka mei ha faingata'a

'Eiki Sea ko e kaveinga ko ē 'oku ne 'omai 'e ia 'a e ngaahi fehu'i, 'oku ne 'omai 'e ia 'a e ngaahi fehu'i 'Eiki Sea, pea 'oku ou loto pē ke u hanga pē 'o vahevahe pē 'i he 'unu'unu atu 'eku ki'i fakamalanga ko eni 'Eiki Sea. 'Oku tui nai 'a e Pule'anga 'o e 'aho ní ko e fakapotopoto tahá eni hono leva'i hotau ivi fakapa'anga? Te u tuku pē 'e au ke toki tali pē ia 'Eiki Sea 'oku mea'i 'e he Feitu'u na 'oku tui 'a e motu'a ni ia kuo tau 'unu ki he tafa'aki fakatemokālati, kuo taimi ke tau tali vevela pea 'oku 'ikai ke vevela ha *policy* 'a ha Pule'anga, kā ko 'etau 'unu...

<005>

Taimi: 1445-1450

Mo'ale Finau: ... ia 'Eiki Sea 'i he 'etau kolosi 'i he mangafā 'o e liliu. Pea kuo taimi ke tau tali fakafonua 'Eiki Sea. Sea tuku mu'a ke 'oatu 'eku ki'i kole ko eni 'oku ou mālie'ia ma'u pē he Minisitā Pa'anga ko 'ene fa'a 'omai 'a e ki'i fo'i vahevahe ko eni. Pea 'oku ne fa'a tuhu mai ki he faha'i vaka ko eni mo 'ene pehē. Mou fiemālie he 'oku 'ikai ke mou 'eikivaka. Sea tuku mu'a ke u ki'i 'oatu e ki'i kongā ko eni si'isi'i pē pea u toki hoko atu. 'Oku ou tui 'Eiki Sea 'e 'i ai pē e taimi 'e fiema'u 'a e kauvaka ke ne tala ki he 'eikivaka 'oku 'i ai e hakau pē 'oku 'i ai ha faingata'a

kuo hoko ia he vaká kae 'ikai ke a'usia ia 'e he 'eikivaka. 'Oatu pē ki'i fakatātā ko eni 'Eiki Sea pea 'oku ou kole fakamolemole pē ki he ngoto ko eni 'a e *Ashika*, 'oatu 'a e ki'i fakatātā. Ne fakahā mai hoku tokoua kiate au 'Eiki Sea ne mate 'ene fa'ē he vaka ko eni na'e tu'u ia 'i he kaokao 'i he loki 'oku lele hake 'a e fo'i kauvaka 'e tolu mei 'ana mo 'enau fepehē'aki kuo hake mai e tahi pehē hifo leva e tokotaha ko eni na'a mou tala ki he 'eikivaka? 'Eiki Sea ko e lea na'e fai 'e he kau tamaio'eiki kauvaka ko eni hangē ko mautolu ko 'enau pehē, 'osi tala tu'o tolu te'eki ai ke puli 'a Nuku'alofa ke foki e vaka, kaikehe pea 'alu e vaka 'o hoko e faingata'a.

Hou'eiki Palēmia pea mo e Pule'anga ko e fatongia ia 'o e kauvaka ke nau talatala me'a ki he 'eikivaka he 'oku 'i ai e taimi ia 'Eiki Sea 'oku mohe ko e me'a Sea ki he 'eikivaka ko ē 'o e vaka teunga ma'a lī mo e faka'ilonga 'e tolu 'ai mo hono kepi fata atu mo 'ene me'akai.

'Eiki Palēmia: Sea ka u ki'i fakatonutonu mu'a e Fakafofonga Fika 12 'o Ha'apai.

Sea Kōmiti Kakato: Faka'ofa'ofa

Fehu'ia Palēmia fe taimi tonu ke fai ai tanu hala he ko e talu hono talu mei he 2015

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea ko 'eku fakatonutonu na'e 'osi tali 'i he 2015 ke fai e tanu hala, pea to e ta'ofi, talamai 'oku taimi hala pea ko eni ko e 'ai ke mau 'ai atu 'emautolu ke tanu hala 'oku 'ikai ko e 'ai atu ia 'emautolu ko homau loto ko e loto eni e kakai. Ko hai ha taha heni ke ne hanga 'o ta'ofi ko e loto ia 'o e kakai ke fekau mai he kakai honau loto pea tau omi tautolu ki heni 'o to e mio'i 'o talamai ia 'oku te'eki ai ke taimi. Na'e Folofola mai e Tama Tu'i 'i he 'Ene Folofola ko e vailasi te tau nofo pē tautolu mo ia. Ko e faingata'a fakaenatula te tau nofo pē tautolu mo ia he 'ikai ke mole ia, kā ko e tokotaha fakapikopiko he 'ikai ke lava ia 'o ne hanga 'o matu'uaki 'a e faingata'a. Ko fē taimi tonu kau tangata, ko fē e taimi tonu? Pē ko e taimi mohe eni ia 'oku tau feinga mai ki ai.

Māteni Tapueluelu: Sea ka u ki'i fakatonutonu mu'a 'a e me'a 'a e Palēmia, ko 'ene me'a 'o pehē ko e loto eni e kakai Sea. Ko e mātu'a ko eni ko e kau Fakafofonga mautolu e Kakai ko e me'a ko ē 'oku nau fakahoko mai ko 'ene ki'i savea na'e fai na'e ia kimu'a ia 'oku te'eki ke tō mai e vailasi. Kehe e tūkunga ia e 'aho ni Sea.

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu atu 'a e Fakafofonga

Māteni Tapueluelu: 'Ai ha savea fo'ou ki he kakai 'e kehe 'a e tali mai 'a e kakai Sea.

'Eiki Palēmia: Fakatonutonu atu ē

Sea Kōmiti Kakato: Kuo fe'unga ho fakatonutonu Tongatapu Fika 4 'oku ou lave'i hangē ko e me'a na'a ke me'a'aki 'Eiki Palēmia ko e fai 'ene 'a'ahi kā ko e 'a'ahi pē ki he kakai. 'Oua te tau hanga 'o vae 'a e kakai ki he 'etau fiema'u kae tukuange e kakai he 'enau tau'atāina 'i he tu'unga 'o e Lao mo e Konisitūtone 'oku ne fili ai kimoutolu ke nau tau'atāina honau loto tau'atāina ko ia 'oku mou fakafofonga'i kinautolu 'i he Fale ni.

'Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu'u na

Sea Kōmiti Kakato: Mou me’a lelei pē faka’osi mai ‘Eiki Palēmia ho’o me’a

‘Eiki Palēmia: Na’e toki fai pē ‘a e savea ia te’eki ke tō ‘a e *COVID* ‘o talamai ko ‘enau fiema’u vivili ia ne ‘osi ma’u pē ia he lekooti ta’u ‘e nimangofulu ko eni kuo ‘osi ‘i Fale Alea ni ma’u pē ia ai. Pea taumaiani ko ‘eku fehu’i ko e tō mai ko eni ‘a e *COVID* kuo ne hanga ‘e ia ‘o to’o ‘a e fiema’u vivili ko ia ‘o ‘alu ia ‘o fika muimui pē ‘oku hanga ‘e he ...ko e ha’u ‘a e *situation* fo’ou ko e tangata ngāue ‘oku ne lava ‘o fakakaukau’i ‘a e me’a ke fai ke lava ‘a e fiema’u vivili ko ia. Pa’anga ‘e 70 he ‘ikai ke ‘osi ...

<007>

Taimi: 1450-1455

‘Eiki Palēmia : ... ta’u ‘e 2 pē 3 mei hení, tau tanu e halá he pa’anga ‘e 400-500 ki he loli ‘e taha. He’ikai ke toe ma’u ‘e ha taha ‘a e pa’anga ‘e 70. Lava ia he taimi *COVID*, pea mo e kakai ‘oku nau mateaki, nau kalusefai ke ‘omai ‘a e fo’i pa’anga ‘e 70.

Sēmisi Sika : Ki’i fakatonutonu atu.

‘Eiki Palēmia : Ko e fakatonutonu pē ko e tokoni. Kapau ko e tokoni ‘oku ‘ikai ke u fiema’u ‘e au ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu ‘Eiki Palēmia.

Taukave’i Tongatapu 2 palopalema ko e ‘ikai fou palani tanu hala he founa totonu mo e *procurement*

Sēmisi Sika : Ko e fakatonutonu Sea. Ko e fakatonutonu, ‘osi mahino pē ‘a e ngaahi tefito’i fatongia, ‘a ‘etau ngāue pea mo ‘etau langa fonua he fonuá ni. Ko e fatongia ki he mo’uí mei he Minisitā Mo’uí, fatongia ki he toutaí Minisitā Toutaí, fatongia ki he ngaahi sekitoa kehekehe ‘i honau ngaahi Minisitā, kuo ‘osi fakanofonofo kinautolu ki ai. Ko e fatongia ko eni ki hono tanu e halá, ‘oku ai e Lao mo e Tu’utu’uni ki hono palani’i mo hono fokotu’utu’u ‘o e tanu e halá. Ko ‘etau longoa’a ko ení Sea, ko e ‘ikai ke mahino mai ko e hā koā ‘a e *scope*. Ko e hā ‘a e palani ngāue ko e hā ‘a e fokotu’utu’ú. ‘Oku ou talaatu Sea ka ‘ave ‘a e 70 ko ení ki he *Procurement*, ‘e pehē mai ‘e he *Procurement* ‘oku ta’etaau ‘a e 70 ‘e ‘ikai ke lava ha ngāue ai. Ko ‘etau palopalema ko e to e *procure* pē ‘a e ‘Eiki Palēmia ia mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘oku te’eki ai ke *run through* ‘a e ‘u mata’ifika ko ení, ke fakahoko mai ‘e he *Procurement* ‘a ‘ene malavá mo ‘ene ta’emalavá. *Unrealistic*.

‘Eiki Minisitā Pa’anga : Fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga fakatonutonu. Kei toe pē ho’o taimi Ha’apai ē. Ka me’a pea tuku ā ‘a e tanu hala ‘a Tongá ni ia ‘oku nau tuputāmaki, kae ō atu ā ia ki Ha’apai. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Fakamahino Pule'anga fou 'enau fokotu'utu'u ngāue ki he tanu hala fakatatau ki he Lao

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea moe 'Eiki Seá pea tapu pea mo e Fale 'eiki Sea. Poupou atu au ki ai, tau ō tautolu ki 'Eua mo Vava'u pea mo Hihifo pea mo Hahake, tuku pē 'a e kolo 'eiki ni ia ke nau talutalua pē nautolu. 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonú, ki he Fika 2. Ko 'ene tukuaki'i 'oku pehē, 'oku 'ikai ke fakafou 'a e ngāue ko ení i he *due process* ko ē 'a e *Procurement*. 'Eiki Sea, ko e motu'a ni 'oku Sea 'i he Kōmiti ko iá, pea ko e ngāue kotoa pē felāve'i mo e *project* ko ení, 'oku *go through* he *due process* 'oku faí mo e fiema'u 'a e laó. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai Fakafofonga Ha'apai, ko eni 'oku 'i ai 'a e monū ia he hiki atu ki Ha'apai, he 'oku ki'i tu'u 'ao'aofia 'a Tongá ni ia. Me'a mai.

Tui ko e tanu hala 'o ha pule'anga fakasivilaise ke fai ka 'oku taimi hala

Mō'ale Finau : Sea, 'oku ou kole fakamolemole pē ki he Hou'eiki, na'e 'ikai ke 'i ai ha laumālie he'eku fakahoha'á 'Eiki Sea ke pehē 'oku ou faka'ikai'i 'a e tanu halá. 'Ikai, ko e tanu halá ia 'Eiki Sea, ko e ngāue ia 'a e Pule'anga sivilaise kotoa pē 'i he fo'i māmani ko ení. Ha fa'ahinga Pule'anga 'i māmani, kuo pau ke 'i ai 'enau patiseti tanu hala ia 'anautolu. Mahalo pē 'e a'u 'o 10 miliona, 'o fakatatau pē 'Eiki Sea ki he ivi 'o honau fonuá. He'ikai ke lava 'e ha taha 'i Falé ni ke ne talamai kiate au ko ha me'a angamaheni eni ke tau fai. Kapau te tau foki 'Eiki Sea ki he *COVID* ke faka'uhinga'i. 'Eiki Sea, ko 'eku talí 'e pehē ni. Ko e fehu'i. 'Oku ke loto ke tanu ho halá? Ko 'eku talí 'io. Pea te u to e pehē atu. Ka 'oku taimi hala. Ko e taki mo'oní 'Eiki Sea, te ne to'a fe'unga ke na hanga 'o vilohi 'i he'ene fakakauká 'a e fo'i feilaulau ko iá, neongo ko e kole 'a e kakai 'o e fonuá. Sea 'oku ou loto ke u taki mai he taimí ni, kuo ngata 'eku ki'i tala fakatātā ki he 'eikivaká. Ko u kole pē ki he Minisitā, 'oua te ke hanga 'o tukunoa'i ho'o kauvaká, he na'e 'ikai mei ngoto 'a e *Ashika* ko e 'ikai ke fanongo 'a e 'eikivaká ki he lipooti 'a e kauvaka.

Kole ke faka'atā hoko atu toutai mokohunu ki he fakaakeake 'ekonomika

Te u foki mai 'Eiki Sea ki he konga hono 2, ki he fakaakeake faka'ekonōmiká. 'Eiki Sea, ne u fanongo 'aneuhu ki he letiō kuo faka'ikai'i mamafa ai 'e he Pule'angá ia 'e 'ikai ke to e fakaava 'a e mokohunú ia. Tā mai 'eku kau toutai mei Ha'apai 'Eiki Sea kiate au, ke u fai ha tautapa faka'osi 'i he efiāfi ni, pea 'oku nau lolotonga 'i he letiō 'i he taimí ni 'Eiki Sea 'o fakafanongo. Koe'uhi ko honau Fakafofonga au, kuo pau ke 'oatu 'a e me'a ko ení 'i he efiāfi ni 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue : 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 'Eiki Minisitā ko ē 'oku fakaongoongo mai 'a e kāinga 'o nautolu mei Ha'apai.

'Eiki Minisitā Ngoue : Fakafofonga, 'oua te ke fakavilovilo he 'eá ke me'a mai ho kāinga ki aí. Ka ke me'a mai koe'uhi ke tau talanoa fakalelei. Ko u toki ma'u 'aneafi mahalo pe ko e Falaité fu'u

kau uku na'e ō 'o uku he me'a ko eni...

<008>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisitā Ngoue: ... tapu ko ē 'i Sopu. Lolotonga teuteu he Potungāue 'a e fo'i mokohunu 'e 26 miliona 'oku 'osi fanau'i ke tukuange ki tahí uku e ... Mou me'a ki he ngāue hala 'a e kakai he taimi ni 'oku fai. Pehē ke 'uhinga ke tau pukepuke fakalelei pē ...

Mo'ale Fīnau: Sea fakamolemole mu'a.

'Eiki Minisitā Ngoue: Pea ke ...

Mo'ale Fīnau: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Tokoni pē ki he Feitu'u na ...

Mo'ale Fīnau: Fakamolemole 'Eiki Minisitā, tuku mai mu'a 'eku ki'i minití he ko e 'uhinga he ko u tui he 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e fepaki mo ho'o me'a 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Io ko 'eku 'ai atu pē ki he Feitu'u na ke ke mea'i ko e lahi ange ko ē ho'o fakahoha'asi ... 'Oku 'ikai, te tau 'alu leva ki ha tu'unga ...

Mo'ale Fīnau: 'Oku hoha'asi au ia 'Eiki Minisitā 'e hoku kāinga.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Mo'ale Fīnau: Fakamolemole 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai te ke fepaki koe mo e fo'i faingata'a ko eni ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'eku kole 'a'aku ki he Fakafofonga, me'a mai mu'a ke talanoa fakalelei 'oku 'osi fai e talanoa mo ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia ko e 'uhinga ko ho'o me'a ko ē 'oku fanongo mai 'a Ha'apai ko e 'uhinga 'oku fekau'aki mo e Minisitā Toutai. Na'e 'i ai ha'o me'a pehē?

Mo'ale Fīnau: 'E 'Eiki Sea, ko 'eku 'uhinga atu 'a'aku.

Sea Kōmiti Kakato: He ko e 'uhinga ia 'oku si'i me'a hake ai 'a e Minisitā.

Mo'ale Fīnau: Ko ia. Kapau 'e tuku pē mu'a e Minisitā ia ki he'ene miniti 'e 10 'oku fakalao pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: Pe 'i hoko mai ho'o talanoa 'a 'au ...

Mo'ale Fīnau: Toki tu'u hake ia 'omai kātoa kae fanongo 'a Tonga.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia. Ka ko ho’o me’a ...

Mo’ale Fīnau: Ko hotau fatongia he Fale Aleá ‘Eiki Sea ko ‘etau ōmai ‘oatu ‘etau fakakaukau mo e tui ‘a e kakaí miniti pē ‘e 10 pea ‘osi neongo ‘oku ‘ikai ke ‘osi ‘eku fakakaukau ‘a’aku he miniti ‘e 10.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a koe.

Mo’ale Fīnau: ‘Oku tu’utu’uni he Laó.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a koe ka ko e ‘uhinga ...

Mo’ale Fīnau: Ko ‘eku poini ‘Eiki Sea ‘i heni ‘Eiki Sea he ‘oku ...

Sea Kōmiti Kakato: Ka ko e ‘uhinga Fakafofonga ko ho’o me’a ko ē ‘anenai ‘oku fanongo mai ‘oku me’a mai ‘a e kāinga lolotonga ho’o me’a.

Mo’ale Fīnau: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Pea ko ē ‘oku me’a atu e ‘Eiki Minisitā pea ke hoko atu ā koe.

Mo’ale Fīnau: Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ta ‘oku sai pē ia he ko ho’o ofongi pē ‘e koe.

Mo’ale Fīnau: Ko ‘eku ‘uhinga ‘Eiki Sea he ko u fakafekiki au mo hoku kāingá, ko u fakafekiki au mo kinautolu ‘oku ou talange ‘e au ‘oku mo’oni e Minisitā ia he ngaahi me’a ‘e ni’ihi kuo ne ‘omai, tu’u pē kāinga, ‘Eiki Sea ko e fakafekiki ‘a e feinga mo’ui ko e faka’ofa. Pea ko e ‘uhinga ia ko u tu’u hake ai Minisitā ‘o lea heni ke u ‘oatu he ko hoku fatongia ia ko e le’o ‘o e kakaí telia na’a nau fakamāua au he’eku ‘osi mei he Fale ko eni.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ‘e lava pē ke u ki’i fehu’i mu’a Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā ‘e ‘i ai ha’o tokoni ki Ha’apai?

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘E tokoni, ‘e tokoni ‘aupito ‘a e fo’i fehu’i ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, ‘ikai ha’o tokoni ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ki he si’i me’a ‘oku tangi ki ai ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘E tokoni ‘aupito ko hono ‘uhinga ko e mokohunú. Sea ko u kole fakamolemole ... Ki’i fehu’i Sea pē kuo ‘osi talanoa pea mo e Minisitā Mālōlō ko ē he Toutaí. Na’a mau ‘i heni he ta’u kuo ‘osi pea ko e feinga na’a mau fakahoko ko e ‘ikai ko ē

na'e fai 'e Tongatapu 8 na'e kei 'ikai pē 'o a'u ki he 'osi. Ko ia Sea ko 'eku fehu'i pē 'a'aku pē 'oku ne fehu'i ki ai ko e 'uhinga kae toki fakamā'opo'opo 'e he Minisitā ko ē he taimi ni.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku hangē pē ko e me'a 'a e Fakafofonga ...

Mo'ale Fīnau: Mālō pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e kauvaka kehe eni ia ko e ...

Mo'ale Fīnau: Na'a ku 'osi fehu'i ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Osi e vaka ia ko ē ko e vaka kehe eni ...

Mo'ale Fīnau: Na'a ku 'osi fehu'i au ki he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Ha'apai ko u tokanga atu ...

Mo'ale Fīnau: 'Osi fehu'i tu'o lahi au ki he Minisitā 'Eiki Sea Mālōlō. Ka ko u fakame'apango'ia pe au hono toutou 'ohake ko eni ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ka u ki'i tokoni. Te u ki'i tokoni atu pē ki he Feitu'u na.

Mo'ale Fīnau: Pau he 'ikai ke to'o mei he Miniti 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai hangē ko ē ko e me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai, kuo mau, ko u lele mai 'o heka he vaka ka ko u kei fakaongoongo atu pē ki he 'eikivaka motu'a na 'oku tonu ange pē 'ene faka'uto'uta na'a faifai kuo ngoto 'a e mokohunú 'o 'ikai ke to e, 'o ta'e'aonga, me'a atu ki ai ki he Fika 8, ko ia 'oku ne mea'i lelei.

Mo'ale Fīnau: 'Eiki Sea tuku mu'a ke u faka'osi atu hoku fatongia ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga toki faka'osi 'a nai ka tau mālōlō kuo ngata 'etau taimí ...

Mo'ale Fīnau: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: To e 'i ai pē ho taimi 'anai.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<009>

Taimi: 1520-1525

Satini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea Kōmiti Kakatō. (*Lord Tu'i'āfitu*)

(*Pea na'e me'a mai 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakatō ki hono me'a'angá.*)

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki 'aho faka'ofa'ofa eni 'oku mokomoko. Tō hotau vai 'o papitaiso

kitautolu ke tau ki'i nofo melino. 'Eiki Palēmia.

Kole Palēmia ke tukuange faingamalie Pule'anga ke fai tanu hala ke fiefia kakai e fonua

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'ú na Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakatō. Sea ko u to e fie tu'u hake pē ke fai ha ki'i fakamalanga ki he'etau kaveinga ko ia kuo tau lele mai aí. Ka 'oku ha'u ki he'eku fakakaukaú Sea 'a e fo'i lea ko ia ko e lulutaí 'a e mālie hono 'omai 'e he Tama Tu'í 'a e hingoa 'o e kautaha vakapuná ko e Lulutaí lolotonga ia 'etau alea he tanu halá mo e KOVITI-19. Na'a ne 'osi fakahoko mai foki he'ene tō folofolá pea te u ki'i *quote* atu 'a e ki'i sētesi ko ení. **“Te tau kei fe'ao pē mo e vailasí pea mo e fakatāmaki fakaenātulá ka ko e kakai te nau ikuná 'a e faingata'á 'oku 'ikai ha fakapikopiko ia mo fa'a mohe henau 'asenitá.”** *End* 'o e *quote*. Pea u nofo 'o fakakaukau Sea pē ko e hā e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e Tō Folofola 'a e Tama Tu'í 'i he'ene tokanga mai ko ia he 'Ene tō folofolá. 'Ohovale pē kuo to e 'omai 'e he Tama Tu'í 'a e hingoa 'o e kautaha vaká ko e Lulutaí.

Sea ko u nofo he ngaahi 'aho mai ko ení 'o fakakaukau fakataha pē mo 'eku fanongo ki he'etau ngaahi aleá pē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'a e Tamá. Pea ko e anga ení 'eku ki'i fakakaukau tu'á Sea ko u fakahoko atú. Ko u pehē ta ko e 'uhingá ia. 'Oku 'ikai ko e talí ke tau tatali 'a e me'a kuo 'osi loto 'a e kakai ke fai ke tanu honau halá ke sai pea valitā. Ka ko e talí ko e hā e founa te tau lava ai 'o feau 'a e fiema'u vivili ko ia 'a e kakai lolotonga 'oku to e tōnaki mai mo e ngaahi fakatamaki kehe hangē ko e KOVITI-19.

Sea ko e lulutaí foki ko e *sea eagle* hangē ko e me'a 'oku ke mea'í. Ko 'etau lea Tonga ia ki he *sea eagle* ko e lulutai. Ko hono talanoá Sea ke mea'i pē ko e manupuna ni 'oku mea'i he Feitu'ú na ka 'alu 'o siu pea ka kovi 'a e 'eá pea 'e foki mai ki hono punungá kuo 'ikai ma'u ha ika ke fafanga 'aki hono fanga 'uhikí pea 'oku ne ala hake hono pesipesí 'o hae hifo hono fatafata ke tafē mei ai ha toto ke inu ai 'a e fanga ki'i 'uhikí.

Sea ko e anga ia 'eku fakakaukaú ko e ma'u ko ení 'a e kautaha 'e tolu ke nau 'ofa mai 'a e pa'anga 'e 70 ki he lolí 'oku hangē tofū pē ia ko e feilaulau ko ení 'a e lulutaí koe'uhí ko hono fanga ki'i 'uhikí. Pehē tofū pē 'a e kalusefai 'a e ngaahi kautaha ko ení 'e tolu holo mei he pa'anga 'e 220 tupu ki he 70 ...

<002>

Taimi: 1525-1530

'Eiki Palēmia: ... 'e 'ikai ke to e ma'u ha tila pehē ia he kaha'u Sea he anga 'eku fakakaukau ma'ulalo 'a e motu'a ni. Ka tau ka tali he ta'u 'e 3 mei heni pē ta'u 'e 4 pē 5, te tau tanu e hala pule'anga 'o e kakai 'i he pa'anga 'e 400 pē 500 ki he loli.

Ko u manatu heni Sea, ki'i talanoa fakatu'a ko ení. Fai 'emau ki'i langa falelotu, mahalo ko e talanoa ko ia 'oku mea'i pē he Feitu'u na 'i he feitu'u ko ení Hala-'o-vave. Feitu'u foki 'oku ano, pea fai ko ia 'a e tō pou, kuo pau ke feinga'i ha ki'i me'a ke tanu ke fai ai 'a e tō pou. Pea taimi ko ia na'e pa'anga 'e 45 'a e loli makamaka, 'osi pē ko ē e tō pou, kuo u talaange ki homau ki'i

kāinga, ‘oku ai e ki’i sēniti na’e ma’u. Kumi ‘etau makamaka he pa’anga ‘e 45, ko e a’u ki he ta’u fo’ou ‘e hiki ‘a e maka ia. Ko e anga ia e fakafuofua ‘a e motu’a ni he ‘aho ko ia pea mau kumi leva ‘o fokotu’u pē ‘a e maka ‘i he fo’i me’a ko ia, ‘alu ki ‘olunga he pa’anga ‘e 45. A’u ki he ta’u ‘e taha kuo teau uofulu tupu ‘a e loli maka ia. Lava lelei ai pē ‘emau ki’i langa falelotu, tanu atu ai pē mo e fo’i kongā ‘api ‘o ‘osi.

Ko ‘eku sio ko ē ki heni, he ‘ikai ke to e kehekehe ia mo e fo’i langa falelotu ko ia. Ko ‘ene matafi ange ‘a e COVID-19 ko eni, tau talanoa tautolu he 400 ‘o fai ki ‘olunga ‘i he loli. Ka ko e kalusefai ko eni ‘oku ‘omi ‘e he ngaahi kautaha ko eni he pa’anga ‘e 70 pea neongo ‘oku ai e lau pehē ‘oku hangē ia ha palou maka, ‘oku ‘ikai ke u tui pehē. Kuo u tui ‘e tokoni mai ‘a e ‘Otua, ‘e lava Sea ‘etau ngāue.

‘E mo’oni pē e ki’i himi ‘a e Uesiliana, 511, He loto he ‘uke’ukea, ‘aonga ki he hā? Ka fonu ‘ofa hotau ‘Otua hangē ha fonu ha ki’i tāputa, ‘e fāngota ai ‘a e fonua. Ko e faingata’a pē Sea ke tau ma’u ‘a e loto lelei. Ka ‘oku kole atu Sea, tuku mai hamau faingamālie ke mau fai e ngāue ko eni ke fiefia ai hotau fonua. Tau ma’u ha loto ‘oku mo’ui lelei ka fonu ‘ofa pē hotau lotó, ‘ikai ha ngāue ia ‘e faingata’a ‘i he’etau fononga ‘oku fai. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia he fokotu’u e taumu’a e ngāue ‘a e Pule’angá ‘oku ke tataki ai. Mo talamonū atu ki he Feitu’u na, kuo lahi e taimi na’e fatu ai ‘e he Feitu’u na ‘a e fa’unga ngāue ‘oku ke vīsone ki ai, ka ‘oku ou lave’i neongo pē tātātefito’i niu atu ‘a kimautolu, mau talamonū atu, loto lahi ‘oku ke kau mo e ‘Otua, ha mai mei ho laumālie ‘oku lelei ‘aupito ho laumālie. Mau talamonu atu. Me’a mai.

Tokanga ‘ikai kakato tukumai Pule’anga ki he hingoa ngaahi kautaha ngaahi hala

Māteni Tapueluelu. Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’u na, ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Kōmiti Kakato. Te u ki’i nounou pē au Sea, he ‘oku makatu’unga pē ‘a e malanga ia ko eni ‘i he peesi 22, palakalafi hono 3, kaunga eni ki he me’a na’e me’a mai ai ‘a e ‘Eiki Palēmia. ‘A ia ‘oku pehē Sea. **Ko e ngāue eni ki he Tanu Hala. ‘Oku tokanga lahi ‘a e Pule’angá ki he ngāue fakalelei ki he hala, neongo e felemofafo e ngaahi fiema’u kehe, kae si’i e ivi fakapa’anga.** ‘A ia ko e me’a ia ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘Eiki Sea, ‘oku me’a kau ki he kalusefai. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi kautaha ‘e 3 ‘oku nau kalusefai ke nau ‘omai e *price* ko e loli maka fe’unga pea mo e pa’anga ‘e 70. ‘E ‘Eiki Sea, ko e me’a lelei foki.

<003>

Taimi 1530-1535

Māteni Tapueluelu: Pea ‘oku talafakatātā fuoloa ‘aki ‘a e manupuna hau ko eni ko e Lulutai, pea ko hono tala ia ‘o e fonua, mea’i pē ia ‘e he kakai, kā ko e me’a ia ‘oku mau tokanga ki ai Sea he ‘oku ‘omai fakakonga ‘a e fakamatala. ‘Oku a’u ki he mōmeniti ko ‘eni, ‘oku te’eki ai ke mahino kiate kimautolu pē ko hai ‘a e kau Lulutai, taha ia. Ua, ‘oku ‘ikai ke mahino kakato kiate kimautolu ‘a e founa na’e foaki ai ‘a e faingamālie ko eni ki he kau Lulutai, he kapau ‘Eiki Sea ‘oku mau ‘oatu ‘a e tohi lāunga makatu’unga ‘i he Tu’utu’uni 61 kupu si’i 3, te mau fakahoko atu ia Sea, pea ‘oku mau ma’u ‘a e ngaahi fakamatala te mau ‘oatu fakataha mo ia, pea ‘e *depend* heni ‘Eiki Sea, pē ko e tō’onga eni ‘a e Lulutai pē ko e tō’onga ē ‘a e lulutava, pē ko e kalusefai eni pē ko e

feinga eni ia ke ma'u ha faingamālie. Ko e 'uhinga ia 'oku mau tui ai 'Eiki Sea, 'oku mo'ua 'a e Pule'anga ke nau ho'ata lelei mai 'enau tō'onga, kae mahino kia kitautolu ko e faingamālie ko eni na'e foaki 'i he 'uhinga mālohi ki he ni'ihi pē 'e tolu ko eni. Pea 'oku 'ikai totonu ke nau loto si'i 'Eiki Sea ke fakahoko mai 'a e hingoa 'o e ni'ihi ko ia.

Taukave'i Lao Pisinisi Kupu 12 faka'ata ke tukuange mai fakamatala ki he ngaahi kautaha pisinisi

Me'a 'a e 'Eiki Minisitā Leipa 'anenai ko e ngaahi hingoa ko eni kautaha 'oku tapu ke tuku kitu'a, kā 'oku ou kole tokoni 'Eiki Minisitā 'Eiki Sea, ko e Tu'utuuni ki he Laiseni ngaahi pisinisi Lao kupu 12 'o e Lao, kupu 12, pea mo enau tu'utu'uni, *Regulation*, 14 mo e 15, 'oku ne faka'atā ai ke 'alu faka'ilokitulōnika 'a e ngaahi fakamatala ko eni.

'Oku 'i ai 'emau kau Sekelitali 'oku nau hoko 'a e ngāue ko eni Sea ...

Tali Palēmia lava ke 'omai hingoa ngaahi kautaha ka 'oku tapu he tu'u e Lao

'Eiki Palēmia: Sea ka u ki'i fakatonutonu mu'a 'a e fakafofongá, Tongatapu 4. Sea ko e pa'anga he 70 'ikai ke lava ha lututava ia ai, 'i he pa'anga ko ia 'e 70. Ko e pa'anga ko ē 'e 220 ki 'olunga, te tau pehē 'e lava ai ha me'a ia 'oku lahi ange. Ko e 70 ko e me'a ia na'e 'omi 'e he kakai 'oku nau loto 'aki 'a e ngāue ke fai. Pea kuo mahino pē 'a e tu'utu'uni ho Falé 'ou ia Sea, 'e lava pē ia ke 'oatu 'a e ngaahi hingoa ko ia, kā 'oku tapu ia Sea, koe'uhí 'e Sea, he 'oku 'i ai, ko e tu'o fiha eni hono 'ohake 'a e me'a ko eni, tau vivili pē ke 'omai 'a e hingoa ko ia, 'oku tapu ia 'i ho Falé Sea. Na'e toki 'i ai 'a e ni'ihi ia ...

Siaosi Pōhiva: Sea sai pē ke u ki'i tokoni ki he 'Eiki Palēmia Sea.

'Eiki Palēmia: Sea ko e tokotaha ko eni 'oku tokoni mai na'e 'i ai 'ene *contract*, na'e 'ikai ke 'omai ia ki heni.

Siaosi Pōhiva: 'Omai 'Eiki Palēmia ...

'Eiki Palēmia: Na'e 'i ai mo hono kaungāme'a na'e 'i ai mo ene *contract* 'oku te'eki 'osi 'a e me'a ko eni, na'e 'ikai ke 'omai ia ki heni.

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia te ke tali 'a e tokoni 'a e fakafofonga?

Siaosi Pōhiva: Tuku 'a e fakafo'ituitui.

'Eiki Palēmia: 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke 'omai ki heni 'e Sea ...

Taukave Tongatapu 1 ko e lututava e Pule'anga he 'ave ta'efakalao 27 miliona ki he Pangike Fakalalakaka

Siaosi Pōhiva: Te u tokoni atu au Sea ki he 'Eiki Palēmia, 'oku ne talamai 'e ia Sea 'oku 'ikai ke

lava ha lulu tava he pa'anga 'e 70. Ko e lulu tava 'oku fai ia 'i he 27 miliona Sea, 'a eni 'oku 'ave ki he Pangikē Fakalalaka, ta'efakalao ko eni, mālō.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea, 'oku fokotu'u pē 'e he tokotaha ia ko eni ke hangē pē ia ko e tokotaha kotoa 'oku 'amanaki ke 'oange ki ai 'a e *contract* ko eni ko e tokotaha faihala ia. Na'a ku toki fakamatala atu au ki he me'a na'e hoko, ko e me'a ia ko eni 'oku te'eki ai ke hoko ha me'a pehē ia, tau kei talanoa pē ki he kaha'u. Ko e me'a ko ē na'a ku fakamatala atu 'e au 'i he tanu ko ia 'o Tongatapu 10, ko e me'a ia na'e hoko, me'a mo'oni ia, tau pehē 'e tautolu ko e lulu tavá ia 'a e me'a ko ia. 'Oku 'ikai ke fai ha lulu tava heni 'oku te'eki ai ke tau hanga 'e tautolu ia 'o 'ilo, kā ko e anga eni 'etau fakafuofua lelei fai 'e mautolú ko e me'a eni 'e lava ai 'o fai 'a e ngāue 'i he kongā ko ia, mālō Sea.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia, hoko atu ho'o ...te ke me'a mai Vava'u 14?

Dr. Saia Piukala: Sea tapu pē pea mo e Feitu'u na, pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Sea 'oku ou fanongo ...

<005>

Taimi: 1535-1540

Dr. Saia Piukala: ... pē ki he feme'a'aki Sea pea 'oku ou kole fakamolemole pē au ki he Hou'eiki Pule'anga ke nau laumālie lelei. Sea ko e fakatu'uta ko ē ngāue ko ē ki Palasi pea 'oku ui leva takatu'u mai ko e ngāue ke huohua'i. Pea 'oku ou tui Sea 'oku tuku mai 'e he Pule'anga 'a e Patiseti pea ko e anga e Feitu'u na ke takatu'u mai ko e ngāue ke huohua'i pea 'oku makatu'unga ai Sea 'a e 'ohake 'a e ngaahi 'isiū ke fakama'ala'ala pē kia kitautolu ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku ia Sea he'eku fanongo ko ē he feme'a'aki. Ko e pa'anga ko ē 'e 70 ki he loli maka, mahino ia ko e fo'i maka ia. Pea hangē ko e feme'a'aki 'aneuhu Sea 'a ia ko e fo'i maka ko e pēseti pē ia 'e 20 'o e ngāue ki he tanu hala. Ko e fo'i pēseti ko ē 'e 80 ko ē 'oku toe ko e kautaha tatau pē te nau hanga 'o fakahoko atu 'a e fo'i ngāue pē ko e fo'i maka pē 'oku ma'u 'e he kautaha ko eni. Ko 'eku ki'i fehu'i pē ia Sea mālō.

Fakama'ala'ala Minisita Pa'anga he \$70 totongi ki he loli maka

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea tapu pea mo e 'Eiki Sea. Ko e pa'anga 'e 70 ko hono halu mai pē 'a e fo'i maka tiliva e fo'i maka 'ave ki he hala ko ē 'oku fiema'u ke fai e ngāue ko 'ene ngata ia ko ē pa'anga 'e 70. Ko e fakahoko atu ko ē ngāue ki hono fakatoka mo e ngaahi me'a pehē, 'oku ou kole ki he Minisitā MOI ke tokoni mai 'o fakakakato mai 'a e 'u fakamatala ko ia.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea pehē foki fakatapu heni ki he 'Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Kimu'a pea ke me'a mai ka to e 'i ai ha fehu'i pehe ni ho *Vote* 'a e tanu hala 'oua te ke to e fakamatala koe he 'oku tau fakamatala tautolu he *Budget Statement*

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Poupou Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki ka mou to e fehu’i eni ‘i he taimi te tau ‘alu ai ki he *Vote* ko ē kuo me’a mai e Minisitā ko eni kuo tau hū tautolu ki loto ki he’etau ngāue ko ē, ka ke me’a mai ko hono ‘uhinga kuo tuku atu he ‘Eiki Minisitā tau ‘ai ai leva ke mahino me’a mai.

Fakama’ala’ala Minisita MOI ki he toenga ngāue ki he tanu hala makehe mei he \$70/loli

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Ko ia Sea tapu pea mo e Feitu’u na Sea pehē ‘eku fakatapu heni ki he Hou’eiki Kōmiti Kakato hangē pē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā ki he Pa’anga. Ko e pa’anga ‘e 70 ko eni ko ē na’e fehu’i ki ai ‘a e Fakafofonga Vava’u 14 ko e to’o e maka pē ko e halu e maká hūfanga he fakatapu fakaheka, uta ‘ave ki he feitu’u ‘oku fai ‘i ai ‘a e tanu hala ko e tali pē ia. Kā ‘oku ou kole fakamolemole atu pē Sea ‘oku ‘ikai ke u lave’i pē ko e hā e ‘uhinga ‘oku tau feme’a’aki ai ‘i he fo’i polokalama tanu hala pē ko e kautaha ko eni ‘e tolu ko eni ‘oku te’eki ke fai ha ngāue pē ‘oku te’eki ke fai ha fakamo’oni aleapau ke fai ha feme’a’aki ai. Ko e tu’u ko ē he taimi ni Sea ko e *Budget* lolotonga ko eni ko ē ki he tanu hala na’e fe’unga pea mo e 10 miliona pea ko e 5 miliona ai ‘oku ‘alu ia ki he *routine maintenance* pē mo e *periodic maintenance*. Pea ‘oku toki tānaki mai pē ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘a e 5 miliona ‘o ‘alu hake ia e polokalama tanu hala ‘o 15 miliona, kā ko u faka’amu pē Sea kapau te tau ...ko u fokotu’u atu pē na’a faingamālie ka tau ‘alu ā tautolu ia ki he’etau Patiseti mo e ngaahi me’a ko ia kae lava ke hoko atu e ngaahi fakamatala ke faka’anga taha pē

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi fe’unga ia ‘Eiki Minisitā pea kuo ke ‘omai e fakangatangata he ‘oku ke pule ki ho’o *Vote* ko ena hoko atu Fakafofonga mālō.

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea, ‘Eiki Sea ‘oku ou kole au Sea ki he Hou’eiki Pule’anga ke ‘oua te nau tuputāmaki ka nau tokoni mai ke mahino ‘aupito. ‘Oku ‘i ai ‘emau tokanga

‘Eiki Palēmia: Sea kole atu Sea fakatonutonu pē ‘oku ‘ikai tuputāmaki ha taha ia, ko e tu’o fiha eni hono fa’a ‘ai tuputāmaki ‘oku ‘ikai ke tuputāmaki ha taha ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia Fakafofonga ‘osi pē eni pea ke hoko atu ho’o me’a me’a tatau pē eni ‘i he’eku taukei he Fale Alea ni ‘emau feinga he ngaahi Pule’anga kehekehe ko e hā pē tu’utu’uni mei taumu’a ko e me’a pē ia. Ka te tau toki sio he ngāue mo hono lipooti fakata’u kae hoko atu ho’o me’a.

Tokanga ki he Kupu 31(2) Lao ki he Tauhi Pa’anga Pule’anga

Māteni Tapueluelu: Fakafiefia Sea fakahoko mai ‘oku ‘ikai ke fai ha tuputāmaki. Ko e me’a ko ē ‘oku mau tokanga ki ai ke mahino ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *conflict of interest* ...

<007>

Taimi: 1540-1545

Māteni Tapueluelu : .. *interest* 'oku 'ikai ke lava ia 'o fakamahino 'i he vaha'a taimi ko ení ko e 'uhingá ko 'etau Tu'utu'uni Fika 61, 'o fakatatau ki he kongá'i fakamatala 'oku 'omaí. 'Oku 'i ai hono fehu'ia ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mau 'eke atu aí. Ke fakakakato mai, 'oku tupu ia mei he **Kupu 31 (2) 'o e Lao ki Hono Tauhi 'o e Pa'anga 'a e Pule'angá.** 'A ia 'oku pehē, **kuo pau ki he Minisitā, ke ne fakahā ha malu'i pē fakapapau ke malu'i ki he Fale Aleá 'i loto 'i he 'aho 'e 28.** 'Eiki Sea, ko e me'a eni 'oku fai ai 'emau hoha'á. Toki me'a mai 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahí 'oku te'eki ke fai ha aleapau ia. Ko e me'a ko ení 'oku kei talatalanoa'i. Taimi tatau, me'a mai 'a e Palēmia 'o talamai, 'oku tapu ia ke 'omaí. Kapau 'oku tapu ke 'omaí 'oku te'eki ke fai ha *contract*, 'oku ongo fepaki ia kiate kimautolu. 'A ia 'oku totonu ke fakahoko mai ke kakato, ko hono 'uhingá ko 'etau Tu'utu'uni 61. Ko e fakatonutonu pē ko e ..

Taukave Palēmia 'uhinga 'ikai 'omai hingoa ko e faka'apa'apa'i tu'u 'a e Lao

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea ko e 'uhinga 'a e fakatonutonu atú, ko e 'uhingá he 'oku 'ikai ke tau 'omai 'a e 'ū hingoa, 'osi mahino pē ia ki he Feitu'ú na. Ko e me'a ia 'oku tau pehē ai, kuo 'osi me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Leipá. 'Oku 'ikai ke faka'atā kapau te tau pehē te tau iku kitautolu ia 'o hangē ko ē 'oku tau talanoa tautolu ia ha papa koka'anga 'i he Falé ni. Mālō Sea.

Tokanga ki hano fakapaasi Fale Alea ha nō malu'i fai he Pule'anga kae 'ikai 'ilo ki he hingoa ngaahi kautaha

Māteni Tapueluelu : Mālō Sea. 'Eiki Sea, na'e 'i ai 'a e nō 'a e ni'ihí na'e malu'i 'e he Pule'angá, na'e 'asi kātoa mai 'a e fakamatala ai 'a e ngaahi hingoa 'o e kautahá, 'asi mai he lipootí. Ko hai 'a e ngaahi kautaha ko iá, ko e hā 'enau toenga nō. Kehe eni ia Sea, ko e malu'i eni ia 'oku talamai 'e he Laó ke fakahoko mai ki he Fale Aleá. Pea 'oku ou tui 'e 'Eiki Sea, 'e mole 'aupito 'a e falalá, kapau te tau hanga 'o paasi ha malu'i, 'ikai ke tau 'ilo 'etautolu ko hai koā 'oku tau malu'í.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu ē Fakafofonga. Mou feme'a'aki lelei pē, he ..

Taukave Pule'anga te'eki fakakakato ngaahi aleapau kuo tukuaki'i ange he tanu hala

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu pea mo e 'Eiki Seá pea mo e Fale 'eikí ni 'Eiki Sea. Ko e patisetí mo e palani ngāue ko ení 'Eiki Sea, ko e palani ngāue ia 'oku toki kamata ia 'i he 'aho 1 'o Siulai, 20 ki he 'aho 30 'o Sune. Fokotu'u mai mo hono pa'anga ngāue, pea 'oku 'osi fai 'a e ngaahi alea. Te'eki ai ke fakakakato 'a e ngaahi ngāue ko ení 'Eiki Sea. Te'eki ai ke u fakamo'oni ha fa'ahinga *document* ke 'ave, ke fakamahino'i 'oku malu'i 'e he Pule'angá. 'Oku fai 'a e talanoa ki ai, ko e ngaahi *condition* mo e ngaahi me'a pehē. Ko u fakamanatu atu, manatu'i ko e nō ia ko ení 'Eiki Sea, ko e alea ia mo e pangikē, ko e alea fakafo'ituitui fakakautaha pē ia pea mo e pangikē. 'Oku 'ikai ke kau 'a e Pule'angá ia ai. Ko e me'a ko ē 'oku aleapau 'a e Pule'angá ia ki ai mo e ngaahi kautaha ko ení, te nau tiliva 'a e lahi 'o e maka 'oku fiema'u 'e he Pule'angá ki ha feitu'u pē 'oku nau fiema'u ki ai 'i Tongatapú ni pē ko Vava'u mo Ha'apai, 'i he mahu'inga ko e pa'anga 'e 70. Ko

e me'a ia 'oku alea ki ai 'a e Pule'angá mo e kautahá pea 'oku kei fai 'a e ngāue pea mo e fengāue'aki. Mālō 'Eiki Sea.

Siaosi Pōhiva : 'Eiki Sea ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku ki he Minisitā Pa'angá.

Sea Kōmiti Kakato : Io fehu'i..

Siaosi Pōhiva : Talamai 'oku 'ikai ke kau 'a e Pule'angá ia he me'a 'a e Pangikē Fakalakalaká. Toki 'osi eni 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahí, ko e patiseti 'oku tau lolotonga 'i he tanu halá ko e 10 miliona...

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga Fika 1 ko e fehu'i?

Fehu'ia 27 miliona 'asi he Tu'utu'uni Kapineti 'aho 28 Fepueli ki he tanu hala

Siaosi Pōhiva : Ko e fehu'i eni, ke fakamahino mai angé ko e fē leva 'a e 27 miliona ia, 15 miliona *saving* 12 miliona *saving* patiseti ta'u fakapa'anga lolotonga, mo e 15 miliona ko eni na'e pōnite 'oku 'asi 'i he Tu'utu'uni Kapineti 'aho 28 Fepueli, ta'u ni. Ko e fē e silini ko iá, kapau ko e 10 miliona pē 'a e patiseti ki he tanu halá he ta'u fakapa'anga lolotonga.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga.

Tokanga ki he ma'u ta'efakalao ngaahi fakamatala Kapineti 'o ngāue'aki 'i Fale Alea

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Sea. 'Oku tonu pē ke fai ha ngāue fakalao ki he ta'ema'u ha ngofua mei he ngaahi lēkooti 'a e Pule'angá 'e he Fakafofonga ko ení.

Faka'ikai'i Pule'anga fakamatala ki he 27 miliona fehu'ia Tongatapu 1 ki he tanu hala

Ko e ngaahi fika ko ení 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha mo'oni ia 'i he ngaahi fika ko eni. Na'a ku 'osi fakamatala 'anenai, 'oku 'i ai 'a e pōnite 'a e Pule'anga na'e *issue* 'oku 'i he mafai pē ia 'o e Pule'angá. Faka'osi hono tānaki 'a e silini ko iá, fe'unga mo e pa'anga 'e 15 miliona. Ko e pa'anga ko iá 'Eiki Sea, na'e fiema'u ia 'e he Pule'angá ke fakahoko 'aki 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'angá ke a'u ki he 'aho 30...

<008>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ko ē 'o Sune 'o makatu'unga ia mei he fetō'aki lahi 'a e pa'anga hū mai 'a e Pule'anga ko e 'uhinga ko e ngaahi kaupeau 'o *COVID-19*. Kuo 'osi tali mahino 'e au 'a e konga ko ia. Na'e 'ikai ke *issue* e pōnite ia ke 'ave ki he pangikē 'Eiki Sea hangē ko e fakamahamahalo ko ē 'oku fai.

Taukave Tongatapu 1 ko e 15 miliona ‘ave ki he Pangike Fakalalakaka ke fakapa’anga ‘aki tanu hala

Siaosi Pōhiva: Sea ‘oku ou fakatonutonu atu au ‘oku ‘ikai ko e fakamahamahalo eni ko e tu’utu’uni Kapineti ‘oku pehē ke ‘ave ‘a e 15 miliona ko ia ke fai ‘aki e tanu hala, *finance* ‘aki e *road*. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u to e ki'i tokoni atu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i tali si'i 'Eiki Minisitā ko u ki'i ongo'i manavasi'i ke fale'i au 'e he Kalaké he ko u fanongo ki he me'a 'a e Fakafofonga ko e Tu'utu'uni Kapineti eni na'e me'a atu ai. Hou'eiki, mou tauhi 'etau ma'u e ngaahi me'a ke alea'i 'i he Fale ni kapau ko ha ngaahi tu'utu'uni Kapineti ena 'oku 'ikai ke 'i ai ha totonu ia ka tautolu ke tau ngāue'aki 'i he ngāue 'a e Fale Aleá. Mou faka'ehi'ehi mei he ngaahi faka'uhinga mo e ma'u naunau 'oku 'ikai totonu ia ke ngāue'aki he Fale ni pē 'uhinga 'etau fengāue'aki e *separation* e *power* mo e ngaahi tu'utu'uni *recommendation* kuo *approve* he Kapineti 'oku 'ikai ko ha ngāue ia 'a e Fale Alea. Pea ka ai ha kakai 'oku nau 'omai e ngaahi me'a ko ena mei he ngaahi 'ofisi 'a e Pule'anga, Minisitā Polisi fai mo fakahoko 'a e ngāue ki he kakai ko ia. 'E 'ikai te ke ngāue fakasivile pea ke ngāue fakapolitiki 'i loto he ngāue 'a e Pule'angá. Tali mai e fehu'i 'Eiki Minisitā.

Fokotu'u ke 'omai kau Fakafofonga ki Fale Alea ngaahi tu'utu'uni Kapineti

'Eiki Minisitā Polisi: Sea. Sea ko e ki'i kātaki pē, ko 'eku kole atu pē 'a'aku mu'a ke tu'utu'uni mai 'a e Feitu'u na ke fakahoko mai he ngaahi kau Fakafofonga ko eni e ngaahi tu'utu'uni ko ē kuo nau 'omai, ke 'omai ki ho Falé. Ngaahi tu'utu'uni Kapineti ko ia, he ko e 'uluaki Sea koe'uhī ko e ngaahi me'a ko ē 'oku fai 'i Fale ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai ia 'a e kau polisi ki ai ka koe'uhī kapau 'e lava 'o 'omai e ngaahi tu'utu'uni Kapineti ko ena 'oku nau hanga 'o me'a mai 'aki ke 'omai ki ho Fale na'a lava ke toki fai ai ha fokotu'u 'oku 'i ai 'a e Kōmiti Lao 'a e Fale Alea mo e ngaahi monū'ia Sea.

Poupou Tongatapu 4 ki he fokotu'u Minisita Polisi

Māteni Tapueluelu: Poupou atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mou faka'ehi'ehi pē 'e 'Eiki Minisitā Polisi hangē ko e *quote* nau fanongo ai pē na'e tonu 'eku ma'u ki he me'a 'a e Fakafofonga ko e fakataha ē, ko e me'a ko eni 'oku me'a atu ai ko e taha ia 'o e Fakataha Tokoni, ko e fakataha 'a e Kapineti. Pea 'oku 'i ai hono ngaahi fika mou faka'ehi'ehi mei ai kae hoko atu e malanga.

Fokotu'u 'ave ki he Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea 'isiu ki he ngāue'aki ngaahi fakamatala mama mei he Kapineti ki he ngāue Fale

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko 'eku to e kole atu pē 'e lava mu'a ke fai ha tu'utu'uni e Fale ni ke 'uhī ke 'ave e ngaahi me'a ko ia ki he Ngaahi Monū'ia 'o e Falé ke nau fakataha ki ai, 'a e ngaahi fika ko ena ko ē 'oku fai ai e feme'a'aki henī pē 'oku kei fakalao koā e ngāue mo e ngaahi me'a ko ia Sea. Ko e kole atu pē pea mo e fokotu'u atu. Kapau 'oku 'i ai ha mafai e Fale ke 'omai e

ngaahi *document* pē ko e ngaahi pepa ko ia ‘oku ‘ikai totonu ke mama kitu’a he koe’uhī ko e feme’a’aki ‘oku fai ia ‘i Fale ni Sea. Ka koe’uhī ‘oku ‘i ai pē Kōmiti ki he Ngaahi Monū’ia na’a lava ke tuku mai ‘a e ngaahi fakamatala ko eni ki ai ke nau hanga vakai’i.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā ko e fakatokanga pē ‘a’aku ko ‘ene faka’osi eni kae to e hoko leva ‘e a’u leva ki he me’a ‘oku me’a mai ‘e fai leva e ngaahi ngāue ko ia.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō ‘aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai.

Sēmisi Sika: Tapu mo e Feitu’u na Sea kae to e hoko atu e poupu ki he langafonua ‘a e Pule’anga lolotonga. ‘Oku ou lave’i pē taimi ko u tui pē mahalo ‘e, te u ma’u ai pē au e toenga ko eni e miniti ‘e nima ko eni ‘oku toe.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafeta’i ma’u kātoa uehe ...

Sēmisi Sika: Ko e, ko ‘eku ...

Sea Kōmiti Kakato: Tongatapu Fika 2 fakamolemole. ‘Oku ai mo e taimi ‘a Tongatapu Fika 4. Ka ke me’a mai pē koe.

Sēmisi Sika: Ko e, ‘oatu pē ‘eku fakamahino pē ke mahino pē ki he Hou’eiki Mēmipa pehē ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: Toki Ha’apai ‘apongipongi.

Fakahā Tongatapu 2 makatu’unga nau ‘eke ki he tanu hala ko e laumālie langa fonua pē

Sēmisi Sika: Hou’eiki, pehē ki he ‘Eiki Palēmia pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kapineti ‘oku, ‘oku mau tui ki he tanu e hala ‘oku mau tui ki hono ‘oange faingamālie faka-Konisitūtone ki he Palēmia ‘o e ‘aho ko ia ke fakahoko ‘a ‘ene vīsone. ‘Oange faingamālie faka-Konisitūtone ki he Minisitā ‘o e ‘aho ko ia ki he’ene visione ki he *Ministry* ko ia. Pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fa’ahinga laumālie ia ko ha fakafekiki pē ko ha to e laumālie ‘e kehe mei he laumālie langafonua ‘a e ‘Eiki Palēmia. ‘Oku ou loto ke u muimui atu ‘i he fo’i laumālie na’e me’a ‘aki ‘e he ‘Eiki Fakafofonga Nōpele mei Ha’apai ‘i he ...

<009>

Taimi: 1550-1555

Sēmisi Sika: ... ‘i he ngaahi ‘aho si’i kuo mahili atú pea to e hoko atu aipē mo e ‘Eiki Fakafofonga Ha’apai Nōpele Ha’apai hono uá ‘i he to e ngaahi ‘aho si’i pē kuo hoko atú.

Tautapa ki he Pule'anga ke liliu 'enau palani ngāue ki he tanu hala koe'uhi ko e tu'unga 'i ai e fonua koe'uhi ko e COVID-19

Ko e kolé mo e tautapá 'a e Hou'eiki Mēmipa 'a e tu'unga mātu'a ni Sea. 'Oku hangē ko 'eku lave 'anenaí 'oku 'i he 'Eiki Palēmiá 'a e visione ke ne tataki e fonua ni. Ko e kolé mo e tautapá ke liliu ange mu'a 'a 'ene palani ngāue ki he tanu halá koe'uhí ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai e fonuá he 'aho ni pea mo māmani fekaukau'aki pea mo e mahaki faka'auha 'oku ne 'ave kitautolu ki he me'afua 'o e mate pē ko e mo'uí. Ko e 'uhinga ia 'a e ngaahi fakamalangá Sea pea te u foki pē ki he fiema'u vivili ko eni 'a e kakaí. Talu e fakahoko fatongia e motu'a ni Sea mei he 2010 'o fai mai ai 'o 'ova eni e ta'u eni 'e 10 mo e mahino pē 'a e fiema'u vivili lahi taha 'a e fonuá ko e tanu halá. Ne te'eki ke 'i ai ha taimi te tau situ'a ai pea mei he tanu halá. Ko hotau iví ē ko e faka'amu ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i fehu'i mu'a ki he Fakafofonga Fika 2.

Sēmisi Sika: 'Io sai pē ke fakahoko mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé 'Eiki Sea. Ko 'eku fehu'i pē na'e 'i ai ha fa'ahinga vīsone pehē. Talu ē tangi 'a e kakaí he ta'u 'e 10 ko eni kuo 'osí ki he halá. Ko e tali ko ē na'a ku fanongo ai he Fale ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga. He 'ikai pē ke 'i ai ha pa'anga ia 'Eiki Sea. Ko e vīsone 'a e Pule'angá ke fai ha ngāue ke lava e ngāue ko iá. Ko e pa'anga mei fē? Me'a ia 'a e Minisitā Pa'angá ke kumi e pa'angá ke lava e ngāue ko iá he ko e misiona ia 'a e Pule'angá ke fai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālie, mālie 'Eiki Minisitā. Me'a mai ko e Fakafofonga.

Sēmisi Sika: Mālō ka u, te u a'u atu pē ki he tali e fehu'i 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá. Mei he Līpooti 'A'ahi faka-Fale Alea Fakata'u. 'Oku 'omai foki 'e he Falé 'a e faingamālie ki he Hou'eiki Mēmipa Fakafofonga kotokotoa pē Kakaí ke nau foki 'i he ta'u kotokotoa 'o fai e talatalanoa mo e 'a'ahi pea lipooti mai ki he Fale ni. Ko e lipooti 'a e motu'a ni Sea kapau 'e fakafoki mai ki he tēpile ni mei he 2011 ki he 2020 'oku tanu hala pē mei he peesi 'uluakí 'o 'alu ki he peesi fakamuimui. Pea ko u tui 'oku pehē kotoa mo e toenga 'o e ngaahi lipooti kehé. 'Oku mahino 'aupito pē ki he motu'a ni hotau masivá. 'Oku 'ikai foki ke hangē eni ia ko ha, ko e fanaú ke fakaheka pē he me'alele 'o lele atu ki kolo. Pea ko 'enau sio pē ko ē ki he fale 'asikilimí 'oku nau tangi ke tu'u he fale 'asikilimí. 'E 'i ai e fāmilí te nau lava 'o tu'u 'e 'i ai e fāmilí he 'ikai ke lava ia ke tu'u. 'E ta'efakapotopoto ia ke tu'u ko hono 'uhingá 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e ivi ia ki he 'asikilimí. Pea 'oku pehē pē 'a e anga 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni ki he ngaahi Pule'anga ko ē kuo mahili atú. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia ke pehē na'e situ'a 'a e ngaahi Pule'anga kuo mahili atú mei he tanu halá. Na'a nau fakahoko pē fatongiá 'o fakatatau mo e ivi mo e tuhani 'a e ivi 'o e fonuá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka u ki'i tokoni atu 'Eiki Sea ki he 'Eiki Fakafofongá. Tapu pea mo e 'Eiki Seá ...

Sēmisi Sika: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e fepakipaki kae hoko atu pē tuku ke fakahoko lelei pē mu'a ē ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka u ki'i tokoni atu pē he 'e 'aonga pē ki ho me'á.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoní Fakafofonga ?

Sēmisi Sika: Pe ‘i fakahoko mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea mo e Fale ‘eiki ni Sea. Mei he 2010 ki he ‘aho ni ko e ngaahi feinga ‘a e taha ‘a e ngaahi feinga ‘a e Pule'angá ke tokanga’i e *issue* ko ení. Na’e nō ai he Pule'angá ‘a e pa’anga ‘e 113 miliona mei Siaina 113. Ko ia ē ‘oku lava ‘o tanu ‘aki ko ē ‘a Nuku’alofa, Kolofou a’u mai ki Havelu. 113 lolotonga tā he Pule'angá e nō ko iá. Ko e taha ia e ngaahi feinga ‘a e Pule'angá ke *address* ‘a e *issue* ko iá.

Sēmisi Sika: Sea te u to e fakatonutonu atu pē au e tokoní. Te’eki ke u pehē atu au ia na’e ta’efakahoko he Pule'angá ha ngaahi Pule'anga ‘a e fatongiá kae tuku pē mu’a ke u fakahoko atu ke kakato. ‘I he Fale ni Sea ‘oku ‘i ai e Hou’eiki Mēmipa heni mahalo ko e toko nima ne nau ma’u faingamālie ke nau hoko ko e Minisitā ‘o e tanu e halá. Mahino ki he motu’a ni ko e ni’ihi ko ení na’a nau fai honau tukuingata mo e anga ‘enau fakakaukau ko e hā e lelei taha te nau fakahoko fakatatau mo e ivi ‘o e ‘aho ko iá. ‘Ikai ke u tui na’e ‘i ai ha Minisitā na’e fakahoko fatongia pea sītu’a mei he fiema’u ‘ae kakai mo e fiema’u vivili ‘a e fonua ni. Na’e kehekehe ‘a e ngaahi founa ...

<002>

Taimi: 1555-1600

Sēmisi Sika: ... pea kuo u faka’apa’apa lahi ki he Pule'angá ‘o e ‘aho ni, ko e founa eni ‘e taha ‘oku tau lele atu ai, pea ku mau poupuu atu. ‘Oku ai ‘a e tangi makehe ‘a e kakai ‘o e fonua ‘i he ‘aho ni makatu’unga ‘i he’etau teteki ko e mahaki faka’auha ‘oku ‘ikai ke fakapapau’i ia pē ‘e hū mai pē ‘e ‘ikai ke hū mai. ‘Oku tau lolotonga hao, na’a tau hao, hao, hao pea ‘ohovale pē ‘oku ‘i ai hono anga, ‘oku ‘ikai ke tau fakapapau’i.

Sai, te u leleaki’i mai ‘a e fuka ki he taimi ko eni na’e fakahoko fatongia ai ‘a e motu’a ni ‘i he Potungāue Tanu Hala. Mahino ‘aupito pē ‘a e tangi, ko e ivi ‘oku ‘i hē, ko e ngāue ‘oku ‘i hē.

‘Eiki Palēmia: Sea, ko e ki’i fehu’i mu’a ki he Fakafofonga Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea.

Sēmisi Sika: ‘Io, kapau ko ho’o fakaholeleu, pea kuo u kole atu mu’a Sea ke faka’aonga’i ho mafai ke tuku ke lele lelei, pea kapau ko e fehu’i lelei pē pea tuku ke ne ha’u.

‘Eiki Palēmia: ‘Ikai, ‘ikai ke fakaholeleu eni Sea. Ko e fehu’i lelei pē, na’e tu’u foki ‘a e Fakafofonga ‘o fakahoko mai ‘oku poupuu ‘aupito, ka ko e kole mai ke ta’ofi koe’uhi ko e *COVID*. ‘Osi mahino e me’a ia, ko ‘eku fehu’i pē ‘aku, ‘e lava ke mou palōmesi mai, fo’i toko 8 ko eni ‘amoutolu, ‘e ‘ikai ke tanu moutolu ia ka mau tanu pē mautolu? Koe’uhi ‘e ki’i holoholo leva ‘a e kaveinga, ‘e ki’i holoholo leva ‘a e kavenga kapau ‘e ‘ai ke pehē. Ko e ‘uhi ko e kalusefai mo’oni ia. Mālō Sea.

Sēmisi Sika: Ko e laumālie ia Sea na’u kole atu ‘aneuhu, ko e fa’ahinga laumālie ia ‘o e taufehi’a, ko e fa’ahinga laumālie ia ‘oku ‘ikai ke fu’u nonga. ‘Oku ‘ikai ke fu’u nonga e fononga ia Sea he fa’ahinga sēsēlue ngaungaue ko eni. Kau fakahoko atu mu’a he ‘oku to e pē ‘eku miniti ‘e 3.

Veivosa Taka: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo u tui au ia tatau mo e Fakafofonga Tongatapu Fika 2, ‘ikai ko ha laumālie lelei eni ia ‘i he ‘uhinga ko e Pule'angá ma’a e fonua mo e fatongia ‘o e Pule'angá. ‘Ikai ko ha laumālie lelei ia, pea ‘oku ‘ikai ko ha fehu’i ia ‘Eiki Palēmia, ko e fatongia kakato ia ke ke fai.

Sēmisi Sika: Mālō. Sea, ko e fatongia ko ē ki he tanu e hala na’e ‘ikai ke pehē ia ke siosio kehe ha ni’ihi. Ko hotau ivi e he nima ko ē koe 10 miliona. Ko e fiema’u e ‘a e kakai he nima ko ē, ‘oku laungeau miliona. Ko e feinga ko ē ke fakataha’i, ke fakamali’i ‘a e nima to’omata’u mo e nima to’ohema. Ko e fatongia mafa tukituki mo e fatongia mamafa ‘aupito ia ke fakakaukau’i ‘e he Pule'angá ‘o e ‘aho ko ia. Sai, na’e ‘i ai leva ‘a e *option* na’e fakakaukau’i ‘e he motu’a ni, na’e ‘ikai ke pehē na’a ku ta’utu noa’ia. Na’a ku kamata leva, ko e founa ko ē he taimi ni hono tanu ko ē ngaahi hala, na’e ‘osi fofoa’i pē ia he ngaahi Minisitā kimu’a atu pea mo e kau fakatekinikale ko eni he Potungāue. Na’e kamata leva ke u talatalanoa ki Siaina, na’e fe’unga mo e ta’u ‘e 1 māhina ‘e 6 ‘eku talanoa mo *Beijing* ke ha’u ‘a e ngaahi me’angāue ko eni ke fakahoko ‘aki ‘a e fo’i *scope* mo e fo’i palani tatau pē ko eni ‘a e Pule'angá. ‘Osi e ta’u ‘e 1 mo e māhina ‘e 6, pea na’u *sign* leva. Sai, ko e tu’u ko ē ‘a e maka.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea, fakamolemole pē Sea, ‘e pē ke u ki’i fehu’i. Ko e ki’i fehu’i pē Sea ko e ‘uhi ke mahino ki he finemotu’a ni mo e fakahoko fatongia ‘i he Potungāue ni. Fakamolemole pē ki he Fakafofonga Tongatapu 2 pea mo e fehu’i pē ke mahino kiate au. ‘A ia ‘oku mou pou pou ki he tanu hala, ka ‘oku mou fiema’u ke ta’ofi, ta’ofi ‘aupito ‘a e tanu hala?

Sēmisi Sika: Te’eki ke u mamata au he ta’emahino ‘ene fu’u. Ko e tanu hala kuo ‘osi me’a atu ‘a e Hou’eiki kotoa ‘o e Fale ni, tau pou pou kotokotoa ki ai.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ‘Ikai Sea, ko e ‘Io pē, pē ‘ikai Sea, ko e fo’i fehu’i. Sea he ko e me’a eni, kau ki’i fakama’ala’ala pē Sea, miniti pē ‘e 1. Ko e ‘uhinga he ‘oku lolotonga ‘i ai ‘a e konituleki he lolotonga ni Sea. ‘Eiki Sea ka u ki’i tokoni pē eni ki he Fakafofonga.

Taukave’i pou pou ki he tanu hala Pule’anga ka ko e founa ngāue kei ta’emahino

Sēmisi Sika: Ko e founa ko ē ke tanu ‘aki e hala he lolotonga ni, ‘oku tu’u fihi ia, Sea, ‘oku te’eki ai ke u tali atu ‘e au ‘a e tokoni ‘a e Fakafofonga ko eni, ‘a e ‘Eiki Minisitā. Sea ko e tu’u ko ē he taimi ni, ko e tanu hala ‘oku tau pou pou kotokotoa ki ai, ko e fiema’u ia ‘a e kakai. Ko e founa ko ē ke fakahoko ‘aki, ‘oku kei tu’u fihi he ‘oku te’eki ke mahino mai ke kakato ‘a e ngaahi fakamatala ka tau hoko atu.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ‘Eiki Sea ka u ki’i tokoni pē eni ki he Fakafofonga kātaki. Ka u ki’i tokoni ki he Fakafofonga ‘Eiki Sea.

Sēmisi Sika: Na’e ‘osi ‘i ai pē ‘a e *option* ‘a e motu’a ni, na’u talanoa ki Siaina ta’u ‘e 1 mo e konga ke ha’u ‘a e ngaahi me’angāue, loli ‘e 40, palau tele ‘e fiha, ko e lola ‘e fiha, *excavator* ‘e fiha, *bulldozer* ‘e fiha, ko e loli vai ‘e fiha ke fai ‘aki ‘a e tanu hala. Ko e maka ‘e ma’u ngofua pē ‘e Sea pea ‘oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi fakamatala ki ai. Kuo pau pē ke tau tatali ke tau ako’i e fonua ke nau tatali ‘i ha ngaahi ta’u, ta’u ‘e 2, ta’u ‘e 3.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, ki’i kole atu pē ki he Fakafofonga, ko e pehē pē ko e fakatonutonu pea ki’i fakama’uma’u hifo ka e ‘oatu ‘a e fakatonutonu.

Sēmisi Sika: Ka tau ngāue ke ‘omai ha ma’u’anga ivi kehe ‘i tu’a, ‘oua te tau maafa lele ki he Pule’angá ke ‘omai ha silini ke fai’aki e ngāue he ‘oku tau masiva.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki, kuo u tui kuo tau fe’unga, ‘e toki ‘oatu pē ho taimi ‘apongipongi.

Sēmisi Sika: Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, ki’i kole atu pē ki he Fakafofonga Fika 2, ka ‘atu pē ha fakatonutonu pea ke ki’i, he ‘oku ke fu’u ivi lahi ‘aupito ‘aupito e Feitu’u na ia. ‘Ikai ke lava ‘emautolu ko eni ke mau ongona atu ke kole atu ki he Feitu’u na. Me’a ko ē ‘oku me’a ‘aki he Fakafofonga, kau ia he pa’anga ‘e 33 miliona na’u ‘eke he ta’u kuo ‘osi, na’e ‘ave ‘e Siaina he ta’u kuo ‘osi. Ko ‘eku toki fanongo eni ‘oku fakaikiiki mai ‘e he Fakafofonga ‘a e me’a ko ia. Pea mālō ho’o fakaikiiki mai Fakafofonga ke mea’i ‘e he Pule’angá ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo u kole atu ‘Eiki Minisitā ke tau toki fakaikiiki mu’a ‘apongipongi, kuo lava ‘etau taimi. Tau liliu ‘o Fale Alea. (**Liliu ‘o Fale Alea he 4pm**)

‘Eiki Sea: Hou’eiki toloi e Fale ki he 10 ‘apongipongi.

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ‘a e Fale ‘e he ‘Eiki Sea)

<003>

Fakamā'opo'opo feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga